

# AUDİT

Təsisçi:

**BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR**

2016 № 4

## **BU SAYIMIZDA**

### **AUDİT, UÇOT VƏ STATİSTİKA**

*Мустафаев Я.Р. д.ф.э.н*

Современные научно-концептуальные основы формирования бухгалтерского учета в информационной системе управления ..... 3  
*Cavadov R.C. i.f.d., dos.*

Milli valyutanın devalvasiyasının sosial-iqtisadi nəticələrinin statistik qiymətləndirilməsi ..... 10

### **BÜDCƏ, MALİYYƏ VƏ KREDİT**

*Rüstəmov P.H. i.f.d.*

Müasir idarəetmə sistemində faizsiz maliyyə bazarlarının meydana gəlməsi və inkişaf istiqamətləri ..... 16  
*Меликова Л.А. докторант*

Вопросы совершенствования финансово-экономических аспектов налогового механизма по стабилизации и роста экономики страны ..... 22

### **BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**

*İbrahimov İ.H. i.e.d., prof.*

Qeyri – neft sektorunda turizmin inkişaf istiqamətləri ..... 29  
*Hüseynov Q.S. i.e.n., dos.*

Təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəli təşkil şərtləri və bir sıra mənfi iqtisadi nəticələri. 35  
*Məmmədova A.İ. f.-r.e.n., dos. Hüseynova A.I. i.e.n., dos.*

İnjiniinq mərkəzlərinin yaradılması perspektivləri ..... 40  
*Əliyev Ş.T. dos.*

Sumqayıt sənaye kompleksinin ölkəyə valyuta resursları gətirilməsində rolunun gücləndirilməsi məsələləri ..... 45  
*Fərhadı P.O. dos.*

Rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasının elmi-nəzəri əsasları ..... 51  
*Piriyev Ə.S. dos.*

Multikulturalizm - vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və inkişafında vacib amil kimi..... 57  
*Гаджиева Л.А. доц.*

Анализ современного состояния туристического рынка Азербайджана ..... 62  
*İsgəndərova A.V. i.f.d.*

Əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması və sahibkarlığın inkişafında bələdiyyələrin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məsələləri ..... 67  
*Əliyev R.Y. t.f.d.*

Azərbaycanda sosialyönümlü mənzil sferasının inkişaf istiqamətləri ..... 73  
*Allahmanlı T.M. teacher*

Sustainable development issues in Poland and Azerbaijan, their strategic aspects ..... 81  
*Cahangirov N.X. müəllim*

Azərbaycanda qiymətlərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri..... 85

### **HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ**

*Ələsgərova A.A. i.f.d., dos.*

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində insan resurslarının idarə edilməsinin yeri və rolu..... 90  
*Quliyeva A.E. doktorant*

Regionlarda sosial - iqtisadi inkişafın multiplikasiya effekti və milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi..... 96

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/T-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (**Qeydiyyat № B 80**).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”na salınmışdır.

**Baş redaktor:** i.e.d., prof. **İ.M.ABBASOV**

**Məsul katib:** i.f.d. **A.V.İSGƏNDƏROVA**

**Redaksiya heyəti:**

**Z.Ə.SƏMƏDZADƏ** i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, **A.F.MUSAYEV** i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü, **S.Y.MÜSLÜMOV** i.e.d., prof., **S.M.QASIMOV** i.e.d., **İ.H.ALIYEV** i.e.d., prof., **Ə.P.BABAYEV** i.e.d., prof., **S.M.YAQUBOV** i.e.d., prof., **S.M.SƏBZƏLİYEV** i.e.d., prof., **İ.A.MƏMMƏDOV** i.e.n., prof., **Z.M.MƏMMƏDOVA** i.e.n., dos., **M.M.RƏSULOĞ** i.e.n.

**Redaksiyanın ünvanı:** Bakı, H.Zərdabi küç. 88<sup>a</sup>, telefon: 431-91-18, 431-79-51  
e-mail: relation@bbu.edu.az

«**Biznes Universiteti**» nəşriyyatı  
**ⓑ** **Biznes Universiteti, 2016**

*Мустафаев Я.Р. д.ф.э.н.  
Бакинский Университет Бизнеса*

**УДК – 338; 311.216; 336.717.6**

**СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ  
ФОРМИРОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ИНФОРМАЦИОННОЙ  
СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ**

**Açar sözlər:** konseptual, idarəetmə metodları, adekvat informasiya təminatı.

**Ключевые слова:** концепция, методы управления, адекватное информационное обеспечение.

**Key words:** conceptual, managerial methods, adequate information supply.

Современный этап развития рыночных отношений характеризуется возрастанием разнообразия социально-экономических связей, усложнением хозяйственных процессов и методов управления ими, что предопределяет стремительное усиление роли информации в экономическом развитии. Информационное обеспечение становится важнейшей составной частью всей системы функционирования коммерческих организаций, поскольку обеспечивает единое пространство данных для планирования и бюджетирования деятельности, анализа полученных результатов и принятия соответствующих решений.

Задачи повышения эффективности управления на микроуровне (в хозяйствующих субъектах), государственного управления социально – экономическим развитием общества, создания условий для эффективного функционирования рыночных механизмов, постоянно находящихся в центре внимания широкого круга ученых и специалистов различных отраслей знания и видов деятельности. Для разработки путей и средств решения этих задач используются различные модели, методы и инструментарии. Однако в целом приходится констатировать, что адекватное информационное обеспечение до сих пор еще не достигло должного уровня. Пока оно не отвечает в полном объеме требованиям современной рыночной экономики, информационного ее обеспечения, что в известной степени проявляется в недостаточной открытости («прозрачности»), доступности, достоверности информации, своевременности ее поступления пользователям и др.

При переходе экономики Азербайджана на использование рыночных механизмов стало очевидно, что учетные концепции, методы и приемы, сложившиеся при административно-командной системе управления, требуют развития и создания более эффективных и гибких систем учета и контроля, что предопределяет по-новому осознание теоретических и методологических основ их развития и функционирования в системе управления.

Развитие рыночно ориентированной экономики выдвигает перед отечественной наукой важнейшую задачу – теоретически обосновать сущностные основы и определить практические пути реализации принципиально новой схемы организации учетного обеспечения для эффективного управления экономикой.

Концепции учета формировались на протяжении нескольких десятилетий и представляют собой подвижную форму выражения научных знаний. Современные теории бухгалтерского учета носят ярко выраженный персоналистический характер,

поскольку сводят объяснения хозяйственных процессов к поведению лиц, занятых в этих процессах [9; 12]. Так, юридическая теория рассматривает бухгалтерский учет как науку во взаимосвязи с гражданским правом, т.е. объясняет предмет бухгалтерского учета как контроль прав и обязательств лиц, участвующих в хозяйственных процессах. Исходя этого прибыль рассматривается не как совокупность полученных средств, а как право на их получение. Психологическая теория основывает свои суждения на информационном сообщении, вырабатываемым в учете и представленным как стимул, который призван вызвать у пользователя (получателя) информации соответствующую реакцию.

Информационная же теория занята оценкой информации о фактах хозяйственной жизни. Из нее вытекает новая категория существенности (информативности) фактов. Она основана на принципе многозначности логических систем, который противопоставляется лежащему в основе классической логики принципу двузначности, в то же время не отрицая и классическую традиционную логику.

Последовательное проникновение бухгалтерской информации в другие части информационного пространства проявляется в становлении новых направлений в учете. Так, в рамках расширения границ традиционного бухгалтерского учета появляется социальный учет. Его определяют в широком смысле как представление сведений о расходах, которые несет общество в связи с деятельностью организаций. Бухгалтерский учет пытается внести свой вклад в формирование информации о человеческих ресурсах, поскольку сила любой организации зависит от кадрового потенциала. С позиций юридической трактовки бухгалтерского учета человеческий капитал не является активом, с экономической же, затраты на подготовку кадров капитализируются в активе как инвестиции в персонал, с последующей амортизацией в течение ряда лет.

Дальнейшее развитие бухгалтерского учета проявляется в разграничении его на два направления – финансовый и управленческий. Последний в XXI веке получит самое широкое распространение, поскольку его появление продиктовано условиями экономической жизни, ее проблемами. Одной из причин возникновения столь многих видов учета стало то обстоятельство, что в условиях рыночной экономики возникло много пользователей данных традиционного бухгалтерского учета, а для различных целей и различных пользователей требуется различная информация.

Возвращаясь к понятию «концепция» следует отметить, что она является важной категорией в бухгалтерской учетной теории. Если «постулаты» являются необходимыми допущениями, т.е. утверждениями, принимаемыми в рамках научной теории за истинные, играющие роль аксиомы, то концепции в своей сущности являются директивными и ориентирующими основаниями для действия. Концепции помогают определять цели учета и, таким образом, способствуют разработке методов и средств для достижения этих целей. Понимание основных концепций учета необходимо и как условие для разумной оценки учетных принципов. Учетные концепции непосредственно связаны с основными постулатами и общими принципами и образуют базу, на которой утверждаются не менее важные учетные теории [8; 12].

Другой ключевой категорией учетной теории являются «принципы», которые представляют собой исходные положения, основные утверждения, выражающие важные взаимосвязи в учете. Они определяют в широком смысле те действия, которые лучше всего способствуют выполнению целей учета.

Учетные принципы обобщены теорией, и поэтому по своей сущности считаются

универсальными и применимыми ко всем предприятиям. Они представляют собой общеметодологические конструкции, которые могут строиться или от общего к частному, или от частного к общему. Бухгалтерские принципы выражают «важные взаимосвязи», а не определенные правила и процедуры. Они связаны с целями учета и поэтому должны определять образ действий, удовлетворяющий этим целям. Однако это не означает, что учетные принципы должны рассматриваться как фундаментальные и неизменные истины. Поэтому по поводу определения принципов учета нет единого мнения среди специалистов.

Концептуальные основы учета и финансовой отчетности являются гораздо более подвижной категорией по сравнению с общепринятыми принципами учета: если принципы могут оставаться неизменными в течение многих лет, то в концептуальные основы могут вноситься коррективы. Концептуальные основы достаточно гибко отражают особенности социально – экономических, юридических, политических и исторических условий, присущих той или иной стране. Преимущества, которые предоставляют концептуальные основы, являются столь значительными, что их разработку в большинстве стран рассматривают как весьма приоритетную задачу.

Разработка концептуальных основ позволяет:

- сделать внешнюю бухгалтерскую информацию однозначной и непротиворечивой, что в свою очередь, будет способствовать большей сопоставимости информации финансовой отчетности;

- при проявлении новых условий, новых операций, новых объектов учета составлять отчетность, не дожидаясь принятия соответствующего стандарта;

- учесть в обобщенном виде для целей формирования отчетности экономические, социальные особенности страны и отраслевые особенности;

- стимулировать дальнейшее развитие бухгалтерского учета, поскольку разработка концепции сопровождается борьбой мнений, сопоставлением различных позиций, в результате которых формируются теории.

Концепции учета как научные категории оказывают определяющее влияние на процесс управления системой информации финансовой отчетности.

Основой для формирования внешней управляющей информации служат теории бухгалтерского учета. Как отмечают М.Р. Мэтьюс и М.Х.Б. Перера, в настоящее время «бухгалтерский учет характеризуется наличием огромного числа неявных или неполных теорий, не всегда согласующихся друг с другом» [11] (Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета). В качестве главного недостатка существующих теорий они указывают на отсутствие последовательной теории, дающей возможность оценивать практические процедуры. Тем не менее, именно конкурирующие между собой теории учета позволяют расширить и сформировать ту область информации, которая может быть определена как парадигма (знания, отражающие накопленный опыт человечества в учетной области).

Концепция, которая лежит в основе построения учета, предусматривает строгое соблюдение общих принципов ведения бухгалтерского учета и специальных требований, предъявляемых к отчетности. От их выполнения зависит обоснованность выводов и оценок, получаемых пользователями отчетной информации.

Концепция далеко не полностью соответствует требованиям, которые должны применяться к такому важному основополагающему документу. В концепции в полной мере не нашли отражение характерные черты развития экономики Азербайджана на данном этапе, хотя именно в ней и следовало бы сделать попытку учесть особенности,

присущие современной действительности. В ней должны быть четко сформулированы требования общего характера, т.е. конструктивный подход к развитию учета по достижению баланса между прошлым, настоящим и будущим; требования, предъявляемые к содержанию концептуальных основ – установление приоритетных групп пользователей финансовой отчетности, определение функций концептуальных основ, глубокое рассмотрение и анализ природы элементов финансовой отчетности, критериев их признания и др.; требования, предъявляемые к организационному построению – обязательное краткое обоснование подхода, выбранного из всего спектра имеющихся вариантов, наиболее возможная четкость определений, перечень наиболее дискуссионных моментов (например, тех, которые отличаются от концептуальных основ МСФО и НСБУ), описание наиболее важных аспектов конфликтов по поводу представления финансовой отчетности, имеющихся на данном этапе.

Следует отметить также и то, что и те возможности, заложенные в концепции, не были реализованы. В частности, подготовленная концепция не является нормативным документом. Определенные элементы концептуальных основ рассредоточены в различных нормативных документах. Причины этого, по нашему мнению, заключается в следующем:

- ограниченность в средствах и времени;
- отсутствие опыта разработки подобных документов;
- отсутствие должного уровня координации в работе организаций, участие, которых требуется для разработки успешной концепции.

Следующей категорией, являющейся как бы «переходным мостом» от общего к частному, является «модель». В системе общенаучных методов познания моделирование выступает как абстрактно – теоретическое выражение закономерностей познаваемого предмета и самого процесса познания, то есть это путь познания, опирающийся на некоторую совокупность ранее полученных общих знаний. Как метод познания, моделирование «заключается в замене изучаемого объекта его аналогом (моделью), по которому проверяется характеристика оригинала». Отсюда научное понимание «модели» трактует это понятие как отображение, аналог явлений или процесса в основных существенных для целей исследования чертах. Следовательно, модель должна учитывать все важнейшие закономерности, взаимосвязи и условия развития, чтобы на ее основе можно было выполнить мысленный эксперимент и осуществить практическое решение, цель которого – определение поведения объекта моделирования в различных возможных условиях.

При исследовании проблем бухгалтерского учета в качестве модели выступает абстрактная, логико – символическая (логико-математическая) схема того или иного экономического процесса. Моделирование как метод бухгалтерского учета дает возможность вести изучение фактов и хозяйственных процессов не непосредственно, а через специально созданные их образцы и описания – символы (знаки, буквы, слова и т.д.), передающие содержание этих понятий .

В условиях развития двойной диграфической парадигмы моделью стал бухгалтерский баланс, характеризующий статичные объекты учета, противоположные по форме и содержанию. Так вся экономика хозяйства оказалась «упакованной» в одну таблицу в определенной системности – в единстве противоположностей, характеризующих поведение предприятия, это внешние юридические и экономические связи и внутренние отношения. Основные принципы этой модели лежат в основе современного бухгалтерского учета.

Представленная модель, математически выраженная через классическое уравнение  $A=P$ , ознаменовала рождение теории (счетоведения) из практики (счетоводства).

Современному бухгалтерскому учету как науке присуще исследование теоретических и практических проблем и закономерностей своего развития и дальнейшего совершенствования с целью адаптации к рыночной модели развития экономики.

Современный бухгалтерский учет – наука о сущности и структуре фактов хозяйственной жизни. Задача ее – раскрытие содержания хозяйственных процессов и связи между юридическими и экономическими категориями, с помощью которых эти процессы познаются [12].

Бухгалтерский учет является самостоятельной информационной системой, формирование которой определяется новыми требованиями в условиях повышения его роли в управлении экономическими процессами на различных уровнях и обществе в целом.

Бухгалтерский учет как научную систему образуют хозяйственные явления и процессы (факты). Он существует как следствие хозяйственной деятельности.

Одним из главных направлений реализации системного подхода в исследовании учета является использование его базовых принципов, основными из которых являются целостность, идентификация, регистрация, квантификация, динамичность, интерпретация, коммуникация [12].

Целостность бухгалтерского учета как системы и объекта исследования проявляется в двойственности обобщения хозяйственных явлений и процессов. Данный принцип проявляется в комплексном использовании учетной информации для управления хозяйственными процессами. Он также предполагает, что учет рассматривает только ту хозяйственную деятельность, которая относится к деятельности организации как хозяйствующего субъекта, но не к деятельности ее собственников (владельцев).

Осуществляемые в настоящее время реформирование экономики, внедрение новых методов хозяйствования и многообразие форм собственности требуют переосмысления классической сущности бухгалтерского учета, усиления его воздействия на всю финансово-хозяйственную деятельность организаций.

В организационном аспекте главной движущей силой развития бухгалтерского учета как сферы практической деятельности, следует считать динамизм целей различных групп пользователей учетной информации, которая становится главным ориентиром принятия необходимых управленческих решений. Причем цели могут быть заданы или определены не только функциями управления и его иерархическими уровнями, но и адаптацией экономического субъекта к микро- и макроокружению, необходимостью разрешения противоречий, вызванных информационной асимметрией. На каждом уровне управления возникают специфические информационные потребности, неоднородные по источникам информации, границам, уровню агрегирования данных, временным рамкам, новизне информации, требуемой точности, частоте использования данных.

Систематизация показателей в аналитическом и синтетическом учете всегда направлена на конечный результат – формирование необходимой информации для конкретных пользователей. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость интерпретировать аналитические данные и показатели финансовой отчетности с учетом заданных целей.

Учетная система на национальном уровне характеризуется определённым комплексом показателей, основными из которых являются:

- наличие и использование развитой системы национальных бухгалтерских стандартов;
- национальный план счетов;
- система организации бухгалтерского учёта в масштабе предприятия.
- методология определения конечного финансового результата работы предприятия.

Вместе с тем, какими бы существенными не были отличия учёта в разных странах влияние внешних факторов и социальной среды разрешает определить типичные модели бухгалтерского учёта, что имеет важное значение для лучшего понимания возможностей их изменений под влиянием этих факторов; предугадывание проблем, с которыми может столкнуться каждая страна, а так же для выбора оптимального решения на основе опыта стран с подобными системами развития бухгалтерского учета. Всё это особенно важно для стран, находящихся на пути реформирования учета, в том числе и Азербайджана.

Развитие рыночных отношений в бизнесе характеризуется возрастанием социально - экономических связей, усложнением хозяйственных процессов и методов управления ими, что предопределяет стремительное усиление роли бухгалтерской информации в системе менеджмента долгосрочных и краткосрочных активов в организациях.

На современном этапе учетные концепции, методы и принцип требуют пересмотра и создания более эффективных и гибких систем бухгалтерского финансового и управленческого учета. Это предопределяет по-новому осознать теоретические и методологические положения развития и функционирования бухгалтерского учета, его гармонизации в соответствии с МСФО и соблюдения принципа преемственности (сохраняя прогрессивных отечественных методов, способов и приемов учета).

#### Список литературы:

1. Mühəsibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2004.
2. Kommersiya təşkilatlarında Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının konseptual əsasları. Bakı, 2006.
3. Abbasov Q.Ə, Səbzəliyev S.M., Daşdəmirov Ə.İ., Quliyev V.M., Sadiqov Ə.A. «Mühəsibat (maliyyə) uçotu» (dərslük), Bakı, 2003.
4. Abbasov Q.Ə.»Mühəsibat uçotunun nəzəriyyəsi», Bakı,2011
5. Abbasov İ.M. «Maliyyə (mühəsibat) hesabatı».
6. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı:formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı, 2003.
7. Səbzəliyev S.M. Mühəsibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, 2003.
8. Алборов Р.А. Концепция развития и методология бухгалтерского учета в сельском хозяйстве / М.: «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий», 2003. – 230 с.
9. Рахман З. Бухгалтерский учет в рыночной экономике / З. Рахман, А.Д.Шеремет – М: ИНФРА-М, 1996. – 272 с.
10. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика / Ж. Ришар: Пер. Сфр. / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 160 с. 11.Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета /Я.В. Соколов. –М.: Финансы и статистика, 1985. – 367 с.
12. Спиркин А.Г. Философия: Учебник/А.Г.Спиркин.–2-е изд.–М.: Гардарики, 2001. – 736 с.



*Mustafayev Y.R. i.f.d.  
Bakı Biznes Universiteti*

## **X Ü L A S Ə**

### **MÜHASİBAT UÇOTUNA MÜASİR KONSEPTUAL YANAŞMA VƏ ONUN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA SİSTEMİ**

Məqalədə mühasibat uçotuna müasir konseptual yanaşmanın zəruriliyi və onun xalq təsərrüfatının idarə edilməsində informasiya sistemi məsələlərinə baxılmışdır. Ona görə də mühasibat uçotunun baza modelindən istifadə etməklə lazımi göstəricilərin formalaşması, maliyyə uçotu və hesabatının təşkilinin yanaşması müəyyən edilmişdir.

*Мустафаев Я.Р. д.ф.э.н.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## **P E 3 Ю М E**

### **СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ**

В статье рассматриваются основные концептуальные основы бухгалтерского учета, а также роль бухгалтерского учета в информационной системе управления народным хозяйством. Поэтому к использованию базисной модели бухгалтерского учета для организации финансового учета и отчетности следует определить подходы, позволяющие формировать нужную систему показателей.

*Mustafayev Y.R. Ph.D. in econ.  
Baku Business Universiteti*

## **S U M M A R Y**

### **MODERN CONCEPTUAL APPROACH FOR THE ACCOUNTING AND THE INFORMATION SYSTEM IN ITS MANAGEMENT**

The article is discussing about the importance of modern conceptual approach in accounting and auditing and the role of it in management of agriculture in information system. That is why via using the base model of accounting and auditing it is determined to form necessary factors, inancial accounting and approach of reporting.

*Cavadov R.C. i.f.d., dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

**UOT – 338.51; 330.13**

## **MİLLİ VALYUTANIN DEVALVASİYASININ SOSIAL-İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİNİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

**Açar sözlər:** gəlir, neft, devalvasiya, valyuta, maliyyə böhranı, büdcə gəliri, əmək haqqı.

**Ключевые слова:** доход, нефть, девальвация, валюта, финансовый кризис, доходы бюджета, зарплата.

**Key words:** income, oil, devaluation, currency, financial crisis, budget revenue, salary.

Dünya iqtisadi təcrübəsində bütün ölkə hökumətlərinin qarşısında üç mühüm problemi – məşğulluğun və işsizliyin, inflyasiyanın optimal səviyyəsinin təmin edilməsi və bunların fonunda real iqtisadi artıma nail olunması aktual olaraq qalmaqdadır. Əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi onun həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ən vacib şərtlərindəndir. Belə ki, əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin əsas komponentlərindən biri onun gəlirləridir. Əhalinin gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi məşğulluqdan əldə olunan gəlirlər çıxış edir. Yüksək gəlir eyni zamanda məcmu istehlakın həcmində müsbət dinamikasına təsir edən əsas amillərdən biridir. Digər tərəfdən əhalinin gəlirlərinin artması onun müəyyən bir hissəsinin əmanət kimi yığılmasına zəmin yaradır. Əmanətlər isə öz növbəsində investisiyaların əsas mənbələrindən biri hesab edilir. Deməli, əhalinin gəlirlərinin müsbət dinamikası məcmu tələbin (istehlakın) və investisiyaların artımına təkan verir ki, bunların da həcmində artması iqtisadi artımın təmin edilməsində xüsusi rol oynayır. Uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artımını təmin edir ki, bu da öz növbəsində hökumətin geniş miqyaslı sosial-iqtisadi islahatları həyata keçirə bilməsinə imkan yaradır. 2000-2013-cü illəri əhatə edən dövrdə Azərbaycanda, eləcə də dünyanın neft ixrac edən bir sıra ölkələrində “Neft bumu” yaşandığının şahidi olduq. Bu dövrdə bütövlükdə dünyada yüksək iqtisadi artım templəri müşahidə olundu. Azərbaycanın da neft ixracından əldə olunan gəlirləri ötən dövr ərzində ilbəl artmışdır. Yüksək neft gəlirləri ölkədə sosial-iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdı. Müqayisə üçün deyək ki, 2003-2013-cü illər ərzində ölkədə bir milyondan çox daimi iş yeri yaradılmış, mizlə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artmış və 325,1 manat təşkil etmiş, yoxsulluğun səviyyəsi 49%-dən 4,7%-dək azalmışdır. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi müqayisə olunan dövrdə manat ifadəsində 7,2 dəfə, dollar ifadəsində 8,9 artmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə 16 dəfə çoxalmışdır<sup>1</sup>.

Araşdırılan dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşdırılmasında neft sektorunun əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Belə ki, büdcə gəlirlərinin qeyri-vergi daxil olmalarının əhəmiyyətli hissəsi neft fondunun transfertləri hesabına təmin edilmişdir. 2006-cı ildə Neft Fondundan dövlət büdcəsinə daxil olmaların həcmi 6480 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da büdcə gəlirlərinin 53%-nə bərabər olmuşdur. Neft Fondundan büdcəyə transfertlərin həcmi 2006-cı illə müqayisədə 2013-cü ildə 1,75 dəfə artmış və 11350 milyon manat təşkil etmişdir

<sup>1</sup> <http://www.stat.gov.az/source/finance/>

ki, bu da büdcə gəlirlərinin 59%-i həcmində olmuşdur<sup>2</sup>. Digər tərəfdən büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və vergi daxilolmalarında əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik “Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi” vergi növüdür. Büdcə gəlirinin bu mənbəsinin xüsusi çəkisi 2003-cü ildə 14,6%, 2013-cü ildə isə 12,2% təşkil etmişdir. 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə bu vergi növünün büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi 2,4 faiz bəndi qədər azalsa da, dinamikada mənfəət vergisindən daxil olmaların həcmi müvafiq müqayisədə 13,3 dəfə böyümüşdür. 2015-ci ilin yekunlarına əsasən büdcə gəlirlərinin 12,9%-i hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və 50,8%-i neft fondunun transfertləri hesabına formalaşmışdır. Əgər nəzərə alsaq ki, mənfəət vergisinin əsas ödəyiciləri qismində neft sektorunun şirkətləri çıxış edir, onda büdcə gəlirlərinin birbaşa neft gəlirlərindən nə qədər asılı olduğunu dərk etmək çətin deyil.

2008-ci ildə baş vermiş Ümumdünya maliyyə böhranı neftin qiymətinə də əhəmiyyətli təsir göstərdi. Belə ki, dünyanın əmtəə birljalarında neftin bir barelinin qiymətinin ən pik həddi 146,09\$ 02.07.2008-ci ildə qeydə alınsa da ilin sonunda - 23.12.2008 tarixində neft qiymətləri 4 dəfə azalaraq bir barel üçün 36,49\$ səviyyəsində qeydə alınmışdı<sup>3</sup>. 2008-ci ilin maliyyə böhranının müəyyən mənadada Azərbaycan iqtisadiyyatından yan keçməsinin başlıca səbəbləri Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına zəif inteqrasiya olunması və dünya neft qiymətlərinin sürətli enməsinin qisməddətli olması ilə izah oluna bilər. Lakin 2009-cü ilin əvvəllərindən başlayaraq neft tədricən də olsa yenidən bahalaşmağa başladı və bu artım 2011-ci ilin mayınadək davam etdi. 2011-ci ilin mayın əvvəlində neftin bir bareli üçün 125-127\$ təklif olunurdu. 2011-ci ilin may ayından 2014-cü ilin iyul ayınadək qara qızılın bir barelinin orta qiyməti 110-115\$ civarında təbəddüd edirdi. Lakin dünyanın iri ölkələri maliyyə böhranının mənfəi təsirlərindən tam xilas olmağa macal tapmamış 2014-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq dünya əmtəə birljalarında xam neftin qiyməti sürətlə aşağı enməyə başladı. Artıq 2015-ci ilin yanvar ayının əvvəllərində neftin bir barelinin qiyməti 47 dollaradək ucuzlaşmışdı. Bu enişin başlıca səbəbləri kimi, dünya ölkələrində iqtisadi artım templərinin zəifləməsi və xam neft bazarında təklifin həcmində tələbin həcmi müəyyən qədər üstələməsidir. 2011-ci ilin may ayı ilə müqayisədə 2015-ci ilin yanvar ayında neftin qiyməti təxminən 2,7 dəfə ucuzlaşmışdı. 2014-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq neftin ucuzlaşması regionun ən iri iqtisadiyyatlı dövləti Rusiya Federasiyasını öz milli valyutasını devalvasiya etmək və üzən məzənnə siyasətinə keçmək məcburiyyətində qoydu. Rusiyanın ardınca Qazaxıstanın, Ukraynanın, Belarusun da milli valyutaları devalvasiyaya məruz qaldı. Dünya iqtisadiyyatında gedən proseslər, Avropa və Asiyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində məcmu tələbin azalması və iqtisadi artım templərinin sənqiməsi fonunda neft ixracatçısı olmayan bir sıra ölkələrdə də, o cümlədən Türkiyədə də milli valyutanın devalvasiyası baş verdi. Qonşu ölkələrin valyutalarının dollar və avro qarşısında məzənnədən düşməsi Azərbaycan manatına da təzyiqləri artırdı. Digər tərəfdən neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması dövlət büdcəsinin donoru kimi çıxış edən Neft Fondunun və büdcə gəlirlərinin artım templərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsinə səbəb oldu. Türkiyədə, Rusiyada, İranda, Qazaxıstanda, Ukraynada, Belarusda, Gürcüstanda və digər qonşu ölkələrdə baş vermiş devalvasiya Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların qiymətinin bu ölkələrdə istehsal olunan analogi məhsullarla müqayisədə yüksəlməsinə səbəb oldu ki, bu da ölkədən bu cür məhsulların ixracının həcmi azaltmaqla bərabər həmin ölkələrdən idxalın əlverişli olmasına səbəb oldu. Qonşu ölkələrdən

<sup>2</sup> <http://maliyye.gov.az/node/>

<sup>3</sup> <https://news.yandex.ru/quotes/1006.html>

İdxalın artması xarici ticarətin saldosuna mənfi təsir göstərdi və ölkədən valyuta axınına səbəb oldu. Bununla yanaşı yerli və xarici investorların Azərbaycandakı aktivlərinin öz ölkələrindeki analoji aktivlərlə müqayisədə yüksək dəyərə malik olmasından istifadə edərək Azərbaycandakı aktivlərini sataraq xarici valyutaya çevirməklə ölkədən çıxarması da valyuta axınına gücləndirdi. İdxalın həcmnin artması, ixracın həcmnin dəyər ifadəsində azalması valyuta bazarında xarici valyutaya tələbi artırdı, bu da öz növbəsində manata təzyiqləri artırdı.

2008-2009-cu illərdə olduğu kimi neft qiymətlərinin yenidən qısa zaman müddətində bahalaşacağına ümid edən hökumət yalnız Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarında istifadə etməklə valyuta bazarında manatın xarici valyutalar qarşısında məzənnəsini qoruyub saxlamağa istiqamətlənmiş siyasət yürütməklə kifayətləndi. 2014-cü ilin avqust - 2015-ci ilin yanvar ayları müddətində olan dövr ərzində Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları nisbi ifadədə 16,5%, mütləq ifadədə isə 2513,4 myn. ABŞ dolları həcmində azalaraq 12680 mYn. ABŞ dolları təşkil etmişdir<sup>4</sup>. Manata təzyiqlərin, ölkədən valyuta axınının qarşısını almaq, Neft Fondunun ehtiyatlarına qənaət etmək və ölkədə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi baxımından səmərəli addım kimi 2015-ci il fevralın 21-də Mərkəzi Bank Azərbaycan manatının devalvasiyası qərarını verdi və 1\$=1,05 manat, 1avro=1,19 manat müəyyən edildi. Devalvasiya nəticəsində ABŞ dolları manata nəzərən 34,6%, avro isə 33,7% bahalaşdı. Xarici valyutanın bahalaşması ölkənin sosial-iqtisadi həyatında müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb oldu. Əhalinin xarici valyutada olan kreditlərinin ödənilməsi ilə bağlı problemlər meydana gəldi, xaricdən ölkəyə idxal olunan məhsulların qiymətləri artmağa başladı. Valyuta məzənnələrinin dəyişilməsi ölkədə istehsal olunan məhsulların qiymətinin də artırılmasını aktuallaşdırdı. Devalvasiya kənd təsərrüfatı sektorunda mövcud olan problemləri daha da qabartdı. Məlum oldu ki, ölkədə istehsal olunan buğda un istehsalı üçün səmərəli deyil və una olan tələbatı ödəmək üçün həm un, həm də istehsal təyinatlı buğda xaricdən idxal olunur. Bu səbəbdən də 2015-ci il fevralın sonu martın əvvəlində çörəyin qiymətində 25%-lik atım müşahidə olundu ki, bu da nominal gəlirləri dəyişilməz qalan geniş əhali kütləsinin maraqlarına toxundu və cəmiyyətdə narazılıqla qarşılandı. Bu problemi aradan qaldırmaq məqsədi ilə ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən buğda idxalına tətbiq olunan əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ləğv edildi. Prezidentin müvafiq göstərişi ilə süni qiymət artıran işbazlara qarşı mübarizə tədbirləri gücləndirildi. Manatın devalvasiyası 2015-ci ildə dövlət büdcəsinə Neft Fondundan nəzərdə tutulan transfertlə bağlı müəyyən qənaət etməyə imkan verdi. Belə ki, 2015-ci ilin büdcə layihəsində Neft Fondundan transfertlərin həcmi 10388 milyon manat<sup>5</sup> həcmində nəzərdə tutulmuşdu ki, bu da ABŞ dolları ifadəsində 13317,95 milyon dollar (1\$=0,78 manat) həcmində olmalı idi. Manatın birinci devalvasiyasından sonra dövlət büdcəsinə transfert olunması nəzərdə tutulan 10388 milyon manatı əldə etmək üçün Neft Fondu 9893,33 milyon dollar istifadə etməli oldu ki, bunun da nəticəsində fondun vəsaitlərinə 3424,62 milyon ABŞ dolları həcmində qənaət etmək mümkün oldu.

Fevral devalvasiyasından sonra belə güman edildi ki, manata təzyiqlər sona yetəcək və valyuta bazarında sabitlik yaranacaq. Lakin heç də hər şey gözlənilən kimi olmadı. Belə ki, 2015-ci ilin mart-dekabr ayları ərzində manatın yeni məzənnəsinin qorunub saxlanması məqsədi ilə Mərkəzi Bankın (MB) valyuta bazarına intervensiyası davam etdirildi. Nəticədə 2015-ci ilin fevral-noyabr ayları ərzində MB-nin valyuta ehtiyatları mütləq ifadədə 4758,8 milyon dollar həcmində, nisbi ifadədə isə 1,76 dəfə azalmışdır. Neftin qiymətinin azalmaqla

<sup>4</sup> [http://www.cbar.az/infoblocks/money\\_reserve\\_usd](http://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_usd)

<sup>5</sup> <http://maliyye.gov.az/node/>

davam etməsi, valyuta bazarında baş verən neqativ proseslər və MB-nin valyuta ehtiyatlarının tükənməsi Azərbaycan hökumətini üzən məzənnə siyasətinə keçməklə manatın yeni devalvasiyası haqqında qərar verməyə məcbur etdi. 21 dekabr 2015-ci il tarixində 1\$=1,55 manat, 1avro=1,7 manat<sup>6</sup> səviyyəsində müəyyən edildi. Azərbaycan MB-nan rəsmi məlumatına əsasən 21 dekabr 2015 tarixində manatın məzənnəsi dekabrın 18-i ilə müqayisədə 47,63% və ya 0,501 manat artaraq 1,55 manat təşkil etdi. Bivalyuta səbətinə daxil olan avronun məzənnəsinə gəlicə, Avrozonanın vahid valyutası da 47,88% və ya 0,5456 manat artaraq 1,6850 manata yüksəlib. Manata nəzərən Rusiya rublunun məzənnəsi 47,3% və ya 0,007 manat bahalaşaraq 0,0218 manat olmuşdu. Bütövlükdə 2015-ci il ərzində baş verən devalvasiyalar nəticəsində manat dollar qarşısında 98,7%, avroya nəzərən isə 91% ucuşlaşmışdır. MB üzən məzənnəyə keçməsi və manatın təkrar devalvasiyası bank sektorunda xarici valyutada olan kredit borcları ilə bağlı problemi daha da kəskinləşdirdi. Manatın devalvasiyası əhali arasında müəyyən mənada təşviş yaratdı və milli valyutaya olan etibarını itirən şəxslər olan-olmazlarını da xarici valyutaya çevirməyə qərar verdilər ki, bu da valyuta bazarında xarici valyutaya tələbin daha da artmasına səbəb oldu. Valyuta dəyişmə məntəqələrinin qarşısında yenidən növbələr yaranmağa başladı və bu vəziyyətdən sui-istifadə edən işbazlar qara bazarda xarici valyutayı daha baha qiymətə satmağa cəhd etdilər. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi Mərkəzi Bank bir çox valyuta dəyişmə məntəqələrinin fəaliyyətinə xitam verdi və nağd valyuta satışına məhdudiyətlər qoyuldu. Bununla yanaşı ölkədən valyuta axınının qarşını almaq məqsədi ilə ölkədən valyuta çıxarılmasına da məhdudiyətlər tətbiq edildi. Belə ki, 19.01.2016 "Valyuta tənzihi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Milli Məclisin müvafiq qərarına əsasən rezident və qeyri-rezident fiziki və hüquqi şəxsin birbaşa investisiya əməliyyatı üzrə - əməliyyatın məbləğinin 20 (iyirmi) faizi miqdarında və fiziki şəxsin özünün və ya yaxın qohumunun adına xarici ölkədə açılmış hesablara 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən yuxarı məbləğdə vəsaitin köçürülməsi üzrə - təqvim ili ərzində 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən yuxarı məbləğin 20 (iyirmi) faizi miqdarında icbari yığım tətbiq etdirilməsi qərarı verilmişdir<sup>7</sup>. Xarici valyutanın bahalaşması əhalinin manatda olan əmanətlərini də kütləvi sürətdə xarici valyuta əmanətlərinə çevirməyə sövq etdi ki, bu da bankların sərəncamında olan və iqtisadi dövriyyədə istifadə olunan manat kütləsinin həcminə mənfi təsir göstərmişdir.

Xarici valyutanın bahalaşması iqtisadiyyatın dollarlaşmasına və eyni zamanda iqtisadi dövriyyədə olan manat kütləsinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb oldu ki, bu da məcmu tələbin həcmnin kiçilməsi ilə nəticələnmişdir. Milli valyutanın devalvasiyası əmlak və avtomobil bazarlarına da güclü zərbə vurmuşdur. Əmlak bazarında yaranmış kritik vəziyyət tikinti sektoruna mənfi təsir göstərməklə eyni zamanda əmək bazarına da mənfi təsir göstərmişdir. Tikinti sektorunda yaranan problemlər tikinti materialları bazarında çalışanların da gəlirlərinə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərmişdir.

Manatın devalvasiyası neqativ nəticələrlə yanaşı bəzi müsbət effektlərin də yaranmasına stimül vermişdir. Belə ki, devalvasiyalardan əvvəlki dövrlərdə ölkədə enerji daşıyıcılarının qiyməti qonşu ölkələrlə müqayisədə yüksək idi. Belə ki, 21.02.2015- tarixinədək Aİ-92 markalı yanacaqın qiyməti 0,89 ABŞ dolları idisə, 21.12.15 tarixindən bu yanacaq növünün qiyməti 0,45 ABŞ dolları səviyyəsinə enmişdir. Bundan başqa məhsul və xidmətlərin istehsalında istifadə olunan elektrik enerjisinin və təbii qazın qiyməti də xarici valyuta ekvivalen-

<sup>6</sup> <http://rtv.az/news/>

<sup>7</sup> <http://www.meclis.gov.az/?/az/law/1064>

tində 49,4% aşağı enmişdir. Digər tərəfdən 2014-ci ilin əvvəlində ölkədə muzzla işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 556 ABŞ dolları (444,5 manat)<sup>8</sup> təşkil edirdisə, 2015-ci ilin sonunda ölkədə orta aylıq əmək haqqı 298 ABŞ dolları (462 manat) təşkil etmişdir. Manat ifadəsində orta aylıq əmək haqqı 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə 3,9% artsa da dollar ekvivalentində bu göstəricinin həcmi 47,4% azalmışdır. Xarici valyutada işçi qüvvəsinə çəkilən xərclərin və enerji daşıyıcılarının qiymətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması yerli xammaldan istifadə etməklə istehsal edilən məhsulun maya dəyərinin xarici valyuta ifadəsində aşağı salınması imkanları yaratmışdır. Belə vəziyyətin yaranması daxili bazarın qorunmasına və yerli istehsalın stimullaşdırılmasına şərait yaratmışdır. Hazırkı dövrdə devalvasiyanın belə müsbət təsiri yetərinə qiymətləndirilməli və səmərəli istifadə olunmalıdır.

Dünyada baş verən qlobal iqtisadi-siyasi proseslər fonunda xam neftin qiymətinin kəskin azalması və milli valyutanın devalvasiyadan sonra yaranmış cari durumdan çıxmaq və əhali arasında işsizliyin artmasının qarşısını almaq məqsədi ilə bir sıra islahatların davam etdirilməsinə ehtiyac var. Belə ki, bəzi sahələrdə mövcud olan gizli inhisarçılıq aradan qaldırılmalıdır. Yerli məhsul istehsalının stimullaşdırılması tədbirləri gücləndirilməlidir. Yerli istehsalın artırılmasına istiqamətlənmiş iqtisadi islahatların miqyasının genişləndirilməsi həm əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə, həm də eyni zamanda idxalın həcmi azaltmaqla ölkədən valyuta axınının qarşısının alınmasına müsbət təsir göstərə bilər. Bu baxımdan əsaslandırılmış və vergi bazasının genişləndirilməsinə istiqamətləndirilmiş fiskal siyasət aparılmalıdır. Bəzi məhsulların idxalında və ixracında olan inhisarçılıqla mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsinə ehtiyac duyulur. Əsas məsələ dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması məqsədi ilə ölkə başçısının qeyri-neft sektorunun inkişafını nəzərdə tutan müvafiq sərəncam və fərmanlarının aidiyyətli dövlət orqanları və iş adamları tərəfindən məsuliyyətlə dəstəklənməsi və ədalətli icrasıdır.

#### **İstinad edilmiş mənbələr:**

1. [www.stat.gov.az](http://www.stat.gov.az)
2. [www.cbar.az](http://www.cbar.az)
3. [www.maliyye.gov.az](http://www.maliyye.gov.az)
4. [www.meclis.gov.az](http://www.meclis.gov.az)

*Cavadov R.C. i.f.d., dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

### **X Ü L A S Ə**

#### **MİLLİ VALYUTANIN DEVALVASİYASININ SOSIAL-İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİNİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

2003-2013-cü illəri əhatə edən dövr ərzində Azərbaycanda bir milyondan artıq yeni iş yerləri yaradılmış, muzzla işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artmış və 325,1 manat təşkil etmiş, yoxsulluq səviyyəsi 49%-dən 4,7%-dək aşağı enmiş, adambaşına ÜDM 7,2 dəfə artmış, dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə artmışdır.

Bütövlükdə 2015-ci ildə baş vermiş iki devalvasiya nəticəsində manat dollar qarşısında 98,7%, avroya nəzərən işə 91% ucuzlaşmışdır.

<sup>8</sup> <http://www.stat.gov.az/source/labour/>

Devalvasiya nəticəsində enerji daşıyıcılarının və işçi qüvvəsinin qiyməti dollar ifadəsində əhəmiyyətli dərəcədə aşağı enmişdir. Devalvasiyanın müsbət effektlərindən istifadə etməklə yerli xammaldan istifadə etməklə məhsul istehsalını stimullaşdırmaq və bu yolla da idxalın və ölkədən valyuta axınının minimallaşdırılmasına nail olmaq zərurət kəsb edir.

*Джавадов Р.Дж. доц.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## РЕЗЮМЕ

### СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОЦЕНИВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ДЕВАЛЬВАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ

В период 2003-2013 годы в Азербайджане созданы более миллиона постоянных рабочих мест, среднемесячная заработная плата наемных работников увеличилась в 3,5 раза и составил 325,1 манатов, уровень бедности сократился с 49% до 4,7%, ВВП на душу населения увеличился в 7,2 раза, доходы госбюджета увеличился в 16 раз.

В целом, в течение 2015 года в результате двух девальваций манат по отношению к доллару США подешевел на 98,7%, в то время как по отношению к евро снизился на 91%.

В результате девальвации цена на энергоносители и затраты на рабочую силу в долларовом эквиваленте очень существенно снизились. Пользуясь положительными эффектами девальвации, необходимо стимулировать производство продукции из местного сырья и этим достичь минимизацию импорта и утечки валюты из страны.

*Javadov R.J. assis. prof.  
Baku Business University*

## SUMMARY

### THE STATISTICAL EVALUATION OF THE SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE DEVALUATION OF THE NATIONAL CURRENCY

In the period of 2003-2013 years Azerbaijan has created more than a million permanent jobs, the average monthly wage of employees increased by 3.5 times and amounted to 325.1 manat, the poverty rate fell from 49% to 4.7%, per capita GDP increased 7.2 times, budget revenues increased by 16 times.

Overall, for 2015 as a result of the two devaluations of the manat against the US dollar depreciated by 98.7%, while against the euro decreased by 91%.

As a result of the devaluation of the energy prices and labor costs in dollar terms decreased very significantly. Taking advantage of the positive effects of devaluation, it is

necessary to stimulate the production of local raw materials and to achieve this minimization of import leakage and currency from the country.

*Rüstəmov P.H. i.f.d.  
Bakı Biznes Universiteti*

**UOT 336.78**

## **MÜASİR İDARƏETMƏ SİSTEMİNDƏ FAİZSİZ MALİYYƏ BAZARLARININ MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**

**Açar sözlər:** faiz konsepsiyası, faizə yanaşmalar, faizin tarixi.

**Ключевые слова:** понятие интереса, интереса подходов, интерес к истории.

**Key words:** the concept of interest, interest approaches, interest in history.

Dilimizdə geniş yayılmış “faiz” sözü ərəbcə qarşılığı “riba” sözü lüğətdə “artıqlıq, artma, çoxalma, yüksəyə çıxma, sərپilib böyümək” kimi mənalara gəlir. Ərəbcədə düzən sahələrə nisbətən daha yüksək olduğuna görə təpələrə “rabiyyə”, canlıları bəsləyib böyütməyə isə “tərbiyə” deyilir (1,89-90).

Quran-i Kərimdə riba sözü hər iki mənada da işlədilmişdir. Birinci mənası ilə əlaqədar olaraq, üzərinə yağmur yağan torpağın qabarması “rebet” kəliməsi ilə (əl-Hac 22/5), ikinci mənə ilə əlaqədar olaraq da iki birlikdən birinin digərinə görə mal-mülk baxımından və ya sayca yaxud dəyərcə daha üstün olması halı “ərba” kəliməsiylə (ən-Nahl 16/92) ifadə edilmişdir.

Faiz ortaya çıxdığı andan etibarən başda din adamları olmaqla filosof və iqtisadiyyatçıların incələmə mövzularından birini təşkil etmişdir. Faizi din və əxlaq baxımından təhlil edən qədim dövr filosofları Platon ilə Aristotel onu qəti şəkildə pisləmişdir. Çirkin bir qazanc yolu olaraq gördükləri faiz onlara görə zəngin insanlarla kasıb insanları qarşı-qarşıya gətirərək dövlətin varlığını təhlükəyə sala bilər. Aristotel qara bir metal parçası olan puldan qazanc əldə etməyi qeyri-təbii və ədalətə qarşı hesab edir. Onun bu fikri, borc alınan pul ilə bir qazanc əldə ediləcəyi, dolayısı yolla bu qazancdan pul sahibinə də faiz ödənilməsi lazımı şəkildə bir etirazla qarşılana bilər. Faizi qınayan bənzəri ifadələrə Cicero, Cato və Seneca kimi qədim dövr Romalı şəxsiyyətlərdə də rast gəlinir. Bəşəri zəiflərin idarəsi altına alınmadığı cəmiyyətlərdə əxlaqi, ictimai və iqtisadi bir xəstəlik olaraq baş göstərən faiz Misir, Şumer, Babil, Asur, qədim Yunan, Roma kimi dövlətlərdə hökm sürmüş və digər sosial xəstəliklər kimi bununla da mübarizə edilmişdir.

Hammurabi qanunları borc kapitalarını hər yönüylə düzəldilmiş, fironlar dövründə Misirdə faizin əsas pulu aşması qadağan edilmiş, borcunu ödəməyən insanın borc verənin qulu halına gəldiyi qədim Yunan və Romada borc alanın faiz həddi 12% ilə məhdudlaşdırılmış, daha sonra Romalı Güstinyən ticarətdə bu həddi davam etdirərkən zadəganlara 4% həddini gətirmişdir (3,56).

Orta əsrlərdə kilsələrin faiz mövzusunda davranışının dəyişməsindən etibarən faizin mənəbəyini, səbəbini və haqlılığını açıqlamağa çalışan teoremlər ortaya qoymağa başladı. Merkantiristlər faizi, ərazinin icarə və daşınmaz əmlakların kirayəsi ilə eyni hökmdə və



dəyərdə tutaraq, “Faizdə kapitalın icarəsidir” demişdirlər. Fizyokratlara görə isə ancaq torpaq məhsuldardır. Bu halda gəliri təmin edən bir torpaq satın almağa yarayan bir məbləğ icarəyə verildiyində bu gəlir qədər faizə ixtiyar qazanmalıdır. Klassik iqtisadiyyatçılardan Con Baptiste Sey və Roscher sərmayəni əməyə bənzədərək işçinin əməyi ilə qazandığı dəyərə qazanc kimi sərmayənin istehsal qatılma payını da faiz terminiylə ifadə etmək lazım gəldiyini bildirmiş və kreditin ödəmə yollarının təmin olunduğunu, dolay yolla faizin sərmayə tərəfindən istehsal edilmiş bir gəlir payı olduğunu müdafiə etmişdir.

Faiz mövzusunda klassik fikir mövzusunda yer alan şərh və mübahisələr islamda faizin niyə qadağan olunduğu, faizin fərdi və ictimai həyatda yol açdığı zərərlərin nələr olduğu mövzusunda əlavə faizli məsələlərin və faiz qadağasının hüquqi çərçivəsinin çəkilməsi və bu barədə obyektiv və açıq kriteriyaların inkişaf etdirilməsi nöqcrəsində mərkəzləşmişdir. Şübhəsiz ki, bu anlayışda, işin islamda açıq və qəti olaraq qadağan edilmiş, bu qadağanın müsəlman birliklərində günümüzdə olduğu şəkildə faizə dayanan iqtisadi anlayış və tətbiqinin birbaşa və doktorluq tərzində ağır təzyiqlərin olmasının da rolu vardır.

İslam elmi ədəbiyyatlarında məshəb imamlarının faizlə əlaqədar münasibətlərində hərəkət nöqtəsi, Ubabə B.Sarnit və Əbu Səyid əl-Hudrinin rəvayət elədikləri “altı əşya hədisi” deyə məşhur olan hədisdir. Bu hədisdə Hz. Peyğəmbər qızıl, gümüş, buğda, arpa, xurma və duzun bir-biriylə mübadiləsində hansı şərtə haqqın təzahür edəcəyini açıqlamışdır. Bu altı əşyada faizin cərəyan etdiyi ittifaqla mənimsənilmişdir. Ancaq məshəb imamları və alimlər bu altı maddənin o günün şərtlərində ən çox mübadilə edildiyi və digər mallar üçün ölçü ola biləcək özünəməxsusluq daşdığı üçün misal olaraq zikr edildiyi, yoxsa faizin sadəcə bu altı maddənin mübadiləsində aidiyyəti olduğu xüsusunda fərqli görüşlərə sahibdir. Müqayisəli hüquqi bir dəlil olaraq qəbul etməyən Zahiri məshəbiylə sadəcə bu məsələdə müqaisə etməyən Osman əl-Ətti, ayrıca Katadə b. Diamə. Tavüs b. Keysan, Məsrük b. Əcda, Şabi və Hənbəliyərdən İbn Əkliyə görə faiz yalnız bu altı maddənin nağd və ya kirayə mübadiləsində aiddir. Dörd məshəbin də daxil olduğu böyük çoxluğa görə isə faiz bu altı maddəylə sərhədlənməyib başqa mallarada cərəyan edər. Ancaq bu altı maddədə və bunlara əsasən digər mallarda fikrin cərəyan etməsinə səbəb təşkil edən cəhətin nə olduğu barəsində münaqişə edilmiş, bu isə “faizdə illət” məsələsini ortaya çıxartmışdır.

Dünyanın bir çox ölkələrində hələdə fəaliyyət göstərən faizin bankların quruluş təməllərinin atılmasında, çalışma prinsiplərinin əmələ gəlməsində rol oynayan ən önəmli əməliyyat və fəaliyyət 1970-ci ildə İslam İttifaqı Təşkilatının çalışmaları olmuşdur. Ancaq bu fəaliyyətdən qabaq 1950-ci illərdən etibarən Hindli və Pakistanlı alimlər; XX əsrdə maddi və iqtisadi məsələlərlə əlaqədar iqtisadi doktorluq və ideologiyaların cəmiyyətə yön verdiyi və iqtisadi faktların irəliləmənin önəmli ünsürlərindən olduğunu düşünərək oxudulan iqtisad elminin qavramalarını, tətbiq edilən siyasətlərini və qurulan müəssisələrin İslamın dəyər hökmləri ilə təhlil edilmənin yollarını araşdırmağa başlamışdılar.

İqtisadi qurum və quruluşlarını İslami hökmlərə uyğun bir örüş və düzənə sahib olması gərəkliliyini müdafiə edərək bu günkü mənada faizsiz bankçılıq anlayışını sorğulayıb düzənləyəcək düşüncə tərzinin təməllərini atmışdılar. Yenə Hindli və Pakistanlı alimlərin çalışdıqları dövrdə eyni zamanlı olaraq faizsiz bankçılıq prinsiplərinin həyata keçirməyə başladığı dünyadakı ilk fəaliyyəti Misir Ərəb Cümhuriyyətindəki Mit Qamr qəsəbəsində yaşamışdır. Bu fəaliyyət Dövlət Prezidenti Camal Abdül Nəsir dövründə 1963-1967-ci illər arasında bütün bankların dövlətləşdirilməsi axımına qarşı alternativ olaraq inkişaf etdirilən bir cəhdətmə nəticəsində ortaya çıxmışdır. Misir kəndlisinin təsərrüfat və ticarət ehtiyaclarını qarşılamaq

üçün inkişaf etdirilən bu model qənaət bankları mexanizmi ilə bölgə bankçılıq prinsiplərinin bir kombinasiyası şəklində olduqca kiçik bir həcmdə fəaliyyət göstərmişdir. Məhdud ölçüdə olmasına baxmayaraq bu fəaliyyət ilk dəfə həm bankçılığı, həm ticari şərikliyi, həm sığorta, həm barter, lizinq kimi alt finansçılıq metodlarını bir arada və ayrı dam altında birləşdirmişdir. Eyni dönmə rast gələn zaman dilimində Hindistanın Müsəlman bölgələrində görülən bəzi “kooprativ bankçılıq” fəaliyyətlərinin də dünyadakı ilk faizsiz finansman nümunələri arasında yer aldığı deyilə bilər.

İslam ölkələrinin ilk böyük lahiyə və önəmli girişiminə geri qayıdacaq olsaq İslam Konqres Təşkilatının dövlətlərarası səviyyədə böyük bir bankın qurulması çabalaması ilə edilən iclaslar nəticəsində İslam İnkişaf Bankının quruluşu ilə nəticələnmişdir. Bu fəaliyyətlərə paralel olaraq dünyadakı ilk faizsiz ticari bank, 1972-ci ildə Qahirədə ölkənin sosial təhlükəsizlik sistemini inkişaf etdirmək məqsədiylə qurulan Nasser Sosial Bankıdır.

“İslam ölkələrinin ictimai lahiyələrinin finansmanını açmaq və İslami bankçılığı yaymaq məqsədi ilə; Türkiyə, Səudi Ərəbistan, Livya, Sudan, Fas, Əlcəzair, Yəmən, İran, Misir, Əfqanıstan, Pakistan, İndoneziya, Malaziya, Seneqal, Somali və Mali kimi ölkələrdə 1975-ci ildə Səudi Ərəbistanın Ciddə şəhərində “İslam İnkişaf Bankı” qurulmuşdur(4.48). İslam İnkişaf Bankının qurulması İslam ölkələr üçün katalizator vəzifəsi icra etmiş və özəl sektor lahiyələrinə finansman verə bilməyən İslam İnkişaf Bankının buraxdığı boşluğu doldurmaq üçün 1975-ci ildə Dubay İslam Bankının qurulması ilə İslami/faizsiz bankçılıq dünya səviyyəsində sürətlə yayılmağa başlamışdır. Dubay İslam Bankını 1977-ci ildə Misirdə qurulan Faysal İslam Bankı, Sudanda qurulan Faysal İslam Bankı və Küveytdə qurulan Küveyt Finans Qurumları izləmişdir (4.43-44). İslam İnkişaf Bankı və özəl sektor İslam banklarının qazandırdığı təcrübə və bilgi qazancı üzərinə Orta Asiyada faizsiz finansman sistemi sürətlə mənimsənilmiş və Uzaq Şərqdəki (Malaziya kimi) ölkələrin idarəçiliyində söz sahibi zəngin Müsəlmanların qurduğu bank və finansman qurumları, Yapon texnologiyasının imkanları ilə birləşdikdə bölgənin böyük bir iqtisadi inkişaf göstərməsinə lokomotiv rol götürməkdədir. Günümüzdə İslam banklarının və faizsiz maliyyə sisteminin inkişafı sadəcə İslam ölkələri ilə məhdudlaşmamışdır. Yaponiya, İngiltərə, ABŞ, Danimarka, Hollandiya və AFR kimi ölkələr başda olmaqla dünyanın bir çox ölkəsində bu tip qurumlar fəaliyyət göstərməkdədirlər. Faizsiz bankçılığın yaranması bir çox faizsiz finans əlaqələrinin ortaya çıxışını təmin etmiş olub dünyadakı mövcud əlaqə və məhsul çeşidini artıran əlavə bir maliyyə sisteminin modeli olmuşdur. Faizsiz finansman, beynəlxalq finansman cəmiyyətinin önəmli bir seqmenti halına gəlmişdir. 2006-cı ildən etibarən ildə 18 milyon dollarlıq bir kapital ilə 300-ə yaxın faizsiz bank mövcuddur. 600 milyon dollara yaxın finans yatırımları yanında, 350 milyon dolların üstündə toplam zənginliyə sahibdirlər. Faizsiz bankçılığın böyümə sürəti son 10 ildə dünya çərçivəsində ortalama 10%-ə çatmışdır.

Dünyadakı İnkişaf Bankçılığı (faizsiz bankçılıq) örnəklərinin və inkişaf mərkəzi olaraq Afrikada Misiri və Orta Asiya ölkələrini göstərmək olar. Misirdəki ilk faizsiz bankçılıq girişiminin adından İslam İnkişaf Bankının quruluşu və özəlliklə 1970-ci illərdə neft qiymətlərində sürətlə qalxmalar ilə birlikdə Orta Asiya və Körfəz bölgəsində olan Müsəlman cəmiyyətlərin ciddi təsərrüfat əldə etməsinin qaçılmaz sonu olaraq bu bölgədəki ölkələrdə faizsiz bankçılıq sürətlə inkişaf imkanı tapmış, ardından geniş bir bölgəyə yayılmaya başlamışdır.

“Bu bölgədə fəaliyyət göstərən başlıca İslam banklarını bu şəkildə sıralaya bilərik: Küveyt Finans Qurumu (Küveyt), Misir Faisal İslam Bankı (Qahirə), Ürdün İslam Bankı

(Ürdün), Dubay İslam Bankı (Dubay), Qatar İslam Bankı (Qatar), Əl-Bəraka İslam Bankı (Bəhreyn), Sudan Faisal İslam Bankı (Hartum).”(2.52)

Türkiyədə isə hələdə Küveyt İslam Qurumu və Əl-Bəraka qruplarının təşəkkülü olaraq Əl-Bəraka Türk İnkişaf Bankı və Küveyt Türk İnkişaf Bankı ilə yerli sərmayə ortaqlığı ilə qurulan Türkiyə Finans İnkişaf Bankı və Bank Asiya (Asiya Finans İnkişaf Bankı) fəaliyyət göstərməkdədir. Orta Asiya və Afrikada bəlli başlı ölkələr səviyyəsində faizsiz bankçılığın tarixi inkişafı isə bu şəkildədir:

1. Misir: Yuxarıda göstəriləni kimi ilk faizsiz bankçılıq girişimi 1963-cü ildə Misirdə həyata keçirilmişdir. Bu ilk faizsiz bankçılıq təcrübəsi Mit-Gamrdə həyata keçirilmiş, 1966-cı ildə 9 şöbəyə çatmış ancaq 1977-ci ildə Misir hökuməti tərəfindən bağlanmışdır.(1.92-93)

“Misirdə ikinci faizsiz bank Qahirədə hökumətə bağlı olaraq 1972-ci ildə Nassar Sosial Bankı adıyla qurulmuşdur. Bu bank quruluş məqsədi olaraq sosial təhlükəsizlik sistemini inkişaf etdirmək üçün sosial sığorta və krediti, təsərrüfat krediti, birbaşa yatırım, sosial yardımlar və İslami prinsiplərə uyğun gəlir qəbulu kimi çalışmalar yapmışdır. Yenə Misirdə ikinci vacib faizsiz bank olaraq 1977-ci ildə Misir Faisal İslam Bankı qurulmuşdur. 1980-cı ildə İslami Yatırım və İnkişaf Bankı (İİBİD) fəaliyyətə başlamışdır. Misirdə bunlara bərabər olaraq 1920-ci ildən bəri fəaliyyət göstərən Misir Bankı, 1980-ci ildən sonra klassik bankçılıq fəaliyyətindən əlavə İslam Bankçılığı tərzində fəaliyyətlərə də başlamışdır (5,47-49).

2. Səudii Ərəbistan: 1980-cı ildən sonra faizsiz bankçılığa izn verilən Səudii Ərəbistan, bu fəaliyyətlərin tətbiqə qoyulmasında önəmli rol oynamışdır. Dünyanın müxtəlif yerlərində faizsiz bankçılığın qurulmasında Səudii Ərəbistanın öndə gələn dövlət və iş adamlarının çox böyük qatqıları olmuşdur.

Səudii Ərəbistanın ilk İslam bankı olan Əl-Rajhi Company, faizsiz bankçılıq fəaliyyəti icazəsi 1983-cü ildə verilmişdir. Al-Rajdi Company, lizinq mövzusunda dünyanın ən böyük maliyyə quruluşlarından biridir. Lizinq bazarında fəaliyyət göstərən və dünyanın müxtəlif ölkələrində yatırımları olan digər güclü bir şirkət də Dallah Qrupudur. Səudii Ərəbistanda Dar-Əl mal Əl-İslam (DMI) və İslam İnkişaf Bankı, National Commercial Bank kimi çox böyük sərmayələrin yer aldığı banklar mövcuddur.

3. Ürdün: Ürdündəki ilk faizsiz bank, 1979-da fəaliyyət izni verilən Ürdün İslam Finansman və Yatırım Bankı, iqtisadi və sosial ehtiyacları qarşılamaq və bankçılıq, finans və yatırım işlərində faizsiz sistemə görə çalışmaq və fondları inkişafda istifadə etmək məqsədilə qurulmuşdur. Ürdündə qurulan digər bir faizsiz bank isə İslami Yatırım Kommersiyasıdır (5,52).

4. Bəhreyn: olduqca kiçik bir ölkə olmasına baxmayaraq 1970-ci illərdəki neft qiymətlərindəki artım Bəhreynə önəmli üstünlük gətirmiş və iqtisadiyyatı sürətlə canlanmağa başlamışdır. Bəhreyn iqtisadiyyatındakı bu yaxşılaşmada şübhəsiz xarici sərmayənin təşviq edilməsi və liman bankçılığının inkişaf etdirilməsi də önəmli rol oynamışdır.

Bəhreyndəki faizsiz bankçılıq fəaliyyətində olan quruluşlardan ən önəmliləri Bəhreyn İslam Bankı, Bərəkət İslam Yatırım Bankı və Bəhreyn Yatırım Şirkətidir. Bunlardan Bəhreyn İslam Bankı 1979-cu ildə özəl sərmayə ilə hər cür yatırım və maliyyə işləmələri İslami prinsiplərə uyğun olaraq gerçəkləşdirmək məqsədilə qurulmuşdur. Bərəkət İslam Yatırım Bankı isə Bəhreyn İslam Bankının rəhbərliyi və müttəfiqliyi ilə Bəhreyn və Küveytli maliyyə quruluşlarının inkişafı ilə 1981-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır.

5. Birləşmiş Ərəb Əmirliyi (BƏƏ): Birləşmiş Ərəb Əmirliyi olaraq bilinən ölkələr

Abu Dabi, Şarjah, Ras əl-Khaimah, Fujairah, Ayman və Ümməl- Qaivanda təşkil olmuşdur. Bunlardan Abu Dabi, Şarjah, Ras əl- Khaimah beynəlxalq bazarlarda, özəlliklədə Topdan Bankçılıq (Wholesale Banking) və liman bankçılığı (Off-Shore Banking) sahəsində adını eşitdirmiş ölkələrdir.

Faizsiz bankçılıq sistemini ilk tətbiq edən ölkələrdən biri olaraq qəbul edilə biləcək olan BAE; Dubay İslam Bankı 1975-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Bu bank bankçılıq fəaliyyətlərinə bərabər olaraq birbaşa yatırımlara da girişmişdir.

6. İran: 1980-ci ildə İran inqilabı faizli bankçılıq fəaliyyətlərinin dayandırılacağını, inqilabın hələ əvvəlində açıqlayaraq faizsiz bankçılıq qanunu qəbul etmişdir. Ancaq bu qanun 1 sentyabr 1983-cü ildə qüvvəyə qoyula bilməmişdir. İranda fəaliyyət göstərən İslam Banklarının fəaliyyətindəki digər ölkələrin faizsiz bankçılıq sistemlə az da olsa fərqi mövcuddur. Bu fərq İran Mərkəz Bankının mənfəət və zərəərə qatılma nisbətində alt və üst sərhədi müəyyənləşdirə bilməsidir.

7. Küveyt: Ödəmələr səviyyəsi artıq verən ölkələrdən biri olan Küveyt, bankçılıq sahəsində Körfəz Ölkələri arasında Bəhreyn və BƏƏ-dən sonra 3-cü yerdədir. Küveytdə faizsiz bankçılıq sahəsində fəaliyyət göstərən ən önəmli bank Küveyt Finans Qurumudur. İslami bir ticarət bankı olan Küveyt Finans Qurumu yatırım, bankçılıq və sosial fəaliyyətləri icra etməkdədir.

8. Sudan: 1980-ci ilə qədər ödəmələr səviyyəsi daimi açıq verən Sudan bu tarixdən bir neçə il öncə beynəlxalq pulunu devalvasiya etmiş və bu açığı qapamağa çalışmışdır. Bu açıqın qapatılması önəmli vəzifələr üstlənən bankçılıq sektorunda isə 1975-ci ildə qurulan Faisal İslam Bankından sonra 1980-ci ildə qurulan əl-Todaman İslam Bankı yatırımlara başçılıq etməyə çalışmış ancaq faizsiz bankçılıq sahəsində əsas çevriliş 1984-cü ildə gerçəkləşmişdir. Hökumətin tövsiyyəsi və dəstəyilə bu ildən etibarən bir çox faizsiz bank fəaliyyətə başlamışdır. Bunlar Qərbi Sudan Bankı və sərmayəsi dövlətə aid olan İslam İnkişaf və Kommersiya Bankı və Əl-Baraka İntvestment Bank olaraq sıralana bilər.

9. Şimali Kipr Türk Cumhuriyyəti: ŞKTC-də mart 1981-ci ildə İnternational İnstitute and İslamic Banks of Economics açılmasını təqribən 350 min ABŞ dolları ödəmiş sərmayə ilə Cyprus İslamic Bank qurulmuşdur. Kipr İslam Bankı Lefkoşenin Türk sahəsində 1982-ci ildə fəaliyyətlərinə başlamışdır. İslam Bankları arasında ən balacalarındandır. Bankın adı daha sonra Faisal Cyprus İslamic Bank olaraq dəyişdirilmişdir.

10. Cənubi Afrika: Misir, Sudan Tunis və Fas Afrikada faizsiz bankçılıq fəaliyyətlərinin sərhətlərini genişləndirərkən bu qitədə mərkəzi Bahamada olmaqla qurulan və millətlər-arası fəaliyyətlərdə olacaq Afrika Ərəb İslam Bankı əlavə edilmişdir. Afrika Ərəb İslam Bankının əsas məqsədi və siyasəti digər faizsiz banklarla rəqabət aparmaq deyil, onlarla əməkdaşlığı genişləndirmək və onların fəaliyyətlərini dəstəkləmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq söyləmək olar ki, dünyada İslam Maliyyə Sistemi uğurla inkişaf edir və onun gələcəyi dahada perspektivlidir.

### Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ahmet En-NECCAR. "İslam ölkələrində və içtimai kalkınma stratejisi olaraq banklar", çev: Hayrettin Karaman, İstanbul 1976, s.89-90
2. Bülent Kirli. "Orta Şərqdə Bankçılıq", Ankara 2004, s.52
3. Fernand Braude. "Qərb kapitalizmi İslam mədəniyyətinə nələt borclu", İqtisad və iş

dünyası, Temmuz-Ağustos 1992, s.56

4. Salih Karakaş. “İslami Bankçılıq”, İstanbul, 2002, s.43-44

5. Mustafa Uçar. “Türkiyədə-Dünyada faizsiz bankçılıq və hesab sistemləri”, İstanbul, Faisal Eğitim və Yardımlaşma Vakfı, t.y, s.47-49, 1989.

*Rüstəmov P.H. i.f.d.  
Bakı Biznes Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### **MÜASİR İDARƏETMƏ SİSTEMİNDƏ FAİZSİZ MALİYYƏ BAZARLARININ MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**

Məqalədə dünyada son zamanlarda olduqca yayılmış və inkişaf edən faizsiz bankçılıq anlayışı, onun işləmə mexanizmi və faydaları haqqında geniş fikirlər bildirilmişdir. Faizsiz bankçılıq ilk olaraq islam dövlətlərində təşkil olunsada, günümüzdə bir çox avropa dövlətlərində bu bankçılıq sistemindən geniş istifadə edilir. Bunun əsas səbəbi isə bu sistemdə təkcə banklar deyil, kredit alanlarda fayda əldə edilir və bu banklara olan inam və tələb artır. Günümüzdə yaxın qonşu dövlətlərində bu bankçılıqdan geniş istifadəsi olduqca diqqəti cəlb edir. Buradakı əsas fikir, bankların verdikləri kreditdən faiz qazanması deyil, verdikləri kredit sayəsində kredit götürənin işinə şərik olması və həm mənfəətə, həm də zərərə ortaq olmasıdır. Yəni kredit götürənin girdiyi işdə riski banklarla bölüşməsidir.

*Рустамов П. Г. д.ф.э.н.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## Р Е З Ю М Е

### **ИНТЕРЕС К ФОРМИРОВАНИЮ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НАПРАВЛЕНИЙ ФИНАНСОВЫХ РЫНКОВ**

В статье довольно распространена в развивающихся странах в последнее время, понятие беспроцентного банковского дела, сообщили мнения о механизме его работы и преимущества. Несмотря на дни свободной банковской деятельности впервые проведенного в исламских странах, банковская система широко используется во многих европейских странах. Основной причиной этого является система, а не только банки, заемщики, получая преимущества, и, таким образом, доверие к банкам, и спрос растет. На сегодняшний день широкое использование банковских услуг в соседних странах, он привлекает к себе внимание. Основная идея заключается, чтобы получить интерес банков для своих кредитов, их кредитные благодаря присутствию кредиторов, чтобы разделить работу, и, таким образом, прибыль, но и потеря является распространенным явлением. Другими словами, кредиторы в банки, чтобы разделить риск.

*Rustamov P. H. Ph.d.  
Baku Business University*

## S U M M A R Y

### **INTEREST IN THE FORMATION OF MODERN MANAGEMENT SYSTEM AND DEVELOPMENT DIRECTIONS OF FINANCIAL MARKETS**

The article is quite prevalent in the developing world in recent times, the concept of interest-free banking, opinions about the mechanism of its work and the benefits have been reported. Despite days of free banking for the first time held in Islamic countries, the banking

system is widely used in many European countries. The main reason for this is the system, not just banks, borrowers are getting benefits, and thus confidence in the banks, and demand is growing. Today, the widespread use of banking in neighboring countries, it attracts attention. The main idea is to gain the interest of the banks for their loans, their credit thanks to the presence of lenders to share the work, and thus the profits, but also the loss is common. In other words, the lenders into the banks to share risk.

*Меликова Л.А. докторант  
Университет Азербайджан*

**UOT: 336.22:336.14(479.24)**

### **ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ НАЛОГОВОГО МЕХАНИЗМА ПО СТАБИЛИЗАЦИИ И РОСТА ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ**

**Açar sözlər:** maliyyə, iqtisadiyyat, maliyyə-iqtisadi aspektlər, vergi mexanizmləri, sabitlik, iqtisadi artım, effektivlik.

**Ключевые слова:** финансы, экономика, финансово-экономические аспекты, налоговые механизмы, стабилизация, рост экономики, эффективность.

**Key words:** finance, economy, financial and economic aspects, tax mechanisms, stabilization, economic growth, efficiency.

Современные реалии процессов мировой экономики, обуславливают фундаментального изучения макроэкономической стабилизации и фискальной политики, в том числе совершенствование налоговых механизмов, как основных механизмов государственного регулирования экономики с целью обеспечения долгосрочного стабильного развития и укрепления позиции государства в мирохозяйственной системе в условиях осложнения финансовых ситуаций и нарастание роста глобальных угроз в мире. Эти обстоятельства требуют всестороннего изучения теоретической и практической основы вопросов совершенствования финансово-экономические аспекты налоговых механизмы по стабилизации и роста экономики страны.

Стоит отметить, что в теоретическом аспекте макроэкономической стабильности особо выделяются взгляды Дж. Кейнса, который, анализируя систему рыночной экономики, пришел к выводу о том, что одной из внутренних, сущностных свойств рыночного хозяйства является ее нестабильность [1]. Придя к такому выводу, Дж. Кейнс, в основном, опирался на мировые экономические процессы, которые интенсифицировались в начале XVII века. Другой представитель классической экономической теории Ж. Сей, исследуя экономическую стабильность на уровне государства, определил ее как «состояние экономики, обеспечивающее сбалансированное потребление и соблюдение принципов экономического либерализма». Ж.Сей считал, что стабильность – это механизм, обеспечивающий равновесное состояние системы [2]. Финансовые ресурсы на макроуровне, их распределение, стабилизация системы финансов на данном уровне требуют разработки и осуществление комплексных превентивных и последовательных мероприятий. При реализации практичных мероприятий, необходимо рассмотреть

сущность и определение понятия финансовых ресурсов: которые на макроуровне - это денежные фонды, формируются в процессе распределения и использования ВВП за определенный период времени. Финансовые ресурсы на макроуровне и составляют макрофинансовую систему страны, которая нуждается в управлении, регулировании и удержании равновесного состояния, т.е. в стабилизации данной системы для обеспечения экономической безопасности страны в целом. Русский ученый А.Илларионов в макроэкономическую и финансовую стабилизацию страны включил следующие факторы: критическая роль макроэкономической стабилизации для экономического роста, количественный критерий макроэкономической стабилизации, девальвация курса национальных валют, инфляционные процессы, дефицит бюджета, денежные и кредитные факторы, уровень институциональной реформы и пр. [3]. Исследователи С.Андрюшин и В.Кузнецова изучали проблемы макроэкономического аспекта финансовой политики в новых условиях. Авторы подчеркивают, что недавний финансовый кризис стимулировал разнообразные международные теоретические и эмпирические исследования, прежде всего, в финансовой сфере. Их результатом стали рекомендации национальным правительствам по оптимальному сочетанию макрофинансовой и макроэкономической политики. Результатом сочетания политик должны стать стабилизация долгосрочного экономического роста, эффективное функционирование финансового рынка и адекватное ценообразование на национальные активы. Авторы считают важность усиления меры финансовой политики государства по защите денежных средств общественного сектора от рисков, совершенствования управления денежного баланса в целом страны, оптимизация применения допустимых уровней принимаемых рисков фискальных, монетарных и кредитных отношений и пр. [4]. Особенности финансовой стабилизации на макроэкономическом уровне подчеркивает, что структурно-производственная стабилизация выдвигает антиподом «шоковой терапии» число финансовой стабилизации. Финансовая стабилизация выступает как производный элемент производственной стабилизации. Предполагается, что активная производственная, инвестиционная, структурная политика способствует быстрой модернизации производительных сил, обеспечивает снижение затрат, повышение качества, укрепление конкурентоспособности отечественной продукции, и, в конечном итоге, приводит к финансовой стабилизации. Э.Рустамов считает, что на макроэкономическом уровне обеспечения экономической и финансовой стабилизации страны, государственная политика может рассматриваться на трех уровнях: монетарной – таргеты: инфляция, инвестиционный и внешний спрос; фискальный – таргеты: совокупный спрос и занятость; финансовый – таргеты: системная стабильность и предотвращение формирования «пузырей» [5].

Отметим, что, в мировой практике становления и осуществления стабилизационной политики государства немаловажную роль играло исследование опыта экономически развитых стран. Изучив и сопоставив бюджетную и налоговую политику разных государств, с точки зрения схожести и расхожести, общности интересов и этапов экономического развития, страна может разработать оптимальную модель стабилизационной политики для устойчивого развития общества в целом. В США функционирует высокоэффективная система налогообложения, которая, однако, признана экспертами одной из наиболее сложных налоговых систем во всем мире. Основной документ,

регулирующий вопросы налогообложения – это Кодекс Внутренних Доходов – Internal Revenue Code (26 U.S.C.). Система налогов в США состоит из трех уровней: федеральные налоги; налоги штата; местные налоги в округах, графствах и городах:

I. Налоги федерального бюджета исчисляются по прогрессивной шкале, вследствие чего на обеспеченные слои населения падает основное бремя налоговых уплат в отличие от иногда регрессивной или, другими словами, плоской шкалы изымания местных налогов. Самым значимым налогом в США является налог на доходы граждан, т.е. подоходный налог с физических лиц. В данное время доля этого налога в поступлениях федерального бюджета США составляет 40 % поступлений от федеральных налогов, при этом данный налог взимается по прогрессивной шкале со ставками – 15 %, 28 % и 33 % (при высоких доходах ставка налога уменьшается до 28 %). Отчисления в фонд социального страхования взимаются с наёмных работников и работодателей со ставкой 15,02 %, которая меняется каждый год с формированием бюджета и разделяется на 2 равные части – по 7,51 %. Далее необходимо рассмотреть налог на доходы корпораций со ставкой 34 %, который взимается следующим образом: 15 % за первые 50 тыс. долл. США, 25 % за последующие 25 тыс. долл. США и 34 % за оставшуюся сумму налогооблагаемого дохода. При взимании данного налога предусмотрено значительное число льгот. А в определенных условиях, в частности, в условиях войны, с корпораций могут взиматься налоги на сверхприбыль. Подакцизные товары здесь – это алкогольные, табачные изделия и транспортные услуги.

II. В штатах взимаются налоги с доходов корпораций и граждан по ставкам 2 – 12 %. Основной налог здесь – налог с продаж, который разделяется между штатами и городами (величина ставки зависит от штата – 2 – 8,25 %). Кроме того, большое значение имеют налог на имущество со ставками 0,75 % на корпорационный капитал и 0,5 – 5 % на подвергаемое налогообложению имущество физических и юридических лиц и налог с наследства и дарений для физических лиц со ставкой 18-50 % (зависит от степени родства, которая характеризуется 17-ю шкалами, и стоимости имущества). В некоторых штатах взимается налог на деловую активность, который состоит из: налога на общий годовой оборот предприятия – 1 – 2,5 % и отчисления в фонд зарплаты – 1,6 %. Достаточно большая доля в формировании бюджетов штатов отводится и субсидиям из федерального бюджета.

III. В США города имеют, в свою очередь, собственные источники пополнения бюджетов кроме внушительных субсидий правительства. Здесь необходимо выделить следующие налоги: на имущество; с продаж; за гостиничное обслуживание (5 % стоимости проживания в гостинице); на коммунальные услуги (3 %); на сделки и лицензирование прав продуктовых продаж и др. [6]. Все эти свидетельства о том, что формирование и движение бюджетных средств, в США занимают центральное место в реализации экономической политики государства в целом. В Великобритании-стране со сравнительно низким уровнем налогообложения для европейских стран – налоговая система состоит из двух уровней: государственного и местного. Государственные налоги составляют сверх 90 % всех налоговых поступлений страны, к ним относятся следующие налоги: на прибыль корпораций, индивидуальный подоходный, на нефтяные доходы, на добавленную стоимость, на социальное страхование, на



наследство, акцизы, на прирост стоимости капитала, сбор с авиапассажиров и гербовый сбор. Местные же налоги (остальные 10 % налоговых поступлений страны) включают в себя налог на недвижимость (местный налог) и на деловую собственность. Следует подчеркнуть, что в Великобритании сравнительно ниже ставки налога с корпораций, чем в других европейских странах. Что интересно, это то, что с 01.04.2013 Законом о госбюджете ввели дополнительный налог на недвижимость в стране, которая находится во владении не физических лиц (инвестиционные фонды, отдельные виды корпораций, трасты и др.) – недвижимость стоимостью более £2 млн. облагается налогом в фиксированной сумме по прогрессивной шкале [7]. Обобщая вышеприведенное, можно сделать вывод, что налоговая система Великобритании отличается высоким уровнем своего развития, прогрессивностью в структуре взимания налогов и небольшими процентными налоговыми ставками, что создает благоприятную среду для развития малого и среднего предпринимательства, а также экономики в целом. Во Франции законодательство в сфере налогов находится в компетенции Парламента, состоящего из Сената и Национальной Ассамблеи, а Главное управление государственных финансов Министерства Финансов и Государственных счетов организует всю систему налогообложения. Основная доля госбюджета – это такие обязательные платежи как налоги, сборы, социальные взносы и пошлины – примерно 90 % бюджетных доходов страны. Как и во многих других странах мира, здесь также налоговая система, состоящая из двух уровней: в центральных и в местных бюджетах страны. В следующую категорию налогов Франции входят налог на добавленную стоимость (НДС), акцизы и др. НДС в этой стране был введен в 1954 году и взимается как с юридических, так и с физических лиц по: стандартной ставке – 20 %, сниженной – 5,5 % (для товаров и услуг первой необходимости), с 2012 года на услуги транспорта, отелей, ресторанов, содержание и ремонт жилища, аренду меблированных помещений и др. промежуточной налоговой ставке – 7 % (с 01.01.2014 – она составляет 10 %), а также специальной ставке – 2,1 % для прессы и медикаментов для социальной защиты. Налоговая система Германии так же заслуживает отдельного внимания. В этой стране считается, что высокая налоговая нагрузка – это основной гарант государственных доходов и контроль над взиманием налогов со стороны правительства особенно пристальный. Основным законом в сфере налогообложения в Германии считается «Порядок взимания налогов» - где все налоги делится на 3 группы: налоги на доходы: налог на доходы для физических лиц, налог на доходы корпораций, промысловый налог для юридических лиц; налоги на имущество: на землю, на наследство и на дарение; налоги на потребление и сделки: на приобретение недвижимости, НДС[8]. Всего же в стране 45 видов налогов, доходы от которых обеспечивают 80 % бюджета и распределяются на 3 его уровня: государственный бюджет или центральный (48 % налоговых поступлений), бюджеты 16-ти федеральных земель (в сумме 34 % поступлений) и бюджеты городских и сельских громад (13 % поступлений). Если рассматривать налоговую систему Германии с точки зрения их распределения, то здесь можно выделить 4 уровня: совместные налоги (поступления от них распределяются между бюджетами); федеральные налоги; налоги земель и налоги общин (налоги муниципальных образований) и церковный налог. В Китае действуют 25 видов налогов в 8 группах:

1. Налоги с оборота (косвенные налоги) - НДС, налог с продаж, налог на предпринимательскую деятельность и налог на потребление.

2. Налоги на доходы (прибыль) - Налог на прибыль китайских предприятий, налог на прибыль иностранных предприятий и подоходный налог для населения.

3. Ресурсные сборы - Ресурсный налог и налог за пользование землями в городских поселениях.

4. Налоги и сборы целевого назначения - Налог на строительство городских поселений, налог за использование сельскохозяйственных площадей, налог на инвестиции в основной капитал, налог на продажу земель.

5. Имущественные платежи - Имущественный налог, налог на недвижимость и налог на наследство.

6. Налоги на определенные операции или действия-налоги, связанные с использованием транспортом, ценными бумагами, налог на передачу имущества и гербовый сбор.

7. Налоги сельскохозяйственной сферы - Налог на земледелие и налог на выращивание скота.

8. Таможенные пошлины - Налоги с экспортной и импортной продукции при ввозе и вывозе за пределы страны.

Следует отметить, что в Китае довольно высокая налоговая нагрузка, например, налог на доходы предприятий взимается по ставке 33 % (низкорентабельные предприятия платят по ставкам – 18 % и 27 %) [9]. В Японии налоговая система разделяется на два уровня: государственный и местный. Государственные или центральные налоги: подоходный, налог на прибыль предприятий, налог на дарение и наследование, на потребление, акцизы, государственные пошлины и пр. Подоходный налог взимается по прогрессивной шкале по ставке 5-40 %. Налог на прибыль предприятий также взимается по высокой налоговой ставке в 22-30 % в зависимости от коммерческого дохода. К этой ставке прибавляется ставка на доход от прироста стоимости капитала, которая составляет 5-10 %. Налогом на потребление, или другими словами НДС, облагается оборот на товары, работы и услуги по налоговой ставке в 5 %.

Следует подчеркнуть, что вопросы совершенствования финансово-экономической системы, в том числе налоговых механизмов рассматривается актуально и в Азербайджане. Из-за падения цен на нефть мировых рынков, за последние годы замедлился приток валютно-финансовых ресурсов извне и снизился объем валютного запаса страны, образовались финансовые трудности практически во всех сферах экономики страны, и в том числе в социальных сферах. Учитывая, эти факторы в стране создан Совет Финансовой стабильности Азербайджанской Республики [10]. На наш взгляд, в ближайшей перспективе с целью совершенствования финансово-экономического аспекта налоговых механизмов по стабилизации и роста экономики Азербайджана необходимо осуществить ряд мероприятий:

- в первую очередь, необходимо комплексно рассмотреть все актуальные проблемы совершенствования финансово-экономической системы страны, особенно налоговых механизмов и повышение их эффективности в нынешних условиях;

- требуется модернизация налоговой системы страны, с применением передовых

опытов экономически развитых стран мира с формированием адекватного налогового механизма, по противодействию негативных последствий мирового финансового кризиса и вызовам глобальных угроз и т.д.

### Список литературы:

1. Keynes, John Maynard (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan (reprinted 2007).
2. Say, Jean-Baptiste. A Treatise on Political Economy. Publisher/Edition Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co., 1855.
3. Илларионов А. Макроэкономическая стабильность <http://aillarionov.livejournal.com>.
4. Андрюшин С.А., Кузнецова В.В. Макроэкономический аспект финансово-вой политики в новых условиях. Москва. Институт экономики РАН, 2014. – 33 с.
5. Рустамов Э. С. Проблемы реформирования макроэкономических институтов в после кризисный период // Деньги и кредит, № 9, 2010. – С. 24-29.
6. Налоговая система США – <http://helpiks.org/6-12827.html>.
7. Особенности налоговой системы Великобритании. – <http://banks.eu>.
8. Налоговая система США и других зарубежных стран - <http://nalog-nalog.ru>.
9. Налоговая система США и других зарубежных стран - <http://nalog-nalog.ru>.
10. Указ Президента Азербайджанской Республики о создании Совет Финансово-вой стабильности Азербайджанской Республики. 15.07.2016 года, г. Баку.

*Məlikova L.A. doktorant  
Azərbaycan Universiteti*

### X Ü L A S Ə

#### **ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ SABİTLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ARTIMI ÜÇÜN VERGİ MEXANİZMLƏRİNİN MALİYYƏ-İQTİSADİ ASPEKTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Məqalədə ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi və artımı üçün vergi mexanizmlərinin maliyyə-iqtisadi aspektlərinin təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiq olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq, tədqiq olunan problemlər üzrə nəzəri və metodoloji əsaslar, dünya alimlərinin baxışları təhlil edilmişdir. Makrosəviyyədə maliyyə resurslarının mahiyyəti və xüsusiyyətləri baxılmışdır. Vergi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və vergi alətlərinin effektivliyinin təmin edilməsi üzrə dünya ölkələrinin təcrübəsi öyrənilmişdir.

Məqalənin sonunda ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi və artımı üçün vergi mexanizmlərinin maliyyə-iqtisadi aspektlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

*Меликова Л.А. докторант  
Университет Азербайджан*

**Р Е З Ю М Е**

**ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ  
АСПЕКТОВ НАЛОГОВОГО МЕХАНИЗМА ПО СТАБИЛИЗАЦИИ И РОСТА  
ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ**

В статье исследованы вопросы совершенствование финансово-экономического аспекта налогового механизма по стабилизации и роста экономики страны. Анализируются теоретические и практические основы, рассмотрены взгляды известных мировых ученых по данной проблеме. Рассмотрены сущности и особенности финансовых ресурсов на макроуровне. Изучен практичный опыт разных стран мира по организации и совершенствованию налоговых механизмов, обеспечение эффективности налоговых инструментов.

В конце статьи даны рекомендации и предложения по совершенствованию финансово-экономического аспекта налогового механизма по стабилизации и роста экономики страны.

*Melikova L.A. cand. for a degree  
Azerbaijan University*

**S U M M A R Y**

**THE ISSUES OF IMPROVING FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF TAX  
MECHANISM FOR STABILITY AND GROWTH OF ECONOMY OF THE  
COUNTRY**

The questions of improvement of the financial and economic aspects of the tax mechanism for the stabilization and growth of the economy in the article. The theoretical and practical basis, considered the views of well-known world scientists on this issue are analyzed too. The essence and peculiarities of financial resources at the macro level. Studied practical experience around the world to organize and improve the tax mechanisms to ensure effectiveness of tax instruments.

The recommendations and suggestions to improve the financial and economic aspects of the tax mechanism for the stabilization and growth of the economy are given in the end of the article.

*İbrahimov İ.H. i.e.d., prof.  
Bakı Biznes Universiteti*

**UOT – 338.48**

### **QEYRİ – NEFT SEKTORUNDA TURİZMİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**

**Açar sözlər:** turizmin inkişafı, turizm fəaliyyəti, turizm infrastrukturu, turizm məhsulu, turizm bazarı, turizmin inkişaf istiqamətləri.

**Ключевые слова:** развитие туризма, туристическая деятельность, инфраструктура туризма, туристический продукт, рынок туризма, направления развития туризма.

**Key words:** development of tourism, activity of tourism, infrastructure of tourism, product of tourism, tourism market, orientation of tourism development.

Məlumdur ki, mövcud ehtiyatların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi, həmin ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün infrastrukturaların yaradılması turizmin inkişafına və ölkənin ümumi daxili məhsulunun artırılmasına zəmin yaradır. Bununla əlaqədar mövcud sosial – iqtisadi məsələlərin həllində turizmin inkişaf mexanizmlərinin reallaşdırılması məqsədilə onun regional amillərinin və inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacib şərtlərdən hesab edilir. Bu şərtlərə resurs təminatı, ərazi, coğrafi, sosial – iqtisadi amillər və idarəetmə kimi çoxaspektli kompleks məsələlər daxildir. Burada turizmin inkişafı aqrar sahənin və kəndin sosial – iqtisadi inkişafının tərkib hissəsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ehtiyatlarından biri kimi sosial – iqtisadi mahiyyət daşıyır. Onun iqtisadi əsasları regionlardakı mövcud potensiallardan səmərəli istifadə, sosial mahiyyəti isə sosial – demoqrafik proseslərə təsiri, məşğulluq və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində aparıcı rol ilə müəyyən edilir.

Məlumdur ki, turizm insanların maddi tələbatının ödənilməsindən sonra meydana gəlmiş, tarixi və iqtisadi şəraitə uyğun formalaşmış, insanın inkişafı ilə yeni keyfiyyət göstəricisi fəaliyyət dairəsi və sosial rufah sahəsi kimi maddi və funksional məna kəsb etmişdir. Turizm dünya iqtisadiyyatı, iqtisadi əlaqələr, biznes mühiti, turizm xidməti kimi bazar tipli modeli əsasında inkişaf edir. Hazırda turizm sahəsinin iqtisadi əsasları, maliyyə vəsaitləri, işçi qüvvəsi, əsaslandırılmış təşkilati idarəetmə strukturu mövcuddur. Turizm sənaye məhsulu, qida və xidmət olaraq təzahür edir. O, əmtəə olaraq istehlak dəyərində malikdir və insanların hər hansı tələbatını ödəyir. Burada təbii resurslar, yaranmış tarixi mədəni sərvətlərdən istifadə hüquqları və onu tənzimləyən mexanizmlər vardır.

Turizmin iqtisadi mahiyyəti onunla izah olunur ki, o, müştərilərə məhsulunu və xidmətlərini təklif etməklə yerli sənayenin, kənd təsərrüfatının və digər sahələrin tələbini canlandırır,

onların inkişafına, istehlak mallarının istehsalını artırmağa, məşğulluğun yüksəldilməsinə təsir göstərir. Bununla həm də turist axını mədəniyyət, əyləncə, istirahət müəssisələrinin (muzeylər, incəsənət, idman-kurort, sərgilər, xalq sənətkarlığı, abidələr, şou və s.), mehmanxanaların, nəqliyyat müəssisələrinin gəlirlərini artırır. Bu isə vergi ödəmələri hesabına fayda verir. Turizm ölkəyə xarici valyuta axınına səbəb olur.

Turizm, məhsullar və xidmətlər göstərməklə, onun istehlakı üçün fəaliyyət göstərir. Turizmin müxtəlif çeşiddə maddi, mənəvi, xidmət və təşkilati elementlərinin kompleks əlaqədə fəaliyyətinə turizm fəaliyyəti deyilir. Deməli əhalinin tələblərinə və seçiminə uyğun təklif olunan maddi əşya və xidmətlərin məcmuu turist məhsulunu təşkil edir. Bu məhsula tanışlıq, sağlamlıq, istirahət, ekskursiya, qidalanma, daşınma, suvenir xidmətləri və s. məqsədlər üçün reallaşdırılan istehlak dəyərinə malik xidmətlər daxildir.

Turizm fəaliyyəti “Turizm fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (27 iyul 1999-cu il) ilə tənzimlənir. (9) Turizm fəaliyyəti müəyyən təşkilati quruluşa malik olmaqla bir – biri ilə bağlı olan turizmin iqtisadiyyatını, təşkilatçılığı və idarəçiliyini birləşdirir. Turizmin fəaliyyəti və təşkili üçün bu əlaqələr vacib olmaqla sosial – iqtisadi, texnoloji və informasiya aspektlərini özündə birləşdirir. Sosial – iqtisadi aspekt kimi turizm fəaliyyəti mülkiyyət münasibətlərini, maddi əşya və maliyyə əsaslarına söykənir. Texnoloji aspekt kimi turist məhsulunun istehsalı və istehlakı üçün texnologiyaları əhatə edir. İnformasiya aspekti isə informasiyaların qəbulu, işlənməsi, layihələrin hazırlanması və idarə edilməsi sistemini əhatə edir. Turizm fəaliyyətinin idarə edilməsi mühüm aspektlərdəndir.

Turizm fəaliyyətinin iqtisadiyyatı turizm fəaliyyətinin nəticələrini, istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak münasibətləri sistemini təşkil edir. Ona görə də turizmin idarə edilməsi turizm məhsulunun reallaşdırılması, turizm bazarının tələb və təklifə uyğun təşkili və idarə olunmasına kompleks yanaşmanı tələb edir.

Hər bir dövlətin gücü, iqtisadi inkişaf potensialı bir sıra göstəricilərlə yanaşı, həm də turizmin inkişaf səviyyəsi, onun infrastrukturunun formalaşması ilə ölçülür. Turizmin inkişafı dövlətin beynəlxalq arenaya çıxışını sürətləndirmək, onun təbii ehtiyatlarını, mövcud imkanlarını, mədəniyyətini təbliğ etmək və tanımaq vasitəsinə çevrilmişdir. Turizm ayrı-ayrı dövlətləri, xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə təkan verir. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 30.01.2016-cı il tarixli fərmanı ilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yaradılmışdır. Ölkə prezidentinin müəyyənləşdirdiyi strateji istiqamətlərdə regionların davamlı inkişafını, əhalinin məşğulluq səviyyəsini, infrastrukturun formalaşmasını və bölgələrin investisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün regionların sosial – iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarında turizmin inkişafına yönəldilmiş kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 aprel 2010-cu il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. (1) Turizm bazarının formalaşması və inkişafı üçün həyata keçirilən tədbirlərdən biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial – iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”dır. (2) Proqramda göstərilir ki, “İqtisadiyyatın sürətlə inkişafı, dünya ölkələri arasında nüfuzunun yüksəlməsi ölkəmizə marağın artmasına səbəb olmuş, respublikamıza

gələn əcnəbilərin ildən-ilə çoxalmasına, bir sözlə, turizm fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır. (2.səh.12)

Turizmin inkişafı dövlət siyasətinin və insan həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdə tutularaq onun insanların həyatındakı və yaşayışındakı tutduğu mövqeyi yüksək qiymətləndirilir və turizm fəaliyyəti üçün daha əlverişli şərait yaradılması zərurəti ön plana çəkilir. Bununla əlaqədar Dövlət Proqramında qarşıdakı illərdə turizmin inkişafının davam etdirilməsi üçün konkret istiqamətlər müəyyən edilir: “Qeyri – neft sektorunun inkişafı istiqamətində regionlarda turizmin inkişafı qarşıdakı illərdə prioritet olaraq qalacaq, turizm ehtiyatlarının genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan turizm xidmətləri və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması turizm obyektlərinin tikintisi ilə bağlı layihələrin icrası davam etdiriləcəkdir. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- regionlarda turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü layihələrin həyata keçirilməsi;

- ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə təşviq işinin genişləndirilməsi;

- regionlarda turizm və rekreasiya zonalarında müvafiq infrastrukturun yaradılması, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, yeni turizm marşrutlarının yaradılması;

- turizm sektorunda çalışan personalın peşə hazırlığı səviyyəsinin artırılması vasitəsilə regionlarda turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi;

- regionlarda müxtəlif kateqoriyalı yeni mehmanxanaların və digər yerləşdirmə vasitələrinin, turizm xidməti obyektlərinin yaradılmasının dəstəklənməsi. (2.səh.13)

Göründüyü kimi, qeyri – neft sektorunun inkişafında turizmə xüsusi diqqət yetirilir, iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri kimi dövlətin turizm sahəsində məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətləri və vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, turizm fəaliyyəti və inkişafı üçün əsas şərtlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Siyasi şərt. Ölkənin sabitliyi, dinc münasibətlərin olması.
2. İqtisadi şərt. Ölkədə inkişafın səviyyəsi, əhalinin gəlirlərinin yüksək olması. İşgüzar səfərlərin həcminin genişlənməsi.
3. İnfrastruktur və nəqliyyatın inkişafı. Ölkədaxili və ölkələrarası səfər etmək üçün infrastrukturların rahat və sərfəli xidmətlərinin olması.
4. Ölkələr arasındakı əlaqələrin və mədəniyyət mübadilələrinin inkişafı və genişləndirilməsi.
5. Əhalinin sosial vəziyyəti. Əhalinin təhsilə, mədəniyyətə, istirahətə, müalicə və səyahətlərə marağının artması.
6. Turizm barədə informasiya imkanları. Mövcud inkişaf turizm barədə tələb – təklif imkanlarının, turizm xidmətlərinin rəqabəti və s. məsələlər əsas məsələlərdən hesab edilir. (7. səh.14-18)

Dünyada milli məhsulun, dünya investisiyalarının, iş yerlərinin və dünya istehlak xərclərinin 10%-i turizmin payına düşür (4, səh.190). Apardığımız hesablamalara görə 2015-ci

ildə respublikamızda ümumi daxili məhsulun 4,5% - i, ölkə üzrə investisiyaların 5,3%-i, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan əhalinin 1,1%-i turizmin payına düşür. (3)

*Cədvəl 1.***Azərbaycanda turizmin əsas iqtisadi göstəriciləri (3)**

	2010	2015	2015-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən, % dəfə
Turizm müəssisələrinin sayı, vahid	126	243	1,9 d.
İşçilərin sayı, nəfər	1418	1586	112
Turizm üçün xarakterik sahələrdə çalışan işçilərin sayı, nəfər	36899	49449	134
Turizmdə əlavə dəyər, milyon manat	-	2437,3	
Əlavə dəyərin ümumi daxili məhsulda çəkisi, %	-	4,5	
Turizm sahələrinə qoyulan investisiyaların həcmi, milyon manat	527,8	1063,9	2,0 d

Ümumiyyətlə, son illərdə ölkəmizdə turizmin sürətli inkişafı müşahidə olunur. Turizm, ölkə iqtisadiyyatında, onun gəlirlərinin formalaşmasında böyük rola malik olmasına baxmayaraq onun inkişafı üçün regionlarda mövcud potensiallardan səmərəli istifadə edilmir, kreditləşmə, vəsait qoyuluşu, infrastrukturaların yeniləşdirilməsi, investisiya proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinə kompleks yanaşılmır.

Tədqiqat göstərir ki, turizmin inkişafına mənfi təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) təbii fəlakətləri, 2) iqtisadi böhranları, 3) terror aktlarını, münaqişələri, turist təhlükəsizliyinin zəifliyini və s., 4) rəqabətin, keyfiyyətin aşağı olması, qiymətlərin turist tələbatına cavab verməməsini, 5) istirahət yerlərinin turist infrastrukturunun və xidmətlərin aşağı səviyyəsini, 6) turizmin mövsümliliyini və turist məhsullarının tələbatdan geri qalmasını və s.

Fikrimizcə, turizmin inkişafı və idarə edilməsi məqsədlə sahənin aşağıdakı bir sıra spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır:

- turizm ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır;
- turizm, ölkədə sabitliyin, əmin-amanlığın olmasından çox asılıdır;
- turizm məhsulu və xidmətləri regionların mövcud təbii potensialları ilə əlaqədardır;
- turizmin inkişafı onun infrastrukturunun səviyyəsindən çox asılıdır;
- turizm məhsuluna və xidmətlərinə tələbat müxtəlifdir, onların bəzi növləri qeyri – maddi xarakterli olduğu üçün əvvəlcədən qiymətləndirilməsi çətindir;
- turizm məhsulu mövsümliliklə əlaqədardır;
- turizm məhsulu və xidmətlərinin alıcıları müxtəlif olmaqla və turizm bazarında rəqabət və keyfiyyət dəyişir;
- əhalinin gəlirləri, təhsili, həyat səviyyəsi və maraqları və s. bağlı sosial şərait turizmin inkişafına təsir edən amillərdən olmaqla nəzərə alınmalıdır;



- turizm regionda ekoloji vəziyyətə həssasdır;
- turizm ölkənin valyuta sabitliyindən xeyli dərəcədə asılıdır;
- turizm obyekt və xidmətlərinin səviyyəsi vəsait qoyuluşunun ayrılması ilə əlaqədardır;
- turizm sahələri arasında və turizmin iqtisadiyyatın digər sahələrinin arasında əlaqələrin yaradılmasından asılıdır və s.

Müasir dövrdə ölkənin iqtisadi inkişafının təmin edilməsində qeyri – neft sahələrinin, xüsusən turizmin inkişafı öz perspektivliyinə görə aparıcı mövqelərdən birini tutur. Zəngin mədəni – tarixi irsə və əlverişli təbii şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahələrində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmiz turizmin əksər növlərinin (istirahət, müalicə - sağlamlıq, ekoloji, mədəni, sosial, kommersiya, iş-peşə, idman, dini və s.) inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur.(1)

Hesab edirik ki, respublikada qeyri – neft sektorunda turizmin genişləndirilməsi, inkişafı, onun səmərəli təşkili, turist tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilən fəaliyyətdə dövlətin sosial – iqtisadi inkişaf siyasətinin tərkib hissəsi kimi aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- turizm obyektləri üçün torpaq sahələrinin ayrılması və ya icarəyə verilməsinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- turizm infrastrukturunun inkişafı üçün daxili və xarici investisiyanın cəlb edilməsini təmin etmək;

- turizm sahəsinə güzəştli kreditlərin verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi (turist təşkilatlarının müəyyən müddətə gəlir vergisindən və əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi və s.);

- turizm obyektlərində ətraf mühitin qorunmasının təmin edilməsi üçün müvafiq proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- qloballaşma şəraitində rəqabətə davamlı turizm obyektlərinin dövlətin milli maraqlara uyğun turizm strategiyası ilə dəstəklənməsi;

- keyfiyyətli və rəqabətli turizm məhsullarının hazırlanması və ixracı üçün stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- turizm obyektlərinin maddi – texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, turist müəssisələrinin reklam – informasiya texnologiyasının təkmilləşdirilməsi;

- turizm bazarında tələbata uyğun marketing xidmətləri və mallarının istehsalı və satışının təşkili;

- turizm sahəsində kadrların hazırlanmasını təşkil etməklə turist müəssisə və kadrlarının tədrisə cəlb olunması;

- turizm sisteminin təşkili üçün ixtisaslaşdırılmış nəqliyyat, qida, ticarət müəssisə və firmalarının yaradılması;

- turizm sahəsində qabaqcıl təcrübədən istifadə edilməsi, səmərəli dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmi yaradılmalı və s.

### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” 6 aprel 2010-cu il. 3 səh.

2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial – iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” 27 fevral 2014-cü il. 175 səh. (s.13-15)

3. Azərbaycanda turizm. Statistik Məcmuə. Bakı. 2015. 218 səh.

4. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. 5 cildə. V cild. Bakı. 2012. 632 səh. (190)

5. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı.2011. 494 səh.
6. Q.Məmmədov və başqaları. Azərbaycan: ekoturizm potensialı. I cild. Bakı. 2012. 359 səh.
7. Rəhimov S.H. Turizm – ekskursiya işinin təşkili. Dərs vəsaiti. Bakı, 2004. 312 səh. (s.14-18)
8. Rəhimov S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı 2006 324 səh.
9. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. 27 iyul 1999-cu il.

*Ibrahimov İ.H. i.e.d., prof.  
Bakı Biznes Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### QEYRİ – NEFT SEKTORUNDA TURİZMİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə turizm ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının tərkib hissəsi kimi tədqiq olunur. Turizmin inkişafına ümumi daxili məhsulun artırılmasında, məşğulluğun təmin olunmasında infrastrukturun formalaşmasında rolu qiymətləndirilir. Turizmin inkişafının qeyri – neft sektorunun inkişafına təsiri müəyyən edilir və onun inkişaf istiqamətləri barədə təkliflər verilir.

*Ибрагимов И.Г. д.э.н., проф.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## Р Е З Ю М Е

### НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В НЕФТЯНОМ СЕКТОРЕ

В статье исследуется туризм как составная часть социально – экономического развития страны. Оценивается роль развития туризма в увеличении внутреннего валового продукта, обеспечение занятости, формирование инфраструктуры. Выявляется влияние развития туризма на развитие не нефтяного сектора, приводятся предложения по направлениям развития туризма

*Ibrahimov I.H. doc. of econ. scien., prof.  
Baku Business University*

## S U M M A R Y

### THE DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE NON – OIL SECTION

Tourism is investigated as the integral part of the social – economic development in the article. The role of the tourism progress is valued in the growth of the gross domestic product, the supply of the employment, the formation of the infrastructure. Moreover there is defined the influence of the tourism progress in the development of the non – oil section and some proposals are given there about its development directions.

*Hüseynov Q.S. i.e.n., dos.  
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

**UOT: 334.7:338.51**

### **TƏBİİ İNHİSARLARIN FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİL ŞƏRTLƏRİ VƏ BİR SIRA MƏNFI İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİ**

**Açar sözlər:** təbii inhisarlar, səmərəlilik, iqtisadi inkişaf, milli iqtisadiyyat, iqtisadiyyat sektorları, xərclər, qiymətqoyma.

**Ключевые слова:** естественные монополии, рациональность, экономические развитие, национальная экономика, экономические сектора, затраты, ценообразование.

**Key words:** natural monopolies, rationality, economic development, the national economy, economic sectors, pricing.

Son illərdə dünya maliyyə böhranları və iqtisadi çətinliklərlə bağlı olaraq, milli iqtisadiyyatların inkişafı proseslərində çətinliklər yaranmış, bir çox dünya ölkələri maliyyə problemləri ilə üzləşmişdir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi siyasət respublikamızın zəngin enerji resurslarının dünya bazarlarına nəqlinə imkan verən layihələrin reallaşdırılmasına və ölkəmizin gəlirlərinin artmasına gətirib çıxarmışdır. Amma son dövrlərin mürəkkəb qlobal iqtisadi prosesləri, neftin qiymətinin aşağı düşməsi Azərbaycanın da iqtisadi inkişafına təsirsiz ötürmüş və ilk növbədə ölkəmizə valyuta daxil-olmalarının azalmasında özünü göstərir. Bütün bunların fonunda qlobal təbəddülatların dərinləşdiyi bir dövrdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən Azərbaycanın böhran şəraitində də iqtisadi dayanıqlığını qoruması və iqtisadi artıma nail olması ölkəmizin qarşısında duran məqsədlərdən biridir. Bunun da əsas səbəblərindən biri ölkəmizin dünyada yaşanan maliyyə və iqtisadi böhran zamanı öz iqtisadi modelinə uyğun düzgün siyasət həyata keçirməsidir. Ölkədə iqtisadi fəallığı gücləndirmək və özəl təşəbbüslərə dəstək vermək, iqtisadiyyatda zəruri struktur dəyişiklikləri aparmaq və onun şaxələndirilməsini təmin etmək, sağlam rəqabət mühiti formalaşdırmaq, eləcə də milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi iqtisadi siyasətin mühüm istiqaməti kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu istiqamətdə təbii inhisarların islahatı və onların fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi məsələləri önə çıxır və proses öncəsi gərəkdir ki, təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəli təşkili və mənfəətli nəticələri diqqətlə öyrənilsin və nəzərə alınsın [1].

Dünya iqtisadi prosesləri göstərir ki, məhsuldar qüvvələrin müasir səviyyəsində yüksək inkişaf etmiş, çevik, səmərəli fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat öz növbəsində səmərəlilikdən ayrılmaz olan sosial yönümlü bazar yaradılmadan qurula bilməz. Səmərəliliyin elmi ədəbiyyatda mövcud olan təyinatının təhlilini apararaq belə bir fikir irəli sürmək olar ki, o, insanlar arasında təsərrüfatçılığın daha nəticəli üsulları üzrə yaranmış istehsal münasibətləri sistemini əks etdirən iqtisadi nəzəriyyə kateqoriyasıdır. İqtisadi nəzəriyyədə səmərəlilik meyarı olaraq ümumi rifah göstəricisi (istehlak artığı və istehsalçının artığının çəkili məbləği) çıxış edir. Ancaq təcrübədə “ümumi rifahın səviyyəsi”ni müəyyən etmək çox mürəkkəbdir. Belə güman

etmək olar ki, onun maksimumlaşdırılması qarşılıqlı asılı olan subyektlərin maraqlarının balanslaşdırılmasının hansısa bir səviyyəsinə uyğun gəlir. Təbii inhisarın fəaliyyətində firmanın özünün, əhalinin, dövlətin maraqları meydana çıxdığı halda, onun inkişafına tarazlı yanaşma, fikrimizcə, səmərəlilik, ədalətlik və dayanıqlılığın birləşməsini ifadə edir. Bu halda həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə təbii inhisarın sosial-iqtisadi səmərəliliyi haqqında danışmaq olar. Qarşılıqlı asılı olan subyektlər müxtəlif hakimiyyətə malik olduqları üçün təbii-inhisar sahələrinin fəaliyyətinin ümumi səmərəliliyini tənzimləyici proses vasitəsilə maksimumlaşdırır. Bu təşkilat sosial siyasət sahəsində (məsələn, sosial cəhətdən məqbul tariflərin müəyyən edilməsi vasitəsilə və s.) də ən yaxşı nəticələri verir.

Qeyd edək ki, təbii inhisar fəaliyyətinin indikatorları, fikrimizcə, təbii inhisarların institusional və struktur parametrlərini, eyni zamanda makro və mikroiqtisadi səmərəliliyin ümumiləşdirici göstəricilərini də ehtiva etməlidir. Buna görə də, təbii inhisarın fəaliyyətinin göstəricilər sistemini, eyni zamanda, korporativdaxili idarəetmənin keyfiyyəti ilə bərabər, həm də dövlət tənzimlənməsinin keyfiyyətini qiymətləndirmək imkanı verən səmərəliliyin diaqnostikası alqoritmini təklif etmək olar. Təbii inhisar sahələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sistemi həm transformasiya, həm də transaksiya xərclərinə qənaət vəzifəsinə tabe etdirilməlidir. Sonuncular mülkiyyət hüququnun verilmiş spesifikasiyaya şəraitində resursların bölgüsünün optimallığını müəyyən etməyə imkan verir. Bundan başqa, xarici xərclərin – təbii inhisarların fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan mənfəət xarici təsirlərin azaldılması təbii inhisarın ümumi səmərəliliyinin indikatorları kimi çıxış edə bilər. Təbii inhisarların iqtisadi səmərəliliyinin göstəriciləri, əsasən, transformasiya xərcləri əsasında hesablanır, halbuki firmaların fəaliyyətində transaksiya xərclərinin əksəriyyəti gizli və yaxud ümumi tərkibdən ayrılmamış hesab edilir. Buna görə də, transformasiya xərclərinin artması, həm bu sferanın texnoloji cəhətdən əlverişli olmaması haqqında, həm də institusional dəyişikliklərin zəruriliyi və transaksiya xərclərinin azaldılması üzrə tədbirlər haqqında signal verə bilər. Bundan başqa, qısamüddətli dövrdə transaksiya xərclərinin artmasının səbəbi olaraq bu sahədə elə investisiya və innovasiyalar ola bilər ki, onlar eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə xərclərin azalmasını və firmanın dayanıqlılığını təmin edər [2]. Bu qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla, səmərəlilik göstəricilərini üç qrupda sistemləşdirmək olar:

1. İnstitusional mühitin keyfiyyətini qiymətləndirməyə imkan verən fəaliyyətin institusional parametrləri:

- verilmiş təbii inhisarda mülkiyyətçilərin strukturu və payı;
- kontragentləri, onların fəaliyyətini reqlamentləşdirən qanun və müqavilələrin mövcudluğu;
- verilmiş regionun əhalisinin sayı ilə müqayisədə təbii inhisar xidmətlərinin istehlakçılarının sayı;
- verilmiş təbii inhisar subyektinin xidmətlərinin keyfiyyətinin standartlara uyğunluğu;
- verilmiş təbii inhisar sferasında institusional islahatların trayektoriya və dinamikası.

İnstitusional aspektlər təbii inhisarların fəaliyyətinin transaksiya, transformasiya və eksternal xərclərinə və deməli onların daxili və makroiqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərirlər. Bu parametrlərin qiymətləndirilməsi, fikrimizcə, institusional mühitdə baş verən dəyişiklikləri aradan qaldırmağa və opportunist və rento yönümlü davranışın meydana çıxmasının qabağını almağa kömək edir. Buna görə də institusional cərəyanın nümayəndələri təbii inhisar mühitinə nəzarət olunan rəqabət münasibətlərinin tətbiq edilməsini təklif edirlər.

2. Təbii inhisarların milli iqtisadiyyat sektorları ilə qarşılıqlı münasibətinin xarakterini nümayiş etdirən struktur göstəricilər:

- təbii inhisarların məhsullarının ÜDM-də daimi və cari qiymətlərlə xüsusi çəkisi;
- ev təsərrüfatlarının və sahibkarlıq sektoru xərclərində təbii inhisarların xidmətlərinin əldə edilməsi üzrə xərclərin payı;

- sənayedə gəlirlərin artım tempi ilə müqayisədə təbii inhisarların gəlirlərinin artım tempi;

- təbii inhisar tarifləri indekslərinin istehlak qiymətləri indeksi (ev təsərrüfatları sektoru üçün) və sənaye malları istehsalçıların qiymətləri indeksi (sahibkarlıq sektoru üçün) nisbəti;

- təbii inhisarların əmək məhsuldarlığı, fondverimi və material verimi göstəriciləri ilə xarici ölkələrin analoji strukturlarının göstəriciləri ilə, onların artım indekslərinin isə bütövlükdə ölkə sənayesinin analoji göstəriciləri ilə nisbəti;

- sənaye üzrə orta göstəricilər ilə müqayisədə əsas istehsal fondlarının yenilənmə əmsalları və yenilənmənin intensivliyi;

- təbii inhisarlardakı investisiyalardan faydalı iş əmsalı göstəricilərinin sənayedə və analoji xarici strukturlarda orta səviyyə ilə nisbəti;

- sənayedə və inhisarlaşdırılmamış sektorda rəqabət ilə müqayisədə təbii inhisarların rentabelliyyəsinin kəmiyyəti.

3. Təbii inhisarların ümumi makroiqtisadi səmərəli göstəriciləri: 1) texnoloji şəbəkənin işində qəza və fasilələr, ətraf mühitə vurulan zərər nəticəsində yaranan iqtisadi zərər; 2) texnoloji şəbəkələrin işinin etibarlılığının artırılması hesabına əldə edilən qənaət; 3) innovasiyaların tətbiqi nəticəsində istismar olunan şəbəkələrin gücünün artması; 4) resursqoruyucu texnologiyaların, müasir menecmentin, yeni materialların tətbiqi nəticəsində əldə edilən xalq təsərrüfatı qənaəti;

4. Təbii inhisarların makroiqtisadi (istehsal) səmərəliliyinin göstəriciləri: 1) investisiya layihələrinin rentabelliği səviyyəsi; 2) təbii inhisarların xidmətlərinin yanaşı gedən xidmətlər istehsalı ilə kombinasiyası nəticəsində əldə edilən əlavə gəlir; 3) innovasiya texnologiyalarının, mini kompüterlərin və mikro proseslərin tətbiqi nəticəsində əldə edilən gəlir.

Bundan əlavə, təbii inhisarların fəaliyyətinə bazar strukturu və iqtisadi məkan, horizontal və vertikal inteqrasiyanın müxtəlif səviyyəsi, mülkiyyət münasibətləri, tənzimləyici orqanların siyasi konyunkturadan asılılığı və başqaları təsir göstərirlər. Hər bir konkret ölkədə vəziyyət tarixi inkişaf, coğrafi şərait və təbii resursların mövcudluğu ilə müəyyən olunur. Təbii inhisarların səmərəliliyi onun texnoloji parametrlərindən, yaranmış xarici konyunktura, dövlətin xarici iqtisadi və daxili iqtisadi siyasətinin xüsusiyyətləri və digər vəziyyətlərdən asılıdır. Makroiqtisadi vəziyyət üzrə təklif edilən səmərəlilik göstəricilərindən bir neçəsinin dinamikasını təbii inhisarın fəaliyyətinin nəticələrinin pisləşməsi və yaxud yaxşılaşması kimi şərh etmək mümkündür, buna baxmayaraq onlar eksternal təsirlərin ictimai baxımdan əhəmiyyətliliyi və miqdarının müəyyən edilməsi üçün lazımdır. Təbii inhisarların uğurlu fəaliyyəti strategiyası həm də onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsinin meyar və mexanizmlərinin işlənilməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar, bu və ya digər təbii inhisarın səmərəlilik parametrlərinin “diaqnostikası alqoritmləri”ni işləyib hazırlamaq lazımdır ki, bu da onun fəaliyyətində “dar yerləri” aşkara çıxarmağa və onların kənarlaşdırılmasının mümkün variantlarını müəyyən etməyə kömək edir. Tənzimləyici orqanlardan müstəqil olan institutlar tərəfindən həyata keçirilən səmərəlilik nəticələrinin monitorinqi təbii inhisarların şəffaflığını təmin etmək və onun “blokadaya almaq təsiri” (B.Artur), “öndə gedən inkişafdən asılı olan təsir” (P.Devid) və “institusional tələ”nin (V.M.Polteroviç) bir hissəsi hesab olunan “tənzimləyici tələnin təsiri” kimi mənfi təsirlərdən qaçmaq imkanı verəcəkdir.

Qeyd edək ki, təbii inhisar öz bazar hakimiyyəti üzündən bir sıra bütöv mənfi iqtisadi nəticələrə səbəb olur [3]:

a) inhisarçılar tərəfindən qiymətlərin nəzarətsiz yüksəldilməsi bütün sahələrdə xərclərinin artmasına səbəb olur və iqtisadiyyatda inflyasiya proseslərini doğurur;

b) digər firmalar tərəfindən rəqabətin olmaması məhsulun yenilənməsi, onun keyfiyyətinin, istehlakçılara xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün stimulları azaldır, bu texnoloji geriliyə və istehsalın qeyri-çevikliyinə səbəb ola bilər;

c) inhisar mənfəəti heç də həmişə investisiya qoyuluşu məqsədləri üçün xərclənmir, çox vaxt onlar qeyri-məhsuldar istehlak, bürokratik aparatın şişməsinin bazasına çevrilir, bu isə idarəetmə xərclərinin artmasına və istehsalın səmərəliliyinin azalmasına gətirib çıxarır [4].

Məlum olduğu kimi, səmərəli qərarların qəbulu üçün xarici stimulların və yaxud daxili motivlərin olmaması nəticəsində resursların israfçılığı iqtisadi nəzəriyyədə X-səmərəsizliyi adlanır. X - səmərəsizliyi hadisəsi rus mənşəli Amerika iqtisadçısı X.Leybenstayl tərəfindən aşkar edilmiş və elmə gətirilmişdir. İstehsal xərclərinin artması onun nəticəsidir, o isə inhisarın texnoloji və bazar üstünlüyünü qismən, bəzən isə tamamilə tarazlayır. Adi inhisardan fərqli olaraq, təbii inhisar hədsiz dayanıqlıdır. Hətta səmərəli olmağı dayandırmaqla, o potensial rəqiblər üçün istehsalın səmərəli həcminə nail olmaq məqsədilə, tələb olunan kapital qoyuluşlarının miqyası səviyyəsində dəfədən bəri qoruyub saxlayır. Təbii inhisar, bir qayda olaraq, bazarı saxlamaqdan daha çox, ona sahib olmaq üçün böyük səylər tələb edir [4].

Beləliklə, qeyd etmək mümkündür ki, müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəli təşkili vacib şərtlərdən biri kimi çıxış edir və bununla əlaqədar, bir sıra məsələləri nəzərə almaq lazımdır:

- təbii inhisarların fəaliyyətinin müasir iqtisadi tendensiyaların və qlobal iqtisadi çağırışların təsirinə adekvat təşkili üçün səmərəli mexanizmlər hazırlanmalı və bunlarla əlaqədar olaraq zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir;

- təbii inhisarların milli iqtisadiyyatın digər sektorları ilə qarşılıqlı əlaqəsi və milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı baxımından təsiri elementləri nəzərə alınmaqla, bu sahədə zəruri tənzimləmə mexanizmləri tətbiq edilməli, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsas götürülməklə, dünya təcrübəsinə uyğun modellərin tətbiqinə üstünlük verilməlidir və s.

#### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Hüseynov Q.S. Azərbaycanda təbii inhisarların qismən özəlləşdirilməsi: yolları, nəticələri, səmərəliliyi. İqtisadiyyatın davamlı inkişafı: problemlər, perspektivlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları (27-28 aprel 2016). Sumqayıt, 2016.- s. 181.

2. Məmmədov Y. Ə. Müasir təcrübədə təbii inhisarların təşkili və tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri // AMEA-nın Xəbərləri iqtisadiyyat seriyası 2015 (noyabr-dekabr), s. 109.

3. Абросимова О.Ю. Естественные монополии в России: особенности развития и способы эффективного регулирования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Нижний Новгород, 2012, с. 37.

4. Малкина М.Ю. Экономическая теория. Часть I. Микроэкономика: Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2009. -436 с.

*Hüseynov Q.S. i.e.n., dos.  
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

#### **X Ü L A S Ə**

### **TƏBİİ İNHİSARLARIN FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİL ŞƏRTLƏRİ VƏ BİR SIRA MƏNFI İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİ**

Məqalədə təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəli təşkili şərtləri və bir sıra mənfəət iqtisadi nəticələri tədqiq edilmişdir. Bununla bağlı olaraq təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəli

təşkili məsələləri təhlil olunmuşdur. İnstitusional mühitin keyfiyyətini qiymətləndirməyə imkan verən fəaliyyətin parametrləri müəyyənləşdirilmişdir. Təbii inhisarların milli iqtisadiyyat sektorları ilə qarşılıqlı münasibətinin xarakterini ifadə etdirən göstəricilərin mahiyyəti açıqlanmışdır. Təbii inhisarların ümumi makroiqtisadi səmərəli göstəriciləri və makroiqtisadi səmərəliliyinin göstəriciləri verilmişdir.

Məqalənin sonunda təbii inhisarların fəaliyyətinin müasir dövrdə daha səmərəli təşkili üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

*Гусейнов Г.С. к.э.н., доц.  
Сумгайытский Государственный Университет*

## РЕЗЮМЕ

### УСЛОВИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ОРГАНИЗАЦИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИИ И ИХ ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИИ

В статье исследованы условия рационального организации естественных монополии и их отрицательные экономические последствия. С этой целью анализированы вопросы рациональные организации деятельности естественных монополии. Определены параметры деятельности, позволяющие оценивание качества институциональное среды. Раскрыта сущность показателей, характеризующие взаимоотношения между естественных монополии и сектора национальной экономики. Даны показатели макроэкономических рациональности и общего макроэкономических эффективных показателей естественных монополии.

Дан ряд выводов и предложений по рациональные организации деятельности естественных монополии в современных условиях.

*Huseynov Q.S. Ph.D.e.s., assist.prof.  
Sumgait State University*

## SUMMARY

### THE CONDITIONS OF RATIONAL ORGANISATION OF NATURAL MONOPOLIES AND THEIR NEGATIVE ECONOMIC CONSEQUENCES

The current state conditions of rational organization of natural monopolies and their negative economic consequence in the article. To this end, the issues of rational organization of the activities of natural monopolies were analyzed. The parameters of activities, allowing evaluation of the quality of the institutional environment. The essence of the indicators characterizing the relationship between the natural monopoly sector and the national economy. The

macroeconomic indicators of rationality and common macroeconomic indicators of effective natural monopoly are given.

A number of suggestions and recommendations of the for rational organization of activity of natural monopolies in the current conditions are given at the end of the article.

*Məmmədova A.İ. f.-r.e.n., dos.*

*Bakı Biznes Universiteti*

*Hüseynova A. i.e.n., dos.*

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

**UOD – 330.341.1;338.33;334.012**

## **İNJİNİRİNQ MƏRKƏZLƏRİNİN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ**

**Açar sözlər:** injiniring mərkəzi, innovasiya mərkəzi, innovasiya infrastrukturu, innovasiya, sahibkarlıq

**Ключевые слова:** инжиниринговый центр, инновационный центр, инновационная инфраструктура, инновация, предпринимательство

**Key words:** engineering center, innovative center, innovation infrastructure, innovation, entrepreneurship.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında mövcud istehsal gücünün müasirləşdirilməsi və innovasiya inkişafının sürətləndirilməsi strategiyasının həyata keçməsi zamanı istehsal xətlərinin (texnoloji proses və avadanlığın) təkmilləşdirilməsinə tələbi yaranır. Texnoloji prosesin vacib parametri istehsalın işə düşməsinin mühəndis-texniki təminatı və texnoloji qərarların tətbiqinin operativliyidir.

Bu vaxt yenidən işlənən texnologiyalar sistemli, daha kompleks xarakter alaraq çətinləşir, bu da yeni texnologiyaların istehsala ötürülməsi prosesini təmin edən spesifik fəaliyyətə - texnoloji injiniringə tələbatı gücləndirir. İnjiniringin sürət və keyfiyyəti istehsal şirkətlərinə yeni texnologiyaların tətbiqindən iqtisadi səmərə, texnoloji proseslərin həcmliyini və optimallığını təmin edərək əlavə rəqabət üstünlükləri verir.

Dünya təcrübəsinə görə injiniring fəaliyyət növü kimi çox uğurludur. İnjiniring sifarişinin texnoloji nəticələrinin işlənməsi üzrə kommersiya fəaliyyəti göstərə bilər.

İnjiniring şirkətləri müəyyən sahələr üzrə maddi-texniki vasitələrə, texnoloji avadanlığa, təşkilatı və kadr ehtiyatlarına malik olmalıdırlar. Onlar texnoloji zəncirə mövcud maddi-texniki bazanın elementlərini cəlb etməli, tətbiqi kadrların cəmlənməsi və inkişafını, mövcud sahədə ən yaxşı xarici nümunələrin uyğunlaşmasını təmin etməlidirlər.

Müasir innovasiya yönümlü iqtisadiyyata keçid şəraitində injiniringin inkişafına zəmin yaradılır. Bununla əlaqədar yerli injiniring şirkətlərinin yaradılması texnoloji sıçrayışa, iqtisadiyyatın yüksək texnoloji sahələrinə, investisiyanın cəlb edilməsinə və sənayenin ümumi artımına kömək edəcək.



İnjiniring mərkəzlərinin yaradılması üzrə tədbirlərin həyata keçməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılar ola bilər:

- kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi sərhədlərində müasir texnoloji baza əsasında orijinal texnologiya, avadanlıq və məhsulun sənaye tətbiqinin işlənməsi və hazırlanması fəaliyyətinin inkişafı;

- böyük sənaye sifarişçilərini çoxlu sayda innovasiyaların tətbiqinə stimullaşdırmaq;

- xarici injiniring mərkəzlərinin və şirkətlərinin lokal dayaq nöqtələrinin açılması və injiniring xidmətlərinin transferinin stimullaşdırılması.

Qoyulan məqsədlərin əsas nəticələri yeni innovasiya müəssisələrinin yaradılması və ya innovasiya texnoloji proseslərin və avadanlıqların fəaliyyət göstərən müəssisələrə tətbiqidir. Qoyulan məqsədin nəticəsində global bazarda investisiya cəlbədiçi və rəqabətqabiliyyətli injiniring şəbəkəsi yaratmaqdır. Bu şəbəkənin qolları müxtəlif istiqamətli innovasiya infrastrukturunu subyektlərində yaradılmaqla onları birləşdirər, Azərbaycan texnologiya və məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyini artıraraq xarici bazara çıxmasına dəstək verə bilər.

### **İnjiniring mərkəzləri.**

Mühəndis-məsləhət (injiniring) xidmətlərinin ticarəti üzrə beynəlxalq əməliyyatların artımı onu beynəlxalq ticarətin xüsusi növü kimi ayırır. Bu da injiniring xidmətlərinin dünya bazarının formalaşmasına gətirdi. Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında injiniring xidmətlərinin həcmi və dəyəri artır. Adətən, ölkələr injiniring xidmətləri kimi maşın, avadanlıq, kommunikasiya və innovasiya texnologiyaları vasitələri çatdırılması, bu sahədə müəyyən xidmətlərin göstərilməsi ilə məşğuldurlar. Gün-gündən injiniring xidmətlərinin çeşidi genişlənir.

“İnjiniring” anlayışı latın dilində tərcümədə “ingenium”-yaratmaq, kəşf etmək deməkdir və bəzi praktiki məsələlərin həllində insanın əqli qabiliyyətinin istifadəsinə görə işlənir. Sonralar bu anlayış bütün Avropa ölkələrində yayıldı. İnjiniringin Avropada yayılması İngiltərədə sənaye inqilabı ilə əlaqədardır.

İnjiniring - mühəndis-məsləhət xidmətlər, tədqiqat, layihə-konstruktor, hesabi-analitik xüsusiyyətlər, layihələnmə texniki-iqtisadi əsaslandırmasının (TİƏ) hazırlanması, istehsalın təşkili və idarəedilməsi, məhsulun realizəsidir.

Daha ümumi halda injiniring - müxtəlif sahələr üzrə problemlərin həlli məqsədi ilə təbii sistemlərin inkişafına müdaxilə üçün və ya süni sistemlərin işlənməsi, yaradılması və istifadəsi üçün elmi üsulların tətbiqidir. Başqa sözlə injiniring – praktiki istehsal məqsədi ilə elmin əlavəsidir, praktiki əhəmiyyətli sistemlərin yaradılması, istismarı və inkişafı üzrə fəaliyyətin elmi əsaslandırmasıdır.

İnjiniring – praktikada elmi-texniki biliklərin yaradıcı və kreativ istifadəsinin biznesidir.

Başqa çür desək: İnjiniring - istehsal proseslərinin hazırlanması və məhsulun (işin, xidmətlərin) realizəsi xidmətləri, elmtutumlu və innovasiya məhsullarının əsaslandırılması, qiymətləndirilməsi, montaj edilməsi və istifadə üçün zəruri olan texnoloji biliklərin təqdim edilməsi üzrə xidmətlər nəzərdə tutulur. Onlara layihələrin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının hazırlanması, məsləhətlərin verilməsi, nəzarətin, layihələndirmənin, sınaqların, zəmanət xidmətinin və zəmanətdən sonrakı dövr üçün xidmətin həyata keçirilməsi üzrə geniş tədbirlər kompleksi aiddir.

BMT-nin Avropa iqtisadi komissiyasına görə: “İnjiniring – müəssisə və infrastruktur obyektlərinin yaradılması və istismarı ilə əlaqəli xüsusi fəaliyyətdir...” [1].

İnjiniring professional fəaliyyət növü kimi XVIII əsrdə yaradılıb. İlk injiniring cəmiyyətlərindən olan “ICE – institution of civil engineers” (mülki mühəndislər institutu) 1818-ci ildə İngiltərədə yaradılmışdır, sonra 1852-ci ildə ABŞ-da və s. İnjiniring ikinci dünya müharibəsindən sonra geniş vüsət almışdır. O zamanlar Avropada sənayenin bərpası və müasirləşdirilməsi üzrə böyük layihələr həyata keçirildi. Vaxt keçdikcə beynəlxalq səviyyədə injiniring xidmətləri sistemləşdirilir və təkmilləşirdi. 1981-ci ildə ASCE (Amerika mülki tikinti mühəndisləri cəmiyyəti) “mühəndis xidmələrindən istifadə rəhbərliyi” hazırladı. Orada mühəndis (mühəndis şirkətlərinin) seçim üsulları, injiniring xidmətlərinin təsnifatı verilmişdir.

1983-cü ildə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası “İnjiniring məsləhətinə beynəlxalq müqavilənin tərtib edilməsi rəhbərliyi”ni çap etdi. Sonralar Dünya Bankı və Avropa Bankı da injiniringin unifikasiyası üzrə bir xeyli işlər aparmışdır.

İnjiniring tipli xidmətlər həm xüsusi ixtisaslaşmış firmalar, həm də sənaye, tikinti və digər müəssisələr tərəfindən həyata keçirilir.

İnjiniring xidmətləri bazarında üstün mövqeyə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin firmaları malikdirlər: injiniring xidmətlərinin ixracının təxminən 95%-i onların payına düşür. Bununla yanaşı, hasilat, neft emalı, kimya, kompüter texnikası sahələrində injiniring xidmətlərinin ixracının sürətli artımı müşahidə olunur. Eyni zamanda, injiniring yol tikintisi və digər infrastruktur sahələrində mövqelərini itirir [4].

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi bazarlarında mövqeləri getdikcə güclənir. Onlar xammal və ərzaq ixracatçılarından hazır məhsul ixracatçılara, kapital idxal edən ölkədən yavaş-yavaş kapital ixrac edən ölkəyə çevrilirlər. Onların bəziləri injiniring və maliyyə xidmətləri ixrac etməyə başlayırlar. Bundan başqa, kommersiya şərtləri ilə texnologiya ölkələr arasında bağlanan sənaye əməkdaşlığı haqqında, elmi-texniki və istehsal kooperasiyası haqqında, investisiya əməkdaşlığı haqqında sazişlər çərçivəsində və bir çox digər təşkilati-hüquqi formalarda ötürülür. Texnologiyanın beynəlxalq ötürülməsi üzrə qeyri-kommersiya əsasında keçirilən tədbirlər sırasına sərgilər, elmi konfranslar, simpoziumlar, nəşrlərlə mübadilə və s. aiddir. İBİS World məlumatına görə dünya injiniring xidmətlərinin həcmi 2006-cı ildə 260 mlrd. dollar təşkil etdiyi halda, indi bu məbləğ 700 mlrd. dolları keçir.

NASSCOM qiymətləndirməsinə görə 2020-ci ildə bu ədəd trilyonu keçəcək. Mühəndis-məsləhətçilərin beynəlxalq assosiyasının (FİDİC) məlumatına görə dünya bazarının əsas hissəsini (75%-ə kimi) tikinti injiniringi, 5% məsləhət injiniringi və 10%-ni texnoloji injiniring təşkil edir [2].

İnjiniring mərkəzləri - injiniring xidmətləri, məhsulun, işin və xidmətin istehsalı və ötürülməsi proseslərinin təmini üzrə mühəndis - məsləhət xidmətləri göstərir. İnjiniring xidmətləri kompleksinə aiddir:

- istehsal proseslərinə hazırlıq ilə əlaqədar texniki tədqiqatlar və xidmətlər; layihə qabağlı işlər, elmi tədqiqatlar, sənaye və digər obyektlərin tikintisi üzrə texniki məsələlərin və texniki-iqtisadi əsaslandırmanın hazırlanması, texniki sənədlərin işlənməsi, texniki və texnoloji obyektlərin layihələndirilməsi və konstruktor işləmələri, quraşdırma və işəalma zamanı xidmətlər və s. xüsusi xidmətlər (məsələn ekoloji problemlərin təhlili və s.);

- obyektə istehsal prosesini optimal təmin edən ümumi texniki köməklik, məsləhət və avadanlığa müəllif müşahidəsi, iqtisadi və maliyyə xüsusiyyətli məsləhətlər, marketinq tədqiqatları, informasiya təminatı sistemlərinin tədqiqi üzrə məsləhətlər və s.

İnjiniring mərkəzinin əsas vəzifəsi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin biznes və elmi-texniki potensialı birləşdirməsi, ETTKİ-ya xərclərin azaldılması, ETTKİ-in kommersiyalaşdırılması və istehsalata tətbiqi hesabına innovasiya prosesinə cəlb edilməsidir. İnjiniring xidmətlərinin bazarda həcmnin artması ölkənin ümumi innovasiya inkişafına dəlalət edir:

1. Innovasiya məhsulunun istehsal artımı sürətlənir: innovasiya məhsulunun ixrac həcmi ilə ölkədə göstərilən injiniring xidmətləri həcmnin asılılığı düz mütənasıbdır.

2. Sənayenin investisiyaya cəlb edilməsinin artırılması: maliyyənin səmərəli istifadəsi yeni texnologiyaların istehsal prosesinə keyfiyyətli tətbiqi xidmətlərinin olması ilə artır. Bu müddətin azaldılmasına və əsas vəsaitlərin yenilənməsi qiymətini azaldır.

İnjiniring Mərkəzi Sahə və Regionun innovasiya inkişafına istiqamətlənmiş biznes struktur üçün mürəkkəb olan investisiya layihələrini inteqrasiya edən institut ola bilər. O tətbiqi idarəetmə, elmtutumlu layihələrə məxsus risklərin paylanması və idarəedilməsi mexanizmlərini yaratmaqla, injiniring proseslərini aparmaqla kiçik və orta biznesin cəlb edilməsinə, olan müəssisələrin texnoloji yeniləşməsinə köməklik göstərəcək.

#### **Yerli injiniring şirkətlərinin inkişaf problemləri və perspektivləri.**

Bu gün Azərbaycanda yerli injiniring şirkətləri yox dərəcəsindədir. Bir çox şirkətlər injiniring xidmətlərinə görə xarici şirkətlərə müraciət edirlər. Bu şirkətlər son iyirmi ildə Azərbaycana təkə öz işçilərini deyil, həm də biliklərini, ideyalarını və məhsullarını gətirdilər.

Azərbaycanda texnoloji audit və texnoloji yenilənmə və müasirləşmə proqramlarının işlənməsi sahəsində təkliflər də yoxdur. Ona görə də injiniring xidmətlərinə, operator və əlaqələndiricilərinə böyük tələbat var.

İnjiniring mərkəzi sənayenin dinamik inkişafı, bazarda innovasiya məhsulu çeşidlərinin yayılması, istehsal və satış həcmnin artması, marketinq və analitik tədqiqatlar bazarın tələbinə görə yeni məhsulların yaradılması, elmtutumlu istiqamətlər üzrə yeni istehsal texnologiyalarının mənimsənilməsi və ETTKİ potensialının formalaşması üçün əsas olacaq.

Azərbaycanda innovasiya texnologiyalarının kommersiyallaşması üçün səmərəli innovasiya infrastrukturunu elementlərinin sistemini yaratmaq lazımdır. Innovasiya texnologiyalarının ümumi texnoloji zəncirini qurmaq üçün texnologiyalar transferini təşkil edən və yeni ixtisaslaşdırılmış xidmət göstərən – texnoloji injiniring mərkəzinin yaradılması lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kommersiyalaşma prosesində injiniring şirkəti infrastruktur funksiyası yerinə yetirməklə, transfer prosesinin texniki təminatını, sifarişlə avadanlıq və istehsal texnologiyaları yaradıb və ya gətirərək istehsal funksiyalarında da iştirak edir.

İnjiniring mərkəzləri olan istehsal müəssisələrinə innovativ inkişaf üçün lazım olan tətbiqlərin səmərəliliyini və sürətini artırmağa imkan verir, texnologiyanın sona çatdırılması və mümkün səhvlərin yüksək kapital həcmi ilə əlaqəli texnoloji riski aradan qaldırır.

#### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Wilt. J.G and Dobbelaar.T, 2005,

2. Wong P.K., Yuen P. H., və Erkko A., “Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth: Evidence from GEM Data”, *Small Business Economics*, 24, 2005, 335-350.
3. World Bank (2009). *Innovation For Development and The Role of Government A Perspective From The East Asia And Pasific Region*, Washington, DC.
4. Zaharia S.E. and Gibert E., *The Entrepreneurial University in the Knowledge Society. Higher Education in Europe*, 2005.

*Məmmədova A.İ. f.-r.e.n, dos.  
Bakı Biznes Universiteti  
Hüseynova A. i.e.n., dos.  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### İNJİNİRİNQ MƏRKƏZLƏRİNİN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ

Məqalədə dünyada innovasiya mərkəzlərinin fəaliyyət modelləri araşdırılmış, injiniring mərkəzin fəaliyyəti üçün lazım olan minimal tələblər müəyyən edilmiş, innovasiya infrastrukturunun subyekti kimi injiniring xidmət sahələri açıqlanmışdır. Məqalədə yerli injiniring şirkətlərinin inkişaf problemləri və perspektivləri təklif edilmişdir.

*Мамедова А.И. к.ф.-м.н., доц.  
Бакинский Университет Бизнеса  
Гусейнова А. к.э.н., доц.  
Азербайджанский Государственный  
Экономический Университет*

## Р Е З Ю М Е

### ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ ИНЖИНИРИНГОВЫХ ЦЕНТРОВ

В статье анализировано модели деятельности инновационных центров в мире, определены минимальные требования инженеринговым центрам, раскрыта области инженеринговых услуг, как субъект инновационной инфраструктуры. В статье предложены проблемы и перспективы развития местных инженеринговых фирм.

*Mamedova A.I. cand. of Phys.-mathemat. scien., assis.prof.  
Baku Business University  
Huseynova A. cand.of econ.scien., assis.prof.  
Azerbaijan State Economic University*

## S U M M A R Y

### PROSPECTS FOR THE CREATION OF CENTRES INZHINERİNGOVYH

The article analyze models of innovative activity centers in the world, defines the minimum requirement of the engineering center, disclosed the field of engineering services, as the subject of innovative infrastructure. In the article the problems and the development of local perspectives engineering firms.

*Əliyev Ş.T. dos.  
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

**UOT: 338.1:336.6**

### SUMQAYIT SƏNAYE KOMPLEKSİNİN ÖLKƏYƏ VALYUTA RESURSLARI GƏTİRİLMƏSİNDƏ ROLUNUN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

**Açar sözlər:** Sumqayıt, sənaye kompleksi, valyuta resursları, sənaye sahələri, neftkimya müəssisələri, effektivlik, maliyyə sabitliyi.

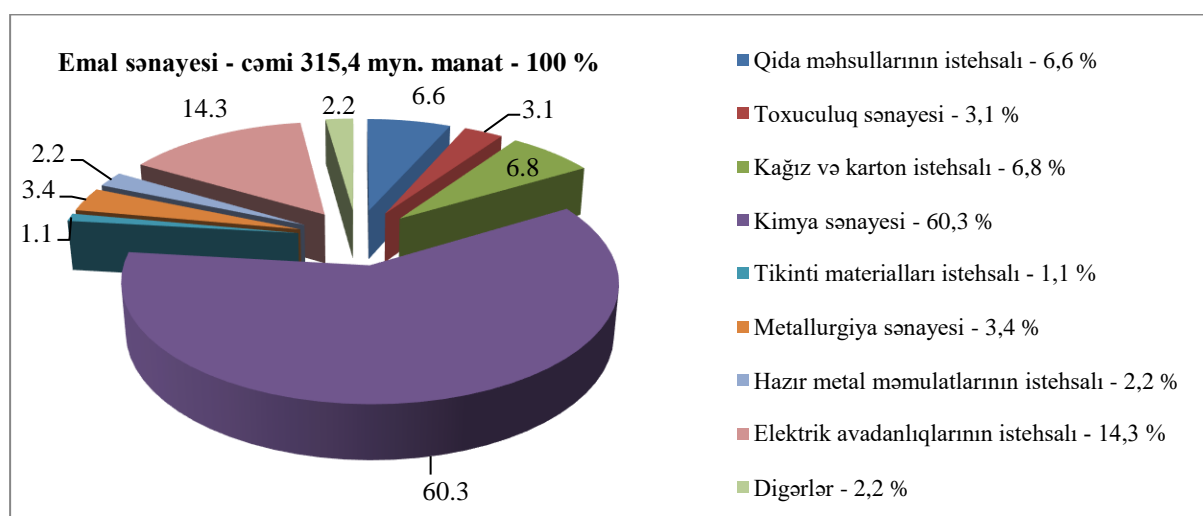
**Ключевые слова:** Сумгаит, промышленный комплекс, валютные ресурсы, промышленные сектора, нефтехимические предприятия, эффективность, финансовая стабильность.

**Key words:** Sumgait, industrial complex, the currency resources, industrial sector, the petrochemical plants, efficiency, financial stability.

Son illərdə dünya maliyyə böhranları və iqtisadi çətinliklərlə bağlı bir çox dünya ölkələri maliyyə problemləri ilə üzləşmiş, əksər ölkələrin valyuta ehtiyatları əhəmiyyətli şəkildə azalmış, daxili və xarici investisiyaların yatırılması prosesləri zəifləmiş, milli iqtisadiyyatların artım tempinin saxlanılmasında ciddi problemlər yaranmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının maliyyə və iqtisadi böhranlara, qlobal təsirlərə kifayət qədər güclü immunitetinin olmasına baxmayaraq, qlobal elementlər və dünya iqtisadi proseslərinin transformasiyaları nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının artım tempi zəifləmiş, sənaye istehsalı azalmış, ixracın həcmi aşağı düşmüş, milli valyuta nisbətən ucuzlaşmış, devolvasiyaya uğramış, bu zərurətdən Mərkəzi Bankın və Dövlət Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi valyuta bazarına yönəldilmiş, hərraclara çıxarılmışdır. Bundan əlavə, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün daxili investisiyaların manevr edilməsi xeyli çətinləşmişdir.

Sahibkarlığın inkişafına, sənaye sahələrinin genişləndirilməsi üçün dövlət dəstəyinin güclü olmasına baxmayaraq bir çox sahələrdə, xüsusi ilə sənaye sahələrində ixrac yönümlü məhsul istehsalının əhəmiyyətli artırılmasına hələlik nail olunmamışdır. Ölkənin əsas sənaye mərkəzində - Sumqayıt sənaye kompleksində bir sıra iri layihələrin icrasına başlanılmışdır, yeni ixracyönümlü istehsalatlar tikilir, bu sahələrdə yeni istehsal gücləri yaradılır, amma bütün bunlar hələlik intensiv fazaya keçməmişdir. Bu isə ölkənin maliyyə mənbələrinin, xüsusilə valyuta resurslarının etibarlı, dayanıqlı və sabit mənbələrinin formalaşdırılmasına mane olur, maliyyə bazarlarının tarazlığının və sabitliyinin qorunmasını çətinləşdirir. Nəzərə alsaq ki, sənaye sektoru hələ uzun illər ölkənin əsas valyuta gətirə biləcək iqtisadiyyat sektoru kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək, bu baxımdan Sumqayıt sənaye kompleksində mövcud sənaye güclərindən daha səmərəli istifadə edilməsi, əlavə dəyər yarada biləcək və ixrac

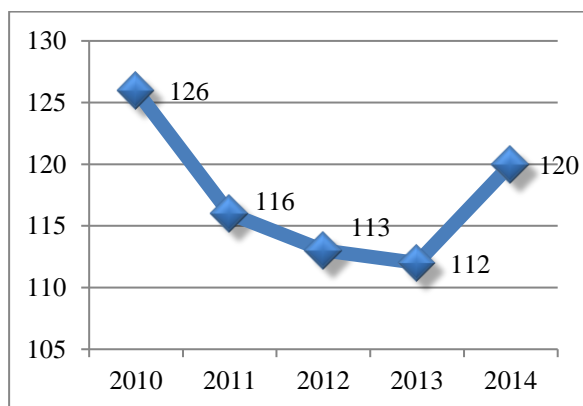
məhsullarının çeşidini genişləndirəcək istehsal sahələrinin yaradılması aktuallığını xeyli artıracaqdır. Düzdür, bu istiqamətdə qeyd etdiyimiz kimi son illərdə Sumqayıtda bir-birinin ardınca iri və modern sənaye müəssisələri istismara verilmişdir. Yüksək texnologiyalar əsaslı müasir sənaye mərkəzinin formalaşdırılması, sənaye məhsullarının çeşidinin artırılması, müxtəlif sənaye sahələrinin potensialının artırılması üçün çox iş görülməlidir. Belə ki, Sumqayıt sənaye kompleksində istehsal edilən sənaye məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsi prosesləri real potensialı əks etdirmir, əvvəllər sıradan çıxarılmış və istismardan silinmiş çoxlu sayda iri sənaye istehsalatlarının və qurğularının əvəzində yenilərinin yaradılması prosesləri kifayət qədər intensiv deyildir [1]. Digər tərəfdən, hazırda bir sıra rəqabətqabiliyyətli sənaye sahələrinin, məsələn kimya və neftkimya, metallurgiya kompleksinin genişləndirilməsi proseslərinə başlanılsa da, hələlik bu sahələrin məhsulları ölkə ixracında cüzi paya malikdir, istehsal və ixrac potensialının yenilənməsi resurslarının formalaşdırılmasını isə hələlik gözləmək lazım gəlir. Təəssüf ki, Sumqayıtda iri elektromexanika məhsulları şəbəkəsi yaradılsa da, bu istehsal sahəsinin məhsullarının ixrac qabiliyyəti aşağıdır və ixrac bazarlarının tapılması, bu sahədə müəssisənin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, effektiv əməkdaşlıq partnyorlarının müəyyənləşdirilməsi və xarici- iqtisadi fəaliyyət üzrə əlaqələrin genişləndirilməsi tədbirləri zəif təşkil edilmişdir. Qeyd edək ki, Sumqayıt sənaye kompleksində istehsal olunan məhsulların sahə prinsipi üzrə payı Şəkil 1-də öz əksini tapmışdır.



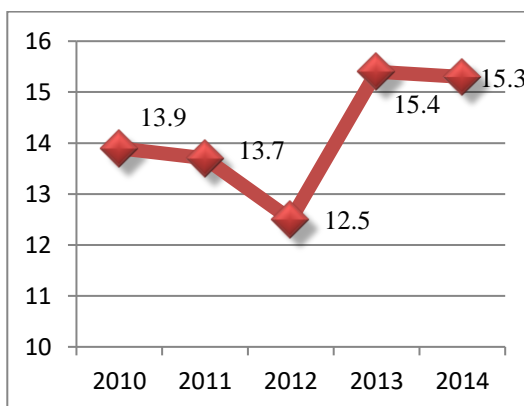
**Şəkil 1. Sumqayıt üzrə 2015-ci ilin əvvəlinə emal sənayesinin strukturu, %-lə.**

Şəkil 1-dən görüldüyü kimi Sumqayıt sənaye kompleksinin emal şəbəkəsinin strukturunda kimya sənayesinin payı 60 %-dən çoxdur, amma metallurgiya kimi güclü potensiala malik emal sənayesinin payı isə cəmi 3,4 %-dir. Digər tərəfdən regionda, o cümlədən Sumqayıtda geniş miqyaslı abadlıq-quruculuq və tikinti işlərinin getməsinə baxmayaraq, tikinti materialları istehsalı Sumqayıtın sənaye sektorunda cəmi 1,1 % paya malikdir [2]. Əvvəllər güclü tekstil və toxuculuq müəssisələri şəbəkəsinə malik olan Sumqayıtda son dövrlərdə bir neçə müasir analogi fabriklərin istismara verilməsi bu istiqamətdə resurs potensialını artırmağa imkan vermişdir və hazırda bu sahənin payı 3,1 % səviyyəsindədir. Amma bununla belə, həmin sənaye sahəsinin potensialının artırılma ehtiyatlarının az bir

hissəsindən istifadə olunduğunu qeyd etmək lazım gəlir. Digər tərəfdən, “Azərsun” holdinqin qida məhsulları, kağız və karton istehsalının genişləndirilməsi hesabına, bu sahələrdə Sumqayıt sənaye kompleksinin hazırda istehsal etdiyi ümumi məhsulun 10 %-ə yaxını cəmlənmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Sumqayıt sənaye kompleksinin inkişafının sürətləndirilməsi və bununla bağlı əsaslı tədbirlərin reallaşdırılması müasir dövrün ölkəmiz üçün, onun maliyyə və iqtisadi sabitliyinin təmin edilməsində əlavə resursların, o cümlədən valyuta resurslarının formalaşdırılması üçün olduqca aktual məsələlərindəndir. Bu istiqamətdə müasir texnologiyalı istehsalatların və rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin yaradılmasının ləng aparılması həm də Sumqayıt sənaye kompleksində işləyənlərin sayının artırılmasına imkan vermir və regiondakı əmək ehtiyatlarının daha səmərəli yerləşdirilməsini çətinləşdirir. Şəkil 2 və Şəkil 3-də Sumqayıtda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrin və onlarda işləyənlərin sayı verilmişdir.

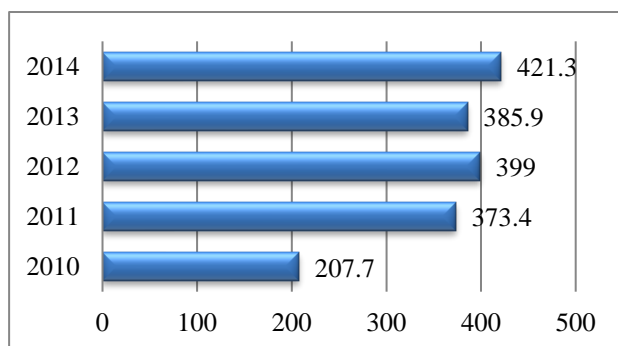


Şəkil 2. Sumqayıtda sənaye müəssisələrinin sayı

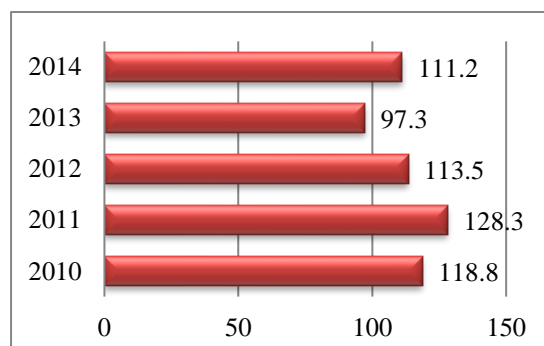


Şəkil 3. Sumqayıtda sənayedə işləyənlərin sayı, min nəfər

Şəkil 2-dən və Şəkil 3-dən görüldüyü kimi 2010-2014-cü illərdə Sumqayıtda sənaye müəssisələrinin artımında intensivlik müşahidə olunmur və həmin dövrün sonuna 120 sənaye müəssisəsində 15,3 min nəfər işçi vardır. Şəkil 4 və Şəkil 5-də isə Sumqayıtda sənaye məhsulunun həcmi və əvvəlki ilə nisbətən dinamikası verilmişdir.



Şəkil 4. Sumqayıtda sənaye məhsulunun həcmi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə



Şəkil 5. Sumqayıtda sənaye məhsulunun həcmi, faktiki qiymətlərlə, myn. manat

Şəkil 4 və Şəkil 5-dən görüldüyü kimi, şəhər üzrə sənaye məhsulunun həcmi artım dinamikası nümayiş etdirir, bu isə Sumqayıtın iri sənaye mərkəzi kimi formalaşmasına ciddi zəmindir. Qeyd edək ki, ölkə Prezidentinin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında Azərbaycanda sənayenin modernləşməsi və inkişafının intensivləşməsi tədbirləri həyata keçirilir. Bu sırada Sumqayıt Azərbaycanın müasir sənaye mərkəzi kimi əsas diqqət mərkəzindədir. Sənaye mərkəzinin iqtisadi strukturuna kimya və neft-kimya, metallurgiya, maşınqayırma, elektro-energetika, yeyinti və yüngül sənaye, tikinti materialları istehsalı müəssisələri daxildir [3]. Şəhərdə mövcud olan sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulmuşdur. Əvvəldə bildirdiyimiz kimi, son dövrlərdə dünya iqtisadi və maliyyə proseslərinin mürəkkəbliyi, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm amil olan neftin qiymətinin bir neçə dəfə düşməsi, çoxlu sayda dünya və region ölkələrinin, o cümlədən ölkəmizin milli valyutasının devalvasiyası milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin sürətləndirilməsini şərtləndirir [4]. Neft və qaz ixracı ilə bərabər, ixrac yönümlü və valyuta gətirə biləcək sənaye sahələrinin təşkilini intensivləşdirmək xeyli aktuallaşmışdır. Digər tərəfdən, maliyyə resurslarının məhdudluğundan yeni iş yerlərinin yaradılmasında müəyyən çətinliklər yaranmışdır. Belə bir şəraitdə Sumqayıt sənaye mərkəzində bir sıra istiqamətlər üzrə rəqabətqabiliyyətli və müasir texnologiyalar əsaslı müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması sənaye potensialını artırmaqla bərabər, regionda məşğulluğun təminatına ciddi təsir göstərər və əhalinin sosial-iqtisadi baxımdan rifahının yaxşılaşdırılmasına əlavə töhfələr verə bilər:

- Ölkə Prezidentinin məlum sərəncamına əsasən artıq ölkəmizdə Xüsusi İqtisadi Zonaların təşkilinə başlanılıb. Tekstil sahələri Sumqayıt şəhəri üçün əhəmiyyətli və mühüm fəaliyyət sahələrindədir. Çoxlu sayda iri fabriklərdə minlərlə insanlar işləyib və bu müəssisələr qadınların işlə təminatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edib. Biz əvvəldə qeyd etdik, artıq şəhərimizdə bir neçə müasir tekstil müəssisələri fəaliyyətə başlayıb. Ancaq bunlar əhalisi daim artmaqda olan Sumqayıt şəhərinin iqtisadi potensialına adekvat deyildir. Dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Çində və Türkiyədə hələ 30 il bundan əvvəl başlayaraq tekstil sahələrinin inkişafı və əhalinin məşğulluğunun gücləndirilməsi üçün Xüsusi İqtisadi Zonalardan səmərəli istifadə olunmuşdur[5]. Bu sahənin genişləndirilməsi ölkənin yüngül sənaye mallarına olan daxili tələbatının ödənilməsinə və ixracın təşkilinə də imkan verir. Hazırda ölkədə istifadə olunan tekstil məhsullarının əksəriyyəti xaricdən idxal olunur. Belə bir şəraitdə - **“Sumqayıt Tekstil” Xüsusi İqtisadi Zonası**”nın təşkili Sumqayıtın sənaye potensialını artırmaqla yanaşı, həm də əhalinin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsinə, tekstil sənayesində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsinə, xüsusilə rəqabətqabiliyyətli tekstil şirkətlərinin və firmalarının yaradılmasına imkan verir. Burada fəaliyyətə başladığı dövrdən növbəti 5 il ərzində 8-10 min nəfərin işlə təminatı reallaşa bilər;

- Sənaye müəssisələri şəbəkəsinin təşkili məqsədilə “Sumqayıt sənaye avadanlıqları və materialları” klasterinin yaradılması perspektivləri də diqqət çəkir. Məlumdur ki, son 20 il ərzində Bakı şəhərində yerləşən çoxlu sayda neft-qaz və neftkimya maşınqayırma, həmçinin detal və cihazqayırma müəssisələri, o cümlədən kondisioner, soyuducu, məişət texnikaları istehsal edən müəssisələr öz istehsalını dayandırıb və ya bundan sonra paytaxt – şəhərin içərisində fəaliyyəti məqsəduyğun deyildir. Bundan əlavə, qeyd olunan fəaliyyət istiqamətləri üzrə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxtəlif elmi-tədqiqat müəssisələri, həmçinin texniki təyinatlı ali təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərirlər. Analoji müəssisələr vaxtı ilə Sumqayıt sənaye mərkəzində də olmuşdur, məsələn, Sumqayıt kompressorlar zavodu və s. Görüldüyü kimi regionda belə bir iri sənaye klasterinin təşkili üçün iqtisadi-texniki zəminlə bərabər, həm də elmi-kadr potensialı da mövcuddur. Eyni zamanda, bu müəssisələr şəbəkəsində 6-8 min nəfərin işlə təminatına şərait yarana bilər. Bundan əlavə, Sumqayıtda



ölkənin ən iri və güclü potensiala malik regional ali təhsil müəssisəsi – Sumqayıt Dövlət Universiteti yerləşir;

- Daha bir sənaye müəssisələri şəbəkəsi kimi “Sumqayıt Tikinti və Tikinti Materialları Parkı”nın yaradılması təklif olunur və belə bir Parkın yaradılmasında müstəqil müəssisələr, firma və kompaniyalarla yanaşı, bu proseslərdə hakimiyyət strukturlarının və institusional qurumların qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərinin formalaşdırılması vacib şərtləndəndir. Tikinti Parkında mənzil, mülki və sənaye tikinti işlərinin təşkili və təchizatı üçün zəruri fəaliyyət istiqamətləri nəzərdə tutulmuşdur. Belə bir Parkın yaradılması Abşeron iqtisadi rayonunda tikinti materiallarının istehsalı üçün ehtiyatlar mövcuddur, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində tikinti işlərinin təşkili üçün alternativ, rəqabətqabiliyyətli, daha ucuz, yerli xammal əsaslı tikinti materiallarının istehsalı daim aktualdır və tələb olunandır, regionda tikinti-quruculuq işlərinin geniş miqyasda olması müasir tikinti şirkətlərinin və kompaniyalarının yaradılmasını zəruri edir. Sumqayıt şəhərinin mənzil fondunun yenilənməsi, yeni yaşayış massivlərinin salınması, yaşayış mənzillərinin tikilməsi, anti-sanitar vəziyyətdə olan yaşayış məhəllələrinin mərhələlərlə ləğv edilməsi, burada məskunlaşmış insanların ucuz və yeni mənzillərə köçürülməsinin təmin edilməsi tikinti bazarında sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsini, mənzil tikintisinin maya dəyərinin aşağı salınmasını, tikinti şirkətləri arasında sağlam rəqabətin təmin edilməsini, bu sahələrə xarici investisiyaların cəlb olunmasını və xarici tikinti-investor kompaniyaların gəlməsinin stimullaşdırılmasını şərtləndirir. Belə bir iri tikinti Parkının təşkili 10 minədək insanın işlə təminatına imkan verə bilər;

-Azərbaycan iqtisadiyyatı müasir dövrdə uzunmüddətli strateji hədəflərini müəyyənləşdirmişdir. Əsas hədəf neft erasından sonrakı dövr üçün rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın yaradılması, ölkəmizin davamlı inkişafının təmin edilməsidir. Bu proseslərdə sənayenin rolu və əhəmiyyəti həlledici amil kimi dəyərləndirilir. Sumqayıt sənaye mərkəzi özünün güclü potensialından maksimum səmərəli istifadə edilməsi hesabına ölkəmizin iqtisadi inkişafının intensivləşdirilməsinə, ölkəyə valyuta resursları gətirilməsi proseslərinin gücləndirilməsinə öz layiqli töhfəsini vermək perspektivinə malikdir və s.

#### **Ədəbiyyat siyahısı:**

5. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın kimya və neftkimya kompleksinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı: «Elm və Təhsil», 2012.-156 s.
6. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, 2015. – 344 s.
7. Əliyev Ş.T. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri. Bakı: «Elm və təhsil», 2012.-196 s.
8. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti//Maliyyə və uçot, №6, 2015.-s.47-53.
9. Əliyev Ş.T. «Xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqi problemləri». Monoqrafiya. (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun 2011-ci il I “Qrant” müsabiqəsinin layihəsi). Bakı, 2012.-360 s.

*Əliyev Ş.T. dos.  
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

#### **X Ü L A S Ə**

### **SUMQAYIT SƏNAYE KOMPLEKSİNİN ÖLKƏNİN VALYUTA RESURSLARININ ARTIRILMASINDA ROLUNUN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Məqalədə Sumqayıt sənaye kompleksinin ölkənin valyuta resurslarının artırılmasında rolunun gücləndirilməsi məsələləri tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə Sumqayıt sənaye kompleksinin mövcud vəziyyəti və resurs potensialı araşdırılmışdır. Sənaye sektorlarının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsələlərə baxılmışdır. Sənaye sahələrinin yenilənməsi və onların səmərəliliyinin artırılması imkanları qiymətləndirilmişdir. Neftkimya, metallurgiya, elektrotexnika, cihazqayırma məhsullarının ixrac potensialının artırılması imkanları açıqlanmışdır. Tekstil və tikinti sektorlarının inkişafı imkanları verilmişdir.

Məqalənin sonunda Sumqayıt sənaye kompleksinin ölkəyə valyuta resursları gətirilməsində rolunun gücləndirilməsi üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

*Алиев Ш.Т. доц.*

*Сумгаитский Государственный Университет*

### **Р Е З Ю М Е**

#### **ВОПРОСЫ УСИЛЕНИЕ РОЛЬ СУМГАЙТСКОГО ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ПО УВЕЛИЧЕНИЮ ВАЛЮТНЫХ РЕСУРСОВ СТРАНЫ**

В статье исследованы вопросы усиление роль Сумгаитского промышленного комплекса по увеличению валютных ресурсов страны. С этой целью были исследованы современное состояние промышленного комплекса и ресурсного потенциала Сумгаита. Рассмотрены вопросы, связанные с развитием отраслей промышленности. Оценены возможности модернизация отраслей промышленности и повышения их эффективности. Раскрыта повышения экспортные возможности нефтехимической, металлургической, электротехнической и продукции приборостроение. Даны потенциал развития текстильного и строительного отраслей.

Дан ряд выводов и предложений по усиление роль Сумгаитского промышленного комплекса в современных условиях.

*Aliyev Sh.T. assist.prof.  
Sumgait State University*

### **S U M M A R Y**

#### **THE ROLE STRENGTHENING OF SUMGAIT INDUSTRIAL COMPLEX INCREASED THE CURRENCY RESOURCES OF COUNTRY**

The current state of questions of strengthening role of the Sumgait industrial complex to increase the currency resources of country in the article. The issues of investigated the current state of the industrial complex and the currency resources potential of Sumgait. The problems associated with the development of industries. The possibilities of modernization of industries and increase their efficiency. Disclosed increase export opportunities petro-

chemical, metallurgical, electrical and instrumentation products. The potential of the development of the textile and construction sectors are given.

A number of suggestions and recommendations of the role strengthening of Sumgait industrial complex to increase the currency resources of country are given at the end of the article.

*Fərhad P.O. dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

UOT-330.341.4;338.33;658.155

### **RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİ KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI İSTEHSALININ ARTIRILMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI**

**Açar sözlər:** iqtisadiyyat, müəssisə, rəqabət, sənaye, istehsal, bazar, keyfiyyət.

**Ключевые слова:** экономика, предприятие, конкуренция, промышленность, производство, рынок, качество.

**Key words:** economics, enterprise, competition, industry, manufacturing, supply, market, quality.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən ölkənin gələcək inkişafı barədə müəyyən edilmiş strateji xəttə uyğun olaraq aqrar sahədə radikal islahatlar aparıldı, kənddə yeni münasibətlərin formalaşması, iqtisadiyyatın strukturunda mühüm yer tutan kənd təsərrüfatının böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün konkret addımlar atıldı. Son illərdə aqrar islahatların yeni mərhələsində görülən işlərin daha geniş vüsət almışdır ki, bu da əhalinin xeyli hissəsinin yaşadığı kəndin inkişafına, məhsul istehsalının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilmiş 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramında aqrar sahənin daha sürətlə inkişafı, xammalın emalı, saxlanması, satışı, istehlakçıları daha yüksək keyfiyyətli məhsullarla təmin etmək dövrün prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Bazar münasibətləri şəraitində, meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin formalaşdırılaraq səmərəli inkişafının təmin edilməsi olduqca vacib məsələlərdəndir. Çünki, meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin inkişaf xüsusiyyətləri, məhsulların geniş çeşidi və yüksək əmək-tutumlu olması istehsal-tədarük, emal-satış mərhələlərinin uzlaşdırılması, qarşılıqlı texnoloji-iqtisadi əlaqələndirilməsi problemlərinin həllini tələb edir.

Bu baxımdan, yüksək rəqabətqabiliyyətli meyvə-tərəvəzin istehsalını artırmaq və daxili bazarın tələbatını yerli istehsal hesabına ödəmək məqsədilə və emalı ilə məşğul olan müəssisə və təsərrüfatların inteqrasiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi aqrar sahənin inkişafında olduqca aktual problemlərdəndir.

Son illərdə kənd təsərrüfatının inkişafında müsbət meyllər daha da güclənmiş, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatında yerli istehsalın rolu artmışdır. Həyata keçirilən islahatlar bitkiçilik məhsullarının istehsalının strukturunda müəyyən dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Əkin sahələrinin strukturunun daxili və xarici bazarın tələblərinə uyğun istiqamətdə konkret tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hesablamalar göstərir ki, hazırda əhalinin tərəvəzə, bostan məhsullarına və meyvəyə tələbatının həlledici hissəsi daxili istehsal hesabına təmin olunur, meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin ixrac imkanları genişlənir.

Tərkibinin qidalılıq zənginliyinə, insan üçün lazımi vitaminlərin olmasına, istər konservləşdirmədə, istərsə də adi halda istifadəsinə görə meyvə-tərəvəz məhsulları əhalinin istehlakında xüsusi yer tutur və özünə xas olan müsbət cəhətləri ilə seçilir.

**2012-ci ildə əhalinin bitkiçilik ərzaq məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsi vəziyyəti (əhalinin sayı – 9,3 milyon nəfər)**

Məhsulun adı	Adambaşına illik istehlak norması, kq	Cəmi tələbat, min ton	2012-ci ildə istehsal, min ton	Ondan ərzaq üçün saxlanılır		Tələbatın ödənilmə vəziyyəti, %-lə
				cəmi, min ton	Adambaşına, kq	
Buğda	180	1674	1847,4	1364	146,7	81,5
Kartof	44,3	412	968,5	711	76,4	172,6
Tərəvəz-bostan	96,1	894	1644,2	1562	167,9	174,7
Meyvə	46,8	435	810	769,5	82,7	176,9

Buğda - 55,4 min ton – (itki 3 faiz);  
 Toxum - 170 min ton (12 faiz sığorta fondu ilə birgə);  
 Yem üçün - 258 min ton;  
 Kartof - 29 min ton (itki 3faiz);  
 Toxum - 198,5 min ton;  
 Yem üçün - 30 min ton;  
 Tərəvəz-bostan - 82,2 min ton (itki 5 faiz);  
 Meyvə - 40,5 min ton (itki 5 faiz).

Ona görə də müxtəlif növ meyvə-tərəvəz və bostan məhsulları dünyanın əksər ölkələrində ən çox istifadə olunan qida məhsullarından hesab edilir. Əhalinin meyvə-tərəvəz məhsuluna olan tələbatını ödəmək üçün nəinki açıq, həmçinin örtülü sahələrdə il boyu fasiləsiz olaraq istehsalın təşkil edilməsi prioritet vəzifələrdən sayılır. Son dövrlərdə yeni, yüksək dad keyfiyyətlərinə malik və daşınmaya davamlı yüksək məhsuldarlığı ilə fərqlənən meyvə-tərəvəz sortları yaradılmışdır ki, bu da əlverişli təbii-iqlim şəraitinə və zəngin ənənələrə malik olan Azərbaycanda meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin inkişaf imkanlarını daha da genişləndirmişdir.

Bununla belə, meyvə-tərəvəz xammalı bazasının yeyinti sənayesinin aparıcı sahələrindən olan konserv sənayesinin müvafiq infrastrukturunun mövcud səviyyəsi meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin ahəngdar fəaliyyətini təmin etmir. Meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiya əlaqələrinin formalaşması probleminin nəzəri-metodoloji və təcrübə problemləri, rəqabətqabiliyyətli istehsalın təşkilində sahələrarası əlaqələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri də kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Aqrar sahənin inkişafı, onun iqtisadiyyatın digər sahələri ilə əlaqələri, sahələrarası proporsiyalar, inteqrasiya məsələləri meyvə-tərəvəzçiliyin və müvafiq yarımkompleksdə inteqrasiya proseslərinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi bir çox iqtisadçı alimlər tərəfindən tədqiq edilmiş, nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, azad bazar münasibətləri şəraitində meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiya münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi məsələləri indiyədək kompleks şəkildə araşdırılmamışdır.

Onu da vurğulamağı vacib bilir ki, azad bazar münasibətləri şəraitində respublikada radikal aqrar islahatlar aparıldıqdan sonra meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin inkişafı və onun iqtisadi səmərəliliyinin nəzəri-metodoloji və təcrübi məsələlərinin həlli problemə yeni baxışlar, yeni yanaşmalar tələb edir. Meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiya münasibətlərinin inkişafı, sahənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, xammalın emalı, saxlanılması, çeşidlənməsi və satışının elmi əsaslarla təşkili, bazar infrastrukturunun mütərəqqi formalarının tətbiqi məsələlərinin araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Kənddə yeni mülkiyyət münasibətlərinin və təsərrüfatçılığın müxtəlif formalarının mövcudluğu şəraitində ölkə iqtisadiyyatında vacib yer tutan meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiya münasibətlərinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış bir neçə təklif və tövsiyələrin hazırlanmasını məqsədə-uyğun hesab edirəm:

- meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiya münasibətlərinin mahiyyətinin açıqlanması və əsas nəzəri-metodoloji müddələrin dəqiqləşdirilməsi;

- inteqrasiya əlaqələrinin yarımkompleksin səmərəliliyinə, o cümlədən rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalına təsirinin araşdırılması;

- respublikanın meyvə-tərəvəz yarımkompleksində inteqrasiyanın müasir vəziyyətinin təhlili və inkişaf meyillərinin aşkar edilməsi və s;

Keçən qısa dövr ərzində nəinki mərkəzi şəhərlərdə, eləcə də regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf sürətləndirilmiş, abadlıq, quruculuq işlərinin aparılması ilə bağlı genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Başlıca strateji hədəfi qeyri-neft sahələrinin inkişafı olan bu proqramların icrası nəticəsində aqrar sektorun çoxsahəli sabit inkişafının təmin edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, 2004-2013-cü illərdə kənd əhalisinin sayının 10,2 faiz artımı ilə müqayisədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 3,3 dəfə artmışdır. Kənd təsərrüfatının mühüm bölməsi olan bitkiçilikdə 2004-2013-cü illərdə əkin sahələrinin 64,2 min hektar artması ilə yanaşı, əksər bitki növləri üzrə məhsuldarlıq səviyyəsində də əhəmiyyətli artımlara nail olunmuşdur. Heyvandarlıq məhsulları istehsalı isə 2004-cü ildəki 697 milyon manata qarşı 2013-cü ildə 2 milyard 617 milyon manat təşkil edərək və yaxud təxminən 3,8 dəfə artaraq ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturunda payı 49,5 faizə çatmışdır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafını təmin edəcək ən vacib məsələlər elmi-tədqiqat işlərinin mövzularında öz əksini tapmalıdır. Bunlardan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, aqrar-sənaye kompleksinin inkişaf strategiyası, kənd təsərrüfatında kooperasiyanın inkişaf etdirilməsi, Bakı şəhərində keçirilən kənd təsərrüfatı məhsullarının satış yarmarkalarının daha səmərəli təşkili, bu məhsulların sanitariya tələblərinə uyğunluğunun yoxlanılması, fermerlərə informasiya-məsləhət xidmətinin təşkili, müasir tələblərə cavab verən "fermer mağazaları" və "yaşıl marketlər" in təşkil

olunması və digər bu kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və emalını stimullaşdıran tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələləri nəzərdə tutulmalıdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasında əhalinin etibarlı ərzaq təminatı dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir. Ərzaq təhlükəsizliyindən danışarkən Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev qeyd etdi ki, "... həmişə olduğu kimi, ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərinə çox böyük diqqət göstərilməlidir". Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial davamlılığının başlıca şərtidir. Ona görə də cəmiyyətin hər bir üzvünün əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi üçün davamlı olaraq müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi çox vacibdir.

Bu, faktdır ki, son dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə bazarında baş verən qeyri-sabitlik, maliyyə və iqtisadi böhran, habelə əhalinin sayının çoxalması nəticəsində ərzaq məhsullarına olan tələbatın yüksəlməsi, iqlim dəyişikliyi, içməli su ehtiyatlarının məhdudlaşması və digər səbəblərə görə əsas ərzaq məhsullarının dünya bazarında qiymətləri artmağa başlamış, bəzi ölkələrdə ərzaq qıtlığı real təhlükəyə çevrilmişdir. Bu problemi öncədən görərək hələ keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında ilk dəfə olaraq ölkədə torpaq islahatları həyata keçirilmiş, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında yardım mexanizmi formalaşdırılmış, beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bu sahədə əhəmiyyətli layihələrin icrasına başlanılmışdır.

Belə tədbirlərdən biri də 20 dekabr 2013-cü il tarixdə Bakı Biznes Mərkəzində Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye, Kənd Təsərrüfatı nazirliklərinin, habelə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının təşkilatçılığı, Türkiyənin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu və Azərbaycan Türk İş Adamları Birliyi təşkilatlarının dəstəyi ilə "Azərbaycan və Türkiyə iş birliyi çərçivəsində aqrar sahənin imkanları və inkişaf perspektivləri" mövzusunda keçirilmiş konfransdır. Belə tədbir və konfransların vaxtaşırı keçirilməsində aqrar sahənin imkanlarının müzakirə olunması, aqrar sənaye kompleksinin inkişafı sahəsində Türkiyə təcrübəsinin öyrənilməsi, qarşılıqlı fikir mübadilələrinin aparılması, kənd təsərrüfatının inkişafında Türkiyənin zəngin təcrübəsinin öyrənilməsi məsələləri ön plana çəkilmişdir.

Aparılan tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir ki, son 10 ildə Türkiyənin aqrar sahəsi 9 dəfə böyüyüb. Daxili tələbat tam ödənilir, bir çox məhsullar keyfiyyətinə görə Avropa bazarında özünəməxsus yer tutur. Hazırda Azərbaycanla Türkiyə arasında aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra pilot layihələrin həyata keçirilməsi, bu layihələr bizə deməyə əsas verir ki, Türkiyə təcrübəsi Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafına öz töhfəsini verə bilməklə yanaşı, hər iki ölkənin aqrar sektoruna investisiya yatırımlarının artırılmasına şərait yarada bilər.

Son illər ölkədə gedən sosial-iqtisadi inkişaf beynəlxalq təşkilatların da diqqətindən kənar qalmır. Belə ki, 20 fevral 2014-cü il tarixdə Bakıda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Biznes Şurasının, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının təşkilatçılığı, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye, Kənd Təsərrüfatı nazirliklərinin dəstəyi ilə keçirilmiş "Aqro-ərzaq zəncirinin inkişafına özəl sektorun cəlb olunması üzrə yüksək səviyyəli forum"un keçirilməsi buna əyani misaldır.

Azərbaycanda təşkil edilən bu tədbirlər aqraq-sənaye kompleksinin inkişafı istiqamətində regional miqyasda məhsuldar əməkdaşlıq üçün real zəmin yaratmışdır. Beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanda təşkil etdiyi bu konfranslar, forumlar Forumda "2020 hədəfləri: Azərbaycanda aqro-ərzaq zəncirinin inkişafı", "Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı

regionunun aqro-ərzaq zəncirinin inkişafına özəl sektorun cəlb edilməsi üzrə prioritetlər və çağırışlar", "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və aqrosənaye sahəsinin vəziyyəti və inkişaf prioritetləri" və digər bu kimi aktual məsələlərin müzakirə olunması bunu deməyə əsas verir ki, ölkənin aqrar sektorunun inkişafında beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, tətbiq olunması, həmçinin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması məsələlərinin həllinə təkan verəcəkdir.

Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafına təkan verən əsas amillərdən biri də 2001-ci ildən qüvvədə olan və 2013-cü ilin sonunda ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə daha 5 il müddətinə vaxtı uzadılmış kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin tətbiq olunmasıdır. Azərbaycan son illər ərzində əsas ərzaq məhsulları ilə özünü daha böyük səviyyədə təmin edir. Gələcəkdə Azərbaycan özünü 100% ərzaq məhsulları ilə təmin edəcək. Ancaq sahibkarların fəaliyyəti hesabına və düşünülmüş dövlət siyasəti sayəsində bu istiqamətdə ciddi addımlar atılması hesabına buna nail olmaq olar.

Bunun nəticəsidir ki, son 10 ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına 19 mindən çox sahibkarın ümumi dəyəri 2 milyard manat olan layihələrinin maliyələşməsinə, 45 faizi qaytarılmış vəsait hesabına olmaqla 1,2 milyard manat güzəştli kredit verilmiş və bu layihələr hesabına 110 minədək yeni iş yeri açılmışdır. Güzəştli kreditlərin 64 faizi məhz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı layihələrinə yönəldilmişdir. İntensiv metodlara əsaslanan aqrar sektorun inkişafına yönəlmiş siyasət, həyata keçirilən dövlət dəstəyi tədbirləri öz nəticəsini verməklə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və ixracının artmasına, özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Ölkə Prezidentinin göstərişinə əsasən yaradılmış pilot taxılçılıq təsərrüfatında ötən il rekord həcmdə - hər hektardan 55 sentner taxıl və 100 sentnerdən artıq yüksək keyfiyyətli qarğıdalı yığılmışdır.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2014-cü ilin Azərbaycan Respublikasında "Sənaye ili" elan edilməsi ölkə ictimaiyyətində böyük maraqla qarşılanıb. Bu qərarın ölkəmizin neftdən asılılığını azaldacaq növbəti uğurlu mərhələ olacağı şübhəsizdir. Son bir neçə ildə sənayenin inkişafında nəzərəcarpacaq uğurlar qazanılmış, həcminə görə böyük, müasir sənaye müəssisələri əsasən dövlət sərmayəsi hesabına yaradılmışdır.

Bu baxımdan 2014-cü ilin sənaye ili elan olunması və "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın hazırlanması barədə Prezident tapşırığının verilməsi vaxtında atılan addım, zamanın tələbidir. Bu, ölkəmizin dünyada tanınmasına əməli töhfə və nüfuzunun artması tempi ilə üst-üstə düşən təşəbbüsdür, həmçinin Azərbaycan istehsalı olan malların xarici bazarlarda daha tez yer tapa biləcəyinə real zəmindir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin uğurlu sosial-iqtisadi siyasəti nəticəsində iqtisadiyyatda keçid dövrü artıq başa çatmış və iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoyulmuşdur. Bu mərhələdə qazanılmış uğurların davam etdirilməsi, iqtisadi inkişafın davamlılığının təmin olunması məqsədilə dövlət başçısının müəyyən etdiyi siyasətə uyğun olaraq qarşıdakı illərdə prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir.

*Fərhad P.O. dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİ KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI

## İSTEHSALININ ARTIRILMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

Məqalədə ilk olaraq Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin gələcək inkişafı barədə müəyyən edilmiş strateji xəttə uyğun olaraq aqrar sahədə radikal islahatların aparılması, kənddə yeni münasibətlərin formalaşması, kənd təsərrüfatının böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün konkret addımlar atılması məsələlərinə baxılmışdır. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilmiş 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramında qoyulan məsələlər məqalədə öz əksini tapmışdır. Məqalədə respublikada radikal aqrar islahatlar aparıldıqdan sonra meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin inkişafı və onun iqtisadi səmərəliliyinin nəzəri-metodoloji və təcrübi məsələlərinin həlli problemləri də vurğulanmışdır.

*Фархад П.О. доц.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## РЕЗЮМЕ

### НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье впервые были рассмотрены вопросы формирования новых отношений в деревне после обретения независимости Азербайджана в соответствии с установленным стратегическим курсом радикальных реформ в аграрном секторе, рассмотрены конкретные шаги для вывода сельского хозяйства из кризиса. В статье нашли свое отражение задачи поставленные в Государственной Программе по надежному обеспечению населения продовольственными товарами В Азербайджанской Республике принятой Руководством страны в 2008-2015-е годы. В статье было подчеркнуты задачи и пути решения радикальных аграрных реформ, вопросы развития экономической эффективности данной отрасли и практических теоретико-методологические вопросов урегулирования проблемы развития сельского хозяйства в целом.

*Pharhadi P.O. assist. prof.  
Baku Business University*

## SUMMARY

### SCIENTIFIC-THEORETICAL BASES OF INCREASE OF MANUFACTURE OF COMPETITIVE AGRARIAN-ECONOMIC PRODUCTION

In article questions of formation of new relations in village after finding of independence of Azerbaijan according to the established strategic course of radical reforms in agrarian sector for the first time have been considered, concrete steps for a conclusion of



agriculture from crisis are considered. In article have found the reflexion of a problem put in the Government program on reliable maintenance of the population with articles of food In the Azerbaijan Republic accepted by the Country leaders in 2008-2015th years. In article was problems and ways of the decision of radical agrarian reforms, questions of development of economic efficiency of the given branch and practical teoretiko-methodological questions of settlement of a problem of development of agriculture as a whole are underlined.

*Piriyev Ə.S. dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

**UOT – 008:316.42;342.7**

## **MULTİKULTURALİZM - VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ INKİŞAFINDA VACİB AMİL KİMİ**

**Açar sözlər:** Dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, şəxsiyyət, multikulturalizm.

**Ключевые слова:** государство, гражданское общество, личность, мультикультурализм.

**Key words:** state, civil, society, identification, multiculturalism.

Konstitusiya hüququ elmində dövlət, şəxsiyyət və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının hüquqi aspektləri tədqiq olunur, hər birinin optimal inkişafı üçün üsullar hazırlanır və həyata keçirilir.

Konstitusiya hüququ müxtəlif qrup münasibətləri nizama salır, o cümlədən:

- cəmiyyətin və dövlətin sosial əsaslarını;
- dövlətin iqtisadi əsaslarını;
- dövlət və cəmiyyətdə baş verən əsas siyasi-hüquqi prosesləri;
- bəzi mənəvi - ideoloji münasibətləri (din, təhsil, ailə və s.).

Bu münasibətlər aşağıdakı aspektdən nizamlanır:

- dövlətin təşkili əsasları - əsas dövlət orqanları və onların təşkili, hakimiyyətin təşkili prinsipləri (hakimiyyətin üç qollarının təşkili ilə);
- şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən etməklə;
- yerli özünüidarəetmə - cəmiyyətin özünütəşkilatlandırmasının əsaslarını təyin etməklə;
- xalq hakimiyyəti - cəmiyyət və dövlət arasında münasibətlərlə.

Hüquqi dövlətdə dövlət hakimiyyəti sistemi hakimiyyətin bölgüsü, hüquqi qanunların aliliyi, hamının qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinə əsaslanır: qanunun aliliyi o deməkdir ki, dövlət orqanları qanuna tabedirlər, öz səlahiyyətləri çərçivəsində konstitusiyaya və qanunlara ciddi surətdə riayət edərək fəaliyyət göstərməlidirlər. Qanunlar isə haqqa və ədalətə, bərabər mənfələrə, bərabər münasibətlər prinsipinə əsaslanır.

Demokratik dövlətdə hakimiyyət xalqdan bəhrələnir, yalnız xalq hakimiyyətin mənbəyi sayılır. Lakin xalqın iradəsinin ifadəçisi, xalq hakimiyyətinin daşıyıcısı olaraq dövlət bütün cəmiyyətin rəsmi nümayəndəsi kimi çıxış edir. Bununla bərabər xalqın öz iradəsini ifadə etmək, ona məxsus olan hakimiyyəti bilavasitə həyata keçirmək hüququ vardır (məsələn,

dövlət və ictimai həyatın hər hansı bir məsələsi üzrə ümumxalq səsverməsi olan referendum və seçki yolu ilə).

Dövlət və dövlət hakimiyyəti özünün norma yaratma, nizamlayıcı təsirini əməli olaraq cəmiyyət həyatının bütün əsas sahələrinə göstərir.

Düzdür, cəmiyyət yalnız dövlət təşkilatı forması ilə məhdudlaşa bilməz. Cəmiyyətdə dövlət strukturları ilə yanaşı, insanların birgə fəaliyyəti və başqa birlik formaları da mövcuddur ki, bu da onların həyatına mühüm təsir göstərir.

Vətəndaş cəmiyyətinə ictimai qurumlar, siyasi partiyalar, həmkarlar komitələri, yaradıcı və dini birliklər, qeyri-hökumət təşkilatları, ayrı-ayrı cəmiyyətlər, fondlar, habelə iqtisadiyyat sahəsi (mülkiyyət, əmək, sahibkarlıq), elm və texnika, təhsil, tərbiyə sahələri, cəmiyyətin ilkin əsası olan ailə, kütləvi informasiya vasitələri daxildir.

«Vətəndaş cəmiyyəti» - dövlətdən asılı olmayan, elə ictimai institutlar və münasibətlər (sosial, mənəvi, mədəni sahələr) sistemidir ki, bunun vasitəsilə insanların həyat fəaliyyəti, onların yaradıcılığı və bunların nəsil-dən-nəslə ötürülməsi üçün fərdlərin və kollektivlərin xüsusi maraq və tələbatlarının reallaşmasında lazım olan şərait təmin edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, «vətəndaş cəmiyyəti» anlayışı sadəcə olaraq «vətəndaş» və «cəmiyyət» terminlərinin şərti birləşməsi kimi çıxış etmir. Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu o zaman mümkündür ki, sosial əlaqələrin bütün sahələrində, o cümlədən, iqtisadi, siyasi, mənəvi sferalarda şəxsiyyətin yaradıcılıq imkanlarının aktiv təzahürü şəraitində münasibətlər yaransın.

Sovet İttifaqı dövründə «vətəndaş cəmiyyəti» anlayışından istifadə edilmirdi. Güman edilirdi ki, dövlət, sosializm quruculuğu prosesində ümumi maraqların qarantı və ifadəçisinə çevrilir, sinfi fərqlərin ləğv edilməsi ilə vətəndaş cəmiyyəti və dövlət arasındakı fərq də itir. Praktiki olaraq sosialist dövləti mahiyyəti etibarilə bütün cəmiyyəti özünə tabe etdirərək fərdi maraqların təzahürünün qarşısını almışdır. İndiki vətəndaş cəmiyyəti sovetlər dövründə fəhlə, kəndli və ziyalı siniflərinə bölünürdü. «Kollektiv bir nəfər qarşısında, bir nəfər isə kollektiv qarşısında məsuliyyət daşıyır» prinsipi ilə fəaliyyət göstərilirdi. Buna baxmayaraq, insan hüquq və azadlıqları dövlət tərəfindən müdafiə edilirdi, qorunurdu, humanizm, beynəlmiləl prinsiplər hökm sürürdü. Millətlərarası qarşıdurmalar, münaqişələr baş vermirdi, millətçilik və seperatçılıq meylləri qətiyyətlə dəf edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə dövlət vətəndaş cəmiyyətinə onun strukturlarının hüquqi çərçivəsini müəyyən etməklə təsir edir və bununla bərabər o, vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən əks-təsirə məruz qalır. Məsələn, dövlətin qanunvericilik fəaliyyəti, xalqın nümayəndəli orqanlarının işi siyasi partiyaların, ictimai təşkilatların fəaliyyəti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət mexanizminin, cəmiyyətin siyasi hakimiyyətinin bütün təşkilatlarının normal və səmərəli işi, şəxsiyyətlə dövlət arasındakı mühüm həlqə, özünəməxsus şəkildə vasitəçi olan vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı olmadan mümkün deyil. Vətəndaş cəmiyyəti elə bir sosial mühitdir ki, burada vətəndaş və onların birliklərinin əsas hüquq və azadlıqları həyata keçir.

Vətəndaş cəmiyyəti güclü, intellektual səviyyəsi yüksək, vətənpərvər və sağlam düşüncəli şəxsiyyətlərdən ibarət olan ölkədə daim sabitlik hökm sürür, demokratiyanın bütün elementləri mövcud olur, siyasi, iqtisadi və sosial, mənəvi-hüquqi sahələrdə dinamik inkişafa, tərəqqiyə nail olmaq üçün münbit və əlverişli şərait yaratmaq mümkün olur.

Beləliklə, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təşkil edir. Çünki konstitusiya bir tərəfdən insan və cəmiyyət arasında, digər tərəfdən isə insan və dövlət arasında münasibətlərin əsaslarını nizamlayan hüquq normaları sistemidir.

Konstitusiyanın 7-ci maddəsinə görə Azərbaycan dünyəvi dövlətdir. Hansı əsaslara görə Azərbaycan dövləti dünyəvi dövlət hesab edilir?

Dünyəvi dövlətdə din dövlətdən ayrılır. Başqa sözlə, bunlar qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və bir-birilərinin işinə qarışmırlar.

Azərbaycan dövlətinin dünyəvi dövlət olması özünü aşağıdakı amillərdə göstərir:

- birincisi, rəsmi, qanunlaşdırılmış dinin olmaması – heç bir din məcburi müəyyən edilməmişdir;

- ikincisi, dinin dövlətdən ayrılması;

- üçüncüsü, bütün dini etiqadların qanun qarşısında bərabərliyi.

Hər kəs dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirir, valideynlər və onları əvəz edən şəxslər qarşılıqlı razılıq əsasında, uşaqlarını özlərinin dini əqidəsinə və dini münasibətlərinə müvafiq olaraq tərbiyə edə bilirlər.

Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşırır və onların fəaliyyətinə qarışmır (əgər qanuna zidd deyildirsə).

Dövlət təhsil sisteminin dünyəvi xarakterini təmin edir.

Bununla belə, respublika qanunvericiliyi dini birliklər üçün aşağıdakıları müəyyən edir:

- dini birliklər qanuna uyğun olaraq öz fəaliyyətlərinin qurur və həyata keçirir;

- dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifələrini icra etmir;

- dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarına seçkilərdə iştirak etmir;

- siyasi partiyaların və hərəkatların fəaliyyətində iştirak etmir və onlara maliyyə və digər yardım göstərmir.

Dini birliklərin dövlətdən ayrı olması heç də birlik üzvlərinin cəmiyyətin və dövlətin idarə edilməsində və seçkilərdə iştirak etməkdə hüquqlarını məhdudlaşdırmır.

Ölkəmizdə vətəndaşların hamısına bərabərlik hüququndan lazımınca istifadə etmələri üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

İnsan hüquqları haqqında Bəyannamənin 1-ci maddəsində göstərilir ki, bütün insanlar bərabər şəraitdə doğulurlar. Bu isə bərabərlik hüququnun təbii (anadangəlmə) hüquq olmasını sübut edir.

Bərabərlik hüququna görə, şəxslərin irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabər və eyni hüquqları vardır. Bütün şəxslərin hamısı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. İrqi, milli, dini, cinsi və digər mənsubiyyətlərə görə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

**Bu mühüm prinsip ölkəmizdə yaşayan bütün insanlara eyni cür tətbiq edilir.** Onların hamısının yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ, təhlükəsizlik hüququ, mülkiyyət hüququ, şəxsiyyətin ləyaqət hüququ, şəxsi və ailə sیرrini saxlamaq hüququ qanunla qorunur və buna dövlət tərəfindən zəmanət verilir.

Dövlətin öz vətəndaşlarına verdiyi hüquq və azadlıqlar yüksək səviyyədə qorunur və müdafiə edilir. Bunların sırasına aiddir:

- seçki hüququ;

- siyasi partiyalarda birləşmək hüququ;

- dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ;

- dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ;

- müraciət etmək hüququ və sair.

Göründüyü kimi, vətəndaş hüquqları əsasən şəxsi xarakterə və məzmununa malikdir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra dövlətimizin başlıca məqsədi öz vətəndaşlarının rifahının yüksəldilməsi, sosial, maddi-mənəvi tələbatlarını lazımlı qaydada təmin etmək olmuşdur.

Siyasi, iqtisadi, dövlət quruculuğu, hüquq sahəsində ardıcıl aparılan islahatlar, maarifləndirmə və təlim-tərbiyə işlərinin nəticəsində, burada yaşayan çoxmillətli xalqlar bir ailədə birləşib, dostluq, qardaşlıq, sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşayır və bu ölkənin vətəndaşı

olmaları ilə qürur hissi keçirirlər.

Ölkəmizdə multikulturalizm ideyalarına çox böyük əhəmiyyət verildiyinə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır və Prezident öz Fərmanı ilə 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etmişdir.

Dövlət tərəfindən ardıcıl surətdə və qətiyyətlə aparılan iqtisadi-sosial islahatlar bütün sahələrdə uğurlu inkişafa, insanların rifahının yüksəlməsinə, burada yaşayan xalqlar, millətlər arasında bərabərliyə, dostluğa, qardaşlığa və qarşılıqlı anlaşmaya, multikulturalizmin bərqərar olmasına, bununla yanaşı, ölkəmizdə tam formalaşmış vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Əlbəttə, ölkəmizdə yaşayan çoxmillətli insanlar arasında beynəlmiləçilik prinsipinə əsaslanan dostluq, qardaşlıq, əməkdaşlıq şəraitini yaratmaqla, tolerant mühitə nail olmaq üçün dövlətimiz, düşünülmüş milli siyasət, mənəvi, siyasi və tərbiyə işlərini multikulturalizm ideyalarına uyğun təşkil edilməsini yüksək səviyyədə görülməsi məqsədilə kompleks təşkilati, praktiki tədbirlər hazırlayıb həyata keçirilməsinə nail olmuşdur.

Buna görədir ki, bütün dünya ölkələri Azərbaycanın tolerant dövlət olmasını etiraf edir və Azərbaycanın multikulturalizm təcrübəsini öyrənərək öz ölkələrində tətbiq etməyə çalışırlar.

**Multikulturalizm** — Çoxmədənilik, bir çox fərqli mədəniyyətlər bir arada yaşadığı cəmiyyəti təyin edən məfhumdur. O, ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətlərinə, inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Humanist və demokratik nəzəriyyə yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm tolerantlığın təəcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil.

Bir çox minilliklərlə ölçülən təkamül nəticəsində ruhi mədəniyyət bəşəriyyətin sosial inkişafının, intellektual və mənəvi tərəqqisinin universal əsası olmuşdur. O, informasiya və etik global cəmiyyətin formalaşması səviyyəsinə və tempinə, istehlak sənayesinə, xalqların tarixi məsuliyyətinə, siyasətə və idarəçiliyə, sülh və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyətinə böyük təsir göstərir. Mədəni mübadilə və qarşılıqlı zənginləşmə, xalqların sosial-mədəni inkişaf təcrübəsini, dünya mədəniyyətinin tarixi qanunauyğunluqlarını bilmə və yaradıcı şəkildə istifadə etmə qloballaşma şəraitində Azərbaycanın davamlı, rəqabətqabiliyyətli və təhlükəsiz inkişafı üçün mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Digər mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənmədən, onlara qarşı tolerant münasibət, onların nümayəndələrinə hörmət mümkün deyil, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq mümkün deyil.

Avropa və bəzi Qərbi dövlətləri multikulturalizmi idarə etməyin kifayət qədər mürəkkəb kulturoloji vəzifə olması ilə əlaqədar ondan imtina etmişlər. Bəzi xalqların nümayəndələri bu və ya digər dövlətlərin milli mədəniyyətinə nə assimilyasiya, nə inteqrasiya olmağı arzu etmirlər. Bu ümümbəşəri problemin həlli yolu fikrimizcə, Beynəlxalq Proqramın hazırlanıb həyata keçirilməsi ilə mümkün ola bilər.

Müasir multimədəni cəmiyyətlər kulturoloji strategiyalara əsaslanan düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit inkişaf edə bilməzlər. Bunun sübutlarından biri Azərbaycan Respublikasının inkişafıdır ki, burada Azərbaycanın milli mədəniyyətinə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olan müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf edirlər. Multikultu-

ralizmdən imtina etmək yaxşı heç nə vəd etmir, çünki bu, təəssüf ki, bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, fobiyaya, qarşıqoymaya və qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparıb çıxaran yoldur.

#### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Qanun, 2016;
2. Ziyafət Əsgərov. Konstitusiya hüququ. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011;
3. Kamal Abdulla. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli, Bakı, 2016.
4. İlqar Hüseynov. Tətbiqi kulturologiya, Bakı, Mars Print, 2004;
5. Multikulturalizm və mədəni müxtəliflik, Mədəniyyət və turizm Nazirliyi, Elmi nəzəri konfrans materialları, Bakı, 2011;

*Piriyev Ə.S. dos.  
Bakı Biznes Universiteti*

#### **X Ü L A S Ə**

### **MULTİKULTURALİZM - VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFINDA VACİB AMİL KİMİ**

Avropa və bəzi Qərb dövlətləri multikulturalizmi idarə etməyin kifayət qədər mü-rəkkəb kulturoloji vəzifə olması ilə əlaqədar ondan imtina etmişlər. Bəzi xalqların nümayən-dələri bu və ya digər dövlətlərin milli mədəniyyətinə nə assimilyasiya, nə inteqrasiya olmağı arzu etmirlər. Multikulturalizmdən imtina etmək yaxşı heç nə vəd etmir, çünki bu, təəssüf ki, bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, fobiyaya, qarşıqoymaya və qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparıb çıxaran yoldur.

Bu ümümbəşəri problemin həlli yolu fikrimizcə, Beynəlxalq Proqramın hazırlanıb həyata keçirilməsi ilə mümkün ola bilər.

*Пириев А.С. доц.  
Бакинский Университет Бизнеса*

#### **Р Е З Ю М Е**

### **МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ ВАЖНЫЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

К сожалению, в настоящее время многие европейские и западные страны отказались от мультикультурализма, в связи с тем что управление им является сложной культурологической обязанностью и представители некоторых народов не желают ни ассимилироваться, ни интегрироваться в национальную культуру того или иного государства. Отказ от мультикультурализма не предвещает ничего позитивного, так как, это ведет к увеличивающимся с каждым днем в мире непониманию, фобии, противосто-янию, национальным и религиозным распрям.

По нашему мнению, разрешение данной глобальной проблемы состоит в подготовке и претворении в жизнь Международной программы.

*Piriyev A.S. assis. prof.  
Baku Business University*

## S U M M A R Y

### MULTICULTURALISM AS AN IMPORTANT FACTOR IN ORGANIZING AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Many European and Western countries rejected multiculturalism because the process of controlling it, is a difficult cultural duty. The representatives of some nations neither want to assimilate nor to integrate into national culture of any country refusing from multiculturalism harbingers nothing good, because it leads to not understanding, opposition, national and religious dissensions, which is growing nowadays all over the world.

We think that the solution of this problem is in preparation and putting into practice the international programme.

*Гаджиева Л.А. доц.  
Азербайджанский Государственный  
Экономический Университет*

**УДК - 379.85**

### АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА АЗЕРБАЙДЖАНА

**Açar sözlər:** turizm bazarı, turizmin statistikasısı, turist gəlmələri, turizmin gəlirləri.

**Ключевые слова:** туристический рынок, статистика туризма, туристские прибытия, доходы от туризма.

**Key words:** tourism market, tourism statistics, tourist arrivals, tourism revenues.

Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» (2) наметила основные направления развития экономики страны, выдвинув на первый план не нефтяной сектор. Ключевое положение в достижении стратегических ориентиров принадлежит и туризму наряду с информационными технологиями, телекоммуникациями, наукой и образованием.

Туризм является одним из наиболее динамично развивающихся сфер, на развитие которого оказывает немалое влияние факторы внешней среды, такие как государственная политика страны, экономическое состояние, покупательская способность населения, демографические тенденции, уровень жизни населения, природный фактор и фактор сезонности.

Тщательное изучение этих факторов, разработка гибкой и адаптивной стратегии, учитывающей происходящие во внешней среде перемены во многом обуславливают эффективность деятельности туристического предприятия.

Что же представляет собой туристический рынок республики?

Туристический рынок – это совокупность всех функционирующих на данном рынке туристических предприятий и агентств, оказывающих населению туристско-рекреационные услуги (4). С этой точки зрения исследование туристического рынка не-

посредственно связано с деятельностью туристических операторов, создающих в совокупности всю инфраструктуру исследуемого рынка.

Растет количество предприятий, оказывающих туристические услуги, в том числе гостиниц и отелей, в последние годы наблюдается тенденция к увеличению числа брендовых отелей, таких как - Four Seasons Hotel Baku, Hyatt Regency, JW Marriott Absheron Baku Hotel, Jumeirah Bilgah Beach Hotel, Grand Hotel Europe, Hilton Baku, Kempinski Hotel Badamdar, Fairmont.

Отели, зоны отдыха, развлекательные и спортивные центры действуют и в регионах Азербайджана, - сеть отелей Qafqaz и парк аттракционов Gabaland в городе Габала, грандиозный зимне-летний туристический комплекс «Шахдаг» в Гусарском районе, более 15 Олимпийских спортивных комплексов, располагающих необходимой инфраструктурой и для приема туристов по всей стране и др.

Все это свидетельствует о том, что туризм в Азербайджане становится одним из приоритетов государственной политики и открывает большие перспективы для экономического развития страны.

Отметим, что согласно данным World Travel and Tourism Council Data, 2016 (3) в 2015-м году доля туризма в ВВП республики составляла около 2,8% (1,5 млрд.долл.). Тот же источник сообщает, что аналогичный показатель в Армении составлял 3,8 % (0,4 млрд.долл.), в Грузии 7,1 % (1 млрд.долл.), в Турции 5% (35,9 млрд.долл.).

Туристские прибытия за 2014-й год в Азербайджане составили 2,1 миллион, в Турции 39,8 миллионов, в Грузии 5,5 миллионов, Армении 1,2 миллиона. Число отправлений составило в Турции 7,9 миллиона, в Азербайджане 4,2 миллиона, в Грузии 3,1 миллионов, в Армении 1,1 миллион.

Расходы на международный туризм за 2014 год составили 5,4 миллиарда долларов в Турции; 3,1 миллиард долларов в Азербайджане; 1,1 миллиард долларов в Армении; 0,5 миллиардов долларов в Грузии.

Международные доходы от туризма составили за рассматриваемый год 37 миллиардов долларов в Турции; 2,7 миллиардов долларов в Азербайджане; 1,9 миллиардов долларов в Грузии; 0,9 миллиардов долларов в Армении.

Проведем соответствующие сравнения, как следует из данных источника World Travel and Tourism Council Data (3), число отправлений из нашей республики в два раза больше числа туристских прибытий. В соседней Грузии число прибытий на два миллиона превышает число отправлений. Расходы на международный туризм в Азербайджане – самые высокие в регионе, впрочем как и международные доходы от туризма.

Как известно, туризм играет значимую роль и в обеспечении занятости населения. В странах с развитой экономикой сфера услуг и в том числе туристическая сфера, обеспечивают значительное количество рабочих мест, тем самым играя ключевую роль в решении социальных проблем населения. Рассмотрим, как обстоит положение с занятостью людей в туристическом секторе республики.

*Таблица 1.*

**Технико-экономические показатели туристических предприятий (1)**  
**Основные показатели туристических предприятий**

	2010	2011	2012	2013	2014
<b>количество предприятий</b>	<b>126</b>	<b>141</b>	<b>170</b>	<b>197</b>	<b>218</b>
<b>количество работников</b>	<b>1418</b>	<b>1541</b>	<b>1730</b>	<b>1729</b>	<b>1 794</b>
из них					
работники, занятые турист. деятельностью	1159	1279	1473	1 515	1 567
<b>прибыль предприятий, тыс.ман</b>	<b>19065,3</b>	<b>22634,8</b>	<b>27121,5</b>	<b>29600,9</b>	<b>31 107,1</b>
из них					
туристическая деятельность	14755,5	17804,7	21597,1	24823,6	26 031,0
<b>расходы на производство, тыс ман</b>	<b>17811,3</b>	<b>20662,1</b>	<b>23540,8</b>	<b>25292,5</b>	<b>27 018,1</b>
из них					
туристическая деятельность	13805,7	16065,6	18903,1	21818,2	25 708,60
<b>кол-во путевок, реализованных населению</b>	<b>34121</b>	<b>42583</b>	<b>62866</b>	<b>65448</b>	<b>66 233</b>
в т.ч.					
для внутренних путешествий гражданам страны	3385	4045	5121	7078	6 990
для зарубежных путешествий гражданам страны	27030	34254	52378	53 771	54 900
для путешествий по Азербайджану зарубежным гражданам	3706	4284	5367	4 599	4 343
<b>стоимость реализованных путевок, тыс.ман</b>	<b>25848,7</b>	<b>29316,6</b>	<b>40693,2</b>	<b>42892,3</b>	<b>44 820,3</b>
в т.ч.					
для внутренних путешествий гражданам страны	1708,4	2021,1	3147,4	2747,9	2 764,0
для зарубежных путешествий гражданам страны	19750,2	22583,4	33652,3	36991,0	39 708,5
для путешествий по Азербайджану зарубежным гражданам	4390,2	4712,1	3893,4	3153,4	2 347,8
<b>человек</b>	<b>69923</b>	<b>83620</b>	<b>101431</b>	<b>91 961</b>	<b>92 305</b>

Как следует из данных Государственного Комитета по Статистике, за период с 2010 по 2014-й год количество туристических предприятий в республике увеличилось с 126 до 218, количество занятых в секторе работников также увеличилось, но конечно же, пока что остается недостаточным для решения проблем с занятостью населения.

Отметим, что внешние факторы сильно влияют на статистику туризма, так снижение курса российского рубля и экономический кризис, нестабильная политическая ситуация в Украине и социально-экономическая напряженность в Иране способствовали снижению числа туристов из Российской Федерации, Украины и Ирана.

Наряду с этим, нестабильность политической обстановки в арабских странах, облегчение визовых условий привели к так называемому «арабскому буму» в Азербайджане в 2016 году. Количество туристов из арабских стран увеличилось в разы, дав толчок развитию торговли, и во-многом способствуя заметному оживлению в секторе



туризма. Интересным фактом является то, что арабские туристы посещали не только Баку, но и регионы, особой популярностью при этом пользовалось Габалинское направление.

Многие туристические предприятия оказались не готовы к такому потоку туристов, что естественно сказалось на результатах их деятельности. Лето 2016-го года выявило перед туристическими предприятиями ряд проблем, с которыми им необходимо справиться, чтобы не упустить открывающиеся рыночные возможности.

Проведенный анализ современного состояния туризма показывает рост числа туристических компаний, доходов туристических объектов и затраты на туристическую деятельность. Рост наблюдается во многих направлениях, в т.ч., наблюдался рост числа сотрудников туристических компаний, доходов от реализации их продуктов и услуг, а также повышение суммы комиссионных и других премий в туристических агентствах. Как и в прошлые годы, наибольшее количество туристических компаний страны (95%) сосредоточено в Баку.

Начиная с 2011 года, наблюдалось увеличение количества гостиниц, а также числа их сотрудников и доходов. В 2011-2014 годах число гостиниц страны возросло с 508 до 535. Для сравнения отметим, что существующие статистические показатели указывают на 6%-й рост в количестве мест размещения в гостиницах, 7%-й рост числа номеров, а также 5,8%-й рост числа сотрудников гостиниц.

Подытоживая проведенные исследования, можно прийти к следующим выводам:

1. Основными направлениями туристического потока являются соседние страны – Россия, Турция (по количеству принятых туристов), Россия, Турция и ОАЭ (по числу отправленных туристов).

2. Несмотря на позитивные тенденции в развитии туризма, в нашей стране все еще актуальна проблема создания развитой инфраструктуры, что составляет базисную структуру развития этой отрасли.

3. Также проблемой является несоответствие стоимости предлагаемых туристических услуг качеству оказания услуги. Высокая цена – низкое качество ограничивают приток туристов в нашу страну.

4. Недостаточное количество менеджеров –специалистов в сфере туризма также влияет на организацию туризма в республике.

5. К сожалению, ряд туристических компаний все еще используют не маркетинговую, а сбытовую концепцию управления, что влияет на качество оказываемой ими услуги.

6. Необходимо построение на туристических предприятиях системы взаимодействия с клиентами, CRM – системы, что послужит основой для построения длительных взаимоотношений с клиентами.

7. Одной из насущных проблем является отсутствие одно-двух звездочных отелей и хостелов, доступных для большинства туристов, особенно для молодежи

### Список литературы:

1. Статистические данные Азербайджанского Государственного Комитета по Статистике.
2. «Концепция развития: Азербайджан 2020 – взгляд в будущее».
3. World Travel and Tourism Council Data, 2016.
4. А.Д.Чудновский, Н.Королев и др. Менеджмент туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014, 576 с.

*Hacıyeva L.A. dos.  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

## **X Ü L A S Ə**

### **AZƏRBAYCANIN TURİZM BAZARININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ**

Məqalədə Azərbaycanın turizm bazarının müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri araşdırılır. Statistik məlumatlar əsasında regionda turizmin inkişafının müqayisəli təhlili aparılır. Respublikada turizm sektorunun inkişafı problemləri müəyyən edilir.

*Гаджиева Л.А. доц.  
Азербайджанский Государственный  
Экономический Университет*

## **Р Е З Ю М Е**

### **АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА АЗЕРБАЙДЖАНА**

В статье рассматривается современное состояние и перспективы развития туристического рынка Азербайджана. На основе статистических данных проводится сравнительный анализ развития туризма в регионе. Выявляются основные проблемы развития туристического сектора в республике.

*Hacıyeva L.A. assis. prof.  
Azerbaijan State Economic University*

## S U M M A R Y

### ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE TOURISM MARKET OF AZERBAIJAN

The article discusses the current state and prospects of development of tourist market of Azerbaijan. On the basis of statistical data a comparative analysis of tourism development in the region. Identifies the main problems of the tourism sector in the country.

*İsgəndərova A.V. i.f.d.  
Bakı Biznes Universiteti*

**UOT: 352.075 (470.12)**

### ƏHALİNİN İQTİSADI FƏALLIĞININ ARTIRILMASINDA VƏ SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

**Açar sözləri:** bələdiyyələr, yerli idarəetmə orqanları, sahibkarlığın inkişafı, kiçik və orta biznes, sahibkarlar, əhalinin iqtisadi fəallığı, regionun inkişafı.

**Ключевые слова:** муниципалитеты, местные органы самоуправления, развитие предпринимательства, малого и среднего бизнеса, предприниматели, экономическая активности население, развитие региона.

**Key words:** municipalities, local authorities, development of entrepreneurship, small and medium-sized businesses, entrepreneurs, the economically active population, the development of the region.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin tətbiqi, əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması, yerli əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, bütövlükdə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bələdiyyə institutu dövlət idarəetmə sisteminin yeni mexanizmlərindən və idarəetmə orqanlarından biri kimi bu proseslərdə əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. İlk növbədə, bələdiyyə üzvləri əsasən yerli problemləri, iqtisadi prioritetləri, əhalinin potensial imkanlarını, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadənin əhəmiyyətini, əhalini narahat edən sosial-iqtisadi problemlərin mahiyyətini daha yaxşı bilirlər, onlara bələddirlər və əhali ilə onların daimi təmasda, birbaşa ünsiyyətdə olmaları bütün məsələlər, problemlər, təşəbbüslər barəsində birbaşa obyektiv informasiya və digər məlumatlar almalarına imkan verir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda da ildən-ilə bələdiyyələrin dövlət quruculuğu sistemində, sosial-iqtisadi problemlərin həllində, əhalini narahat edən məsələlərin, xüsusi ilə yerli resurslardan daha səmərəli istifadə olunmasında, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında rolu

artmaqdadır. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir ki, bələdiyyələr yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, yerli iqtisadi inkişaf proqramlarında və yerli özünüidarənin gücləndirilməsində iştirak edə bilirlər. Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarında məqsəd dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi inkişaf proqramlarında həllini tapmayan məsələlərə baxılması və yerli resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsi üçün əlavə tədbirlərin görülməsidir. İlk növbədə, yerli əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf məsələlərinin baxılması bir çox iqtisadiyyat sahələrini, məsələn, aqrar, sənaye, rabitə, nəqliyyat və digər sahələri əhatə edə bilər. Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarında bələdiyyə torpaqlarından və dövlətin bələdiyyələrə verdiyi əmlakdan səmərəli istifadə nəzərdə tutulmuşdur [1]. Bu məsələlər kifayət qədər ciddi və sosial-iqtisadi əhəmiyyətli məsələlərdir və bələdiyyələrin bu istiqamətlərdə məhsuldar, səmərəli və geniş fəaliyyəti yeni yaradılmış yerli və özünüidarə etmə orqanı kimi onların nüfuzunun əhali arasında sürətlə artmasına gətirib çıxarar, iş adamlarının, yerli sahibkarların, eyni zamanda digər maraqlı tərəflərin rəğbətini qazana bilirlər. Nəticədə bələdiyyələr özlərinin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətini genişləndirə, özünü maliyyələşdirmə mexanizmini gücləndirməyə, sosial-iqtisadi problemlərin həllində daha fəal iştirak etməyə davamlı və etibarlı fəaliyyət istiqamətləri formalaşdırmış olar. Amma, dünyanın bir çox ölkələrində bələdiyyələr yerli orqanlar kimi bu sahələrdə uğurlar əldə edə bilsələr də, əksər ölkələrdə bələdiyyələrin fəaliyyətinin səmərəli təşkili, onların sahibkarlığın inkişafında fəal iştirakı, əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması üçün daha təsirli tədbirlərin görülməsinə kompleks yanaşma mexanizmləri və s. bu kimi iqtisadi-təşkilati mexanizmlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində ciddi problemlər qalmaqdadır. Azərbaycanda da bələdiyyələrin bu sahələrdə sistemli və məhsuldar fəaliyyətinə hələlilik nail olunmamışdır. Ölkədə yerli özünüidarə etmə sisteminin inkişafına mane olan səbəblərin böyük bir hissəsi davranmış amili ilə əhlinin bələdiyyə idarəçiliyi prinsiplərini həyata keçirməyə kifayət qədər hazır olmamasıdır. Yerli özünüidarə orqanlarının mövcud maliyyə durumunu nəzərə alsaq, bələdiyyələrin yeni vergi mənbəyinə ciddi ehtiyacı olduğu üzə çıxır. Bələdiyyələrin maliyyə potensialının artırılması, onlara dayanıqlı maliyyə mənbələrinin verilməsi istiqamətində ciddi qanunvericilik dəyişikliklərinə ehtiyac var. Bundan əlavə, bələdiyyələrin mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsi yerinə, həmin torpaqların bələdiyyələr tərəfindən yaradılan hüquqi şəxsin daha səmərəli istifadə edə bilməsi imkanlarından da istifadə olunmur [2]. Bələdiyyə institutunun fəaliyyətinin gücləndirilməsi bununla bağlı təsirli tədbirlərin görülməsi məsələləri də fəal deyildir. A.Rəhimzadə bildirir ki, bu gün Azərbaycanda bələdiyyələrin hüquqları demək olar ki, pozulur. Bundan başqa onların heç bir fəaliyyəti hiss olunmur. Azərbaycanda bələdiyyələrin təxminən 600-nə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ verilməyib. Ədliyyə Nazirliyinin Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi bu pozulan hüquqlarla bağlı heç bir iş görmür. Bu Mərkəz yalnız bələdiyyələri yoxlamaqla, onları cəzalandırmaqla məşğuldur [3]. Ümumiyyətlə, bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə bağlı mexanizmlərin və fəaliyyət alətlərinin, prinsiplərinin kompleks baxılması, ölkəmizin iqtisadi inkişaf prioritetlərinə adekvat tədbirlərin görülməsi, bu yerli idarəetmə qurumunun əhalinin problemlərinin həll edilməsində, sosial-iqtisadi məsələlərin baxılmasında, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının intensivləşdirilməsində rolunu gücləndirmək zərurəti qalmaqdadır. F.Heydərrov qeyd edir ki, bələdiyyələr vətəndaşların problemlərini həll etməli, icra hakimiyyəti ilə birgə çalışmalıdır [4]. Bütün bunlarla bərabər, unutmaz olmaq ki, bu yeni idarəetmə formasının ölkəmizdə özünü doğrultması və daha güclü fəaliyyət mexanizmlərinə malik olması, işini gücləndirməsi üçün, o cümlədən, əhalinin iqtisadi fəallığı-

nın artırılması, sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətinin artması üçün müəyyən zaman tələb olunur və təcrübəyə ehtiyac vardır. Bunlarla əlaqədar olaraq dünya təcrübəsində bələdiyyələrin işinin təşkili və fəaliyyətlərinin səmərəli qurulması ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirmək faydalı olardı. Məsələn, ABŞ-da yerli orqanlar müstəqilliyə, həm də dövlət strukturunun siyasi və yerli idarəetmə orqanı kimi geniş səlahiyyətlərə və əhəmiyyətli mövqeyə malikdirlər [5]. Almaniyada yerli idarəetmə orqanları ictimai hakimiyyətin bir forması kimi qəbul edilib və insanlara, onların düşüncəsinə və fəaliyyətinə ciddi təsir göstərirlər [6]. Bunlarla bərabər, yerli orqanlar regionun sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün vacib problemlərin aradan qaldırılmasında kifayət qədər fəaldirlər və bu işlərin çoxunu, daha dəqiq desək əksəriyyətini onlar özəl sektorla əməkdaşlıq etməklə görürlər. Buna görə də, Almaniyada yerli idarəetmə orqanlarının nüfuzu əhali arasında çox yüksəkdir. Qonşu və qardaş Türkiyədə bələdiyyələrin ümumi idarə edilməsi üzrə Türkiyə Bələdiyyələr Birliyi təşkil edilmişdir və bu Birlik bələdiyyəçilik sahəsinin inkişafı, onların fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili ilə məşğuldur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər görməsi, yerli resurslardan, əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunması, əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması, yerli müəssisələrin, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, yerlərdə infrastruktur bazasının təkmilləşdirilməsi, özəl sektorla dövlət qurumları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi, bələdiyyələrin əhatə etdiyi ərazilərdə iqtisadi resurslardan yerli əhalinin maraqlarına uyğun istifadənin təmin edilməsi ilə bağlı konkret tədbirləri və fəaliyyət proqramları olmalıdır. İ.Kurskaya qeyd edir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyələrin konkret fəaliyyət mexanizmləri işlənilib hazırlanmalı, onların yerli müəssisələrin, ev təsərrüfatlarının, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında rolu artırılmalı, əhalinin özünəməşğulluq proqramlarını tərtib etməli, ərazidə torpaq fondundan, digər resurslardan bəhrələnməli və əhalinin iqtisadi fəallığının artmasını təmin etməlidirlər [7]. Qeyd edək ki, bələdiyyələr özlərinin iqtisadiyyatlarını gücləndirmək və real resurslara yiyələnmək üçün inkişaf proseslərini sürətləndirməlidirlər və bununla əlaqədar olaraq fəaliyyət mexanizmlərini təkmilləşdirməli, region iqtisadiyyatının prioritet inkişaf istiqamətlərinin potensialına uyğun fəaliyyət sahələrini inkişaf etdirməlidirlər. İ.Xodoriç bildirir ki, bələdiyyələr hazırda özlərinin institusional formalaşması proseslərini yaşayırlar, amma yerli əhalinin maraqları və iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri üzrə səmərəli sahələr nəzərə alınmaqla bu proseslər sürətləndirilməlidir [8]. Bu məqsədlə yerli digər icra və hakimiyyət orqanları, biznes strukturları və əhali icması ilə qarşılıqlı fəaliyyət genişləndirilməli, əməkdaşlığın səmərəli yolları öyrənilməli və tətbiq edilməlidir. Bu cür yanaşma həm də bələdiyyələrin ərazisində məskunlaşan insanların, bütövlükdə əhalinin problemlərinin həll edilməsinə şərait yaradar və sosial-iqtisadi gərginliyi azaldar [9]. Digər tərəfdən, bələdiyyələrin sərəncamında olan torpaq resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsi üçün əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi proseslərinə əlavə stimula verə bilər. Ümumiyyətlə, regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün ilk növbədə əlverişli torpaq sahəsi – fəaliyyət ərazisi əldə etmək lazımdır [10]. Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi imkanlarının öyrənilməsi, bələdiyyələr və eyni zamanda sahibkarlıq subyektləri üçün qarşılıqlı səmərə verə biləcək istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması, biznes mühitinin əlverişli olması üçün bələdiyyələr təsərrüfatların təşkili və fəaliyyətlərinin gücləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. R.Burulov qeyd edir ki, yerlərdə kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması və bu proseslərdə bələdiyyələrin fəal iştirakı regiona kapital

axınıni və sərmayə qoyuluşunu əhəmiyyətli şəkildə artırmağa [11]. Bu tədbirlərin reallaşdırılması, bələdiyyələrin iştirakı ilə və yaxud onların dəstəyi nəticəsində istehsal və xidmət sahələri üzrə müəssisələrin yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi yerli büdcə daxilolmaları üçün əlavə bazalar və mənbələr formalaşdırır, istehsalın və xidmətin genişləndirilməsi üçün maliyyə resursları əldə edilir [12]. Belə bir şəraitdə, sosial-iqtisadi problemlərin, xüsusilə işsizliyin səviyyəsinin azaldılması üçün real imkanlar yaranar, kiçik və orta biznes subyektlərinin inkişafı hesabına bələdiyyələrin ərazilərində yaşayan insanların maddi rifah halı yaxşılaşar. Bundan əlavə, kiçik və orta sahibkarlığın bələdiyyələr ərazisində geniş şəkəsinin yaradılması isə öz növbəsində bələdiyyələrin inkişafına əlavə təkan verir və bu prosesləri əhəmiyyətli şəkildə gücləndirə bilər [13]. Bələdiyyələr özlərinin resurslarından daha effektiv istifadə edilməsi mexanizmlərinə yiyələnəli, maliyyə iqtisadi resurslarını gücləndirməli, yerli əhalinin və sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi – təsərrüfat fəaliyyətlərinin müxtəlif formalarının təşkilinə və stimullaşdırılmasına səy göstərməlidirlər. Yerli idarəetmə orqanları praktiki fəaliyyət mexanizmlərini, əhali və sahibkarlıq subyektləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətin səmərəli istiqamətlərini müəyyənləşdirməli və real fəaliyyətlə məşğul olmalıdırlar [14]. Analoji problemlər və bələdiyyələrin yerli iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə edilməsində rolunun gücləndirilməsi məsələləri ölkəmiz üçün də kifayət qədər aktualdır. T.Rzayev qeyd edir ki, bələdiyyələr perspektivli orqanlardır və onların gələcəyi vardır. Bələdiyyələr əhali və özlərinin seçiciləri ilə sıx kontakda işləməli, özlərinin büdcələrini formalaşdırmaqda fəal və şəffaf olmalıdırlar [15]. Belə ki, ölkəmizdə yerli idarəetmə orqanlarının formalaşması və inkişaf etdirilməsi üçün 30-a yaxın qanun qəbul edilib, ölkə rəhbərliyi tərəfindən 200-dən çox fərman və sərəncamlar verilib, qərarlar qəbul olunmuşdur. Buna görə də, bələdiyyələrin müasir dövrdə əsas vəzifəsi onların ixtiyarında olan resurslardan səmərəli istifadə mexanizmlərini hazırlayaraq həyata keçirmək, maliyyə resursları formalaşdırmağın yollarını mənimsəmək, bələdiyyə müəssisələrinin və xidmət sahələrinin yaradılması üçün daha fəal olmaqdır. Bələdiyyələr başçılıq etdikləri ərazilərdə onlara məxsus olan əmlakı uçota almalı, hər birinin sosial-iqtisadi inkişaf proqramını tərtib etməklə bu proqramın həyata keçməsinə köməklik göstərməlidirlər [16, s.13].

Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatının transformasiyaları, dünya iqtisadi proseslərinin gərginləşməsi və qlobal təsir altında maliyyə və iqtisadi çətinliklərin artması bütün dünya ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinin sürətləndirilməsi üçün və kiçik, orta biznes sahələrinin inkişaf etdirilməsi, əhalinin gəlirlərinin artırılması məqsədi ilə əlavə tədbirlərin görülməsi zərurəti artmaqdadır. Belə bir şəraitdə bələdiyyələrin bu proseslərdə rolunu və əhəmiyyətini artırmaq üçün bir sıra məsələlərə baxılması məqsədəuyğundur:

- Azərbaycanda bələdiyyə institutunun fəaliyyət mexanizmlərinin dünya təcrübəsi və ölkəmizin iqtisadi inkişaf prioritetlərinə uyğun yenidən işlənilib hazırlanmasına baxılmalı;
- bələdiyyələrin iqtisadi-təşkilati fəaliyyətinin və mexanizmlərinin gücləndirilməsi məqsədi ilə bu sahədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli;
- bələdiyyələrin əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsində rolunun artırılması üçün əlavə tədbirlər görülməli;
- bələdiyyələrin sahibkarlığın inkişafında iştirakını artırmaq, onların kiçik və orta biznesin inkişafında fəaliyyətini gücləndirmək məqsədi ilə, bu qurumların ərazilərində və torpaq sahələrində təsərrüfat subyektlərinin yaradılması, ümumiyyətlə bazar iqtisadiyyatı

mexanizmləri ilə fəaliyyət göstərən istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılmasına baxılmalı və s.

### Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 2 iyul 1999-cu il, №698-İQ.
2. Azərbaycanda bələdiyyələrin əsas problemləri. <http://www.ekitab.net>.
3. Rəhimzadə A. Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi pozulan hüquqlarla bağlı heç bir iş görmür. <http://www.kelaminfo.az>.
4. Vaxşəliyev R. Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi Milli Məclisdə hesabat verəcək. <http://www.azerbaijan-news.az>.
5. Шулуc Т.К. Органы муниципального управления в государственном механизме США. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 1984.-214 с.
6. Хамидов Б.А. Развитие самоуправленческих начал местной власти в современной Германии. Дисс. канд. полит. наук. Уфа, 2009.-192 с.
7. Курская И.А. Экономические интересы муниципальных образований в условиях рыночной трансформации. Дисс. канд. экон. наук. Ростов-на-Дону, 2003.-186с.
8. Ходорич И.А. Развитие местного самоуправления на основе совершенствования институциональной среды муниципальной экономики. Дисс. канд. экон. наук. Ростов-на-Дону, 2009.-225 с.
9. Викулова С.К. Взаимодействие органов местного самоуправления с населением: проблемы регулирования социальной напряжённости. Дисс. канд. социол. наук. Москва, 2010-150 с.
10. Лемин А.В. Повышение эффективности управления земельными ресурсами муниципалитета. Дисс. канд. экон. наук. Иркутск, 2006.-230 с.
11. Бурулов Р.Н. Роль муниципалитетов в создании благоприятной предпринимательской среды. Дисс. канд. экон. наук. Элиста, 2005.-182 с.
12. Соколова М.А. Формирование механизма результативного управления муниципальной собственностью. Дисс. канд. экон. наук. Ижевск, 2005.-155 с.
13. О роли малого и среднего бизнеса в развитии муниципалитетов. <http://www.old.tpp-inform.ru>.
14. Ахмеджанов Р.А. Проблемы становления и развития системы местного самоуправления в Российской Федерации. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 1997.-164 с.
15. Рзаев Т. Муниципалитеты: развитие проблемы и обязанности. <http://www.elections.az/news/print-1440.html>.
16. İsgəndərova A.V. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. İ.f.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti. Bakı, 2011.-27 с.

*İsgəndərova A.V. i.f.d.  
Bakı Biznes Universiteti*

### X Ü L A S Ə

## ƏHALİNİN İQTİSADI FƏALLIĞININ ARTIRILMASINDA VƏ SAHİBKARLIĞIN

## **İNKİŞAFINDA BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Məqalədə sahibkarlığın inkişafında bələdiyyələrin fəaliyyətinin gücləndirilməsi problemləri və bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması məsələləri tədqiq edilmişdir. Bu məqsədlə bələdiyyə institutlarının inkişafına mane olan amillər, bələdiyyələrin fəaliyyətində ortaya çıxan çətinliklər təhlil olunmuşdur. Dünya ölkələrinin yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin təşkili üzrə təcrübəsinə, bələdiyyələrin sosial-iqtisadi problemlərin həllində rolu, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəallığının yüksəldilməsində əhəmiyyətinə baxılmışdır.

Məqalənin sonunda əhalinin iqtisadi fəallığının artırılmasında və sahibkarlığın inkişafında bələdiyyələrin fəaliyyətinin gücləndirilməsi problemlərinin həlli yolları üzrə bir sıra tövsiyələr verilmiş və təkliflər irəli sürülmüşdür.

*Искендерова А.В. д.ф.э.  
Бакинский Университет Бизнеса*

### **Р Е З Ю М Е**

#### **ВОПРОСЫ УСИЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУНИЦИПАЛИТЕТОВ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ**

В статье исследованы вопросы усиления деятельности муниципалитетов в развитии предпринимательства и повышения экономической активности населения в рыночных условиях. Анализированы факторы, мешающие развитию института муниципалитета и его практических механизмов в Азербайджане. Рассмотрен мировой опыт ряда стран по эффективности местных органов самоуправления, роль и место муниципалитетов в усилении решения социально-экономических проблем и повышения экономической активности субъектов малого и среднего предпринимательства.

В конце статьи дан ряд рекомендаций и предложений по усилению деятельности муниципалитетов в развитии предпринимательства и повышения экономической активности населения в современных условиях.

*Iskenderova A.V. assist.prof.  
Baku Business University*

### **S U M M A R Y**

#### **THE STRENGTHENING ACTIVITIES OF MUNICIPALITIES IN BUSINESS DEVELOPMENT AND INCREASING ECONOMICALLY ACTIVE POPULATION**



The strengthening activities of municipalities in business development and increasing economically active population investigated in the article. The factors that impede the development of the municipality institution and its practical arrangements in Azerbaijan are analyzed with this purpose. The world experience of some countries on the effectiveness, the role and place of municipalities in strengthening solving socio-economic problems and increase economic activity of small and medium-sized businesses are considered.

The suggestions and recommendations of strengthening activities of municipalities in business development and increasing economically active population are given in the end of the article.

*Əliyev R.Y. doktorant  
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti*

**UDK – 728;69;33;338.45:69**

## **AZƏRBAYCANDA SOSİALYÖNÜMLÜ MƏNZİL SFERASININ İNKİŞAFI**

**Açar sözlər:** inkişaf, sosial – yönümlü, mənzil, sfera, təkmilləşdirmə, tikinti, idarə etmə, məqsədli proqramlar, yüksəltmə, bələdiyyə, əlverişli.

**Ключевые слова:** развитие, социально-ориентированная, сфера, управление, целевые программы, повышение, муниципалитет, строительство, совершенствование.

**Key words:** development, social – oriented, housing, sphere, improvement, construction, purposeful programmes, strengthening, municipality, convenient.

Yaşayış evlərinin (mənzillərin) əlverişliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə mənzil tikintisinin strukturu dövlət tərəfindən tikilən sosial və ya bələdiyyə evlərinin həcmnin (kv.metrə) artırılması hesabına həyata keçirilməlidir.

Əhalinin mənzil problemlərinin həll edilməsi bazarda tələbin stimullaşdırılmasına əsaslanır, ancaq bazarda qiymətlərin artması və təklifin kifayət olmaması, eyni zamanda da əhalinin ödəmə qabiliyyətinin az olması əlverişli mənzillərlə təmin edilməni məhdudlaşdırır. Bununla bağlı sosial müqaviləsinə əsasən əhalinin ayrıca kateqoriyalarına bələdiyyə mənzillərinin təqdim edilməsi məqsədyönlüdür, belə halda sosial – iqtisadi siyasətin ayrıca istiqaməti reallaşdırılır.

### **Sosial yönümlü mənzil sferasının inkişaf alətlərinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi.**

Sosial yönümlü mənzil tikintisinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi mövcud sosial proqramların reallaşdırılması nəticəsində mənzillərin əlverişliliyini yüksəldər. İpoteka kreditləşdirilməsi və yardımların verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı sosial müqaviləsi üzrə bələdiyyə mənzillərinin verilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Onlara aşağıdakılar daxil edilməlidirlər (şəkil 1):

- sosial müqaviləsi üzrə mənzillərin alınması hüququna malik olan əhalinin güzəştli kateqoriyalarının müəyyən edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi göstəricilərinin dəqiqləşdirilməsi;

- xüsusi tikinti şirkətlərinin müsabiqədə iştirak etmələri şərti ilə bələdiyyə mənzillərinin tikintisi üsullarının müəyyən edilməsi;

- bələdiyyə yaşayış evlərinin tikintisinin aparılmasının normativ – hüquqi bazasının işlənməsi və təkmilləşdirilməsi.

Mənzil bazarında tələbin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə az təminatlı ailələrin mənzil və kommunal xidmətlərinin xərcləri hazırda onların gəlirlərinin 20%-dən çox olmamalıdır [1].

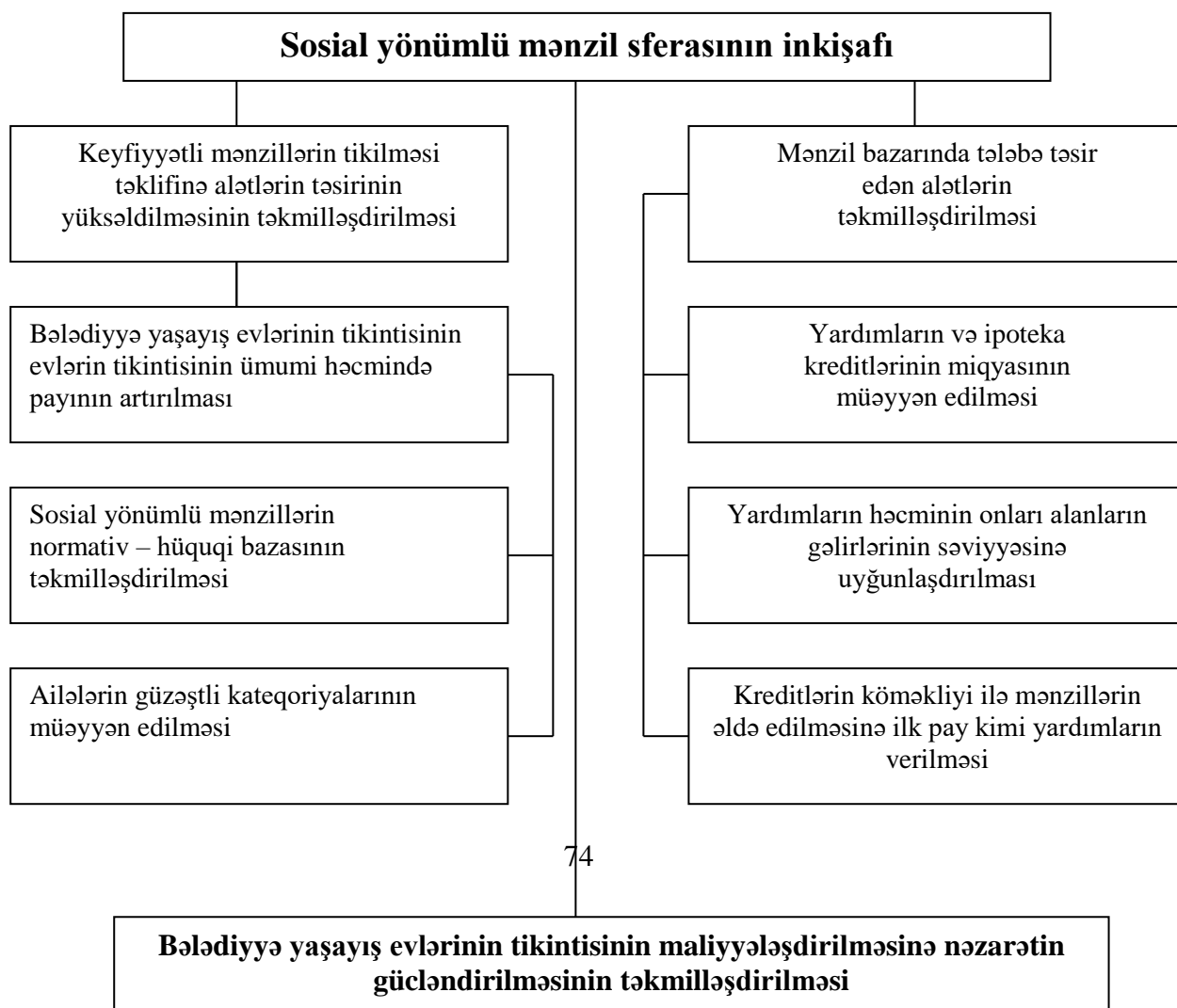
Mənzil tikintisinin maliyyələşdirilməsi mənbələrini genişləndirmək üçün xüsusi sektorun vəsaitlərindən və uzunmüddətli ipoteka kreditləşdirilməsindən istifadə etmək lazımdır.

Perspektivdə cari büdcədən kommunal infrastrukturun inkişafına yönəldilən vəsaitlər tədriclə azaldılmalı, kommunal müəssisələrin xüsusi vəsaitləri və investorların vəsaitləri artırılmalıdır.

Əhalinin mənzil və kommunal xidmətlərinin ödənilməsində mənzil – kommunal sferasının dotasiyasız saxlanılmasına keçmək lazımdır. Bu imkan verir ki, büdcədən azad olan vəsaitləri aztəminatlı ailələrin ünvanlı köməliyinə göndərsin.

Mənzil bazarında tələbə təsir edən alətlərin təkmilləşdirilməsi və keyfiyyətli mənzillərin tikilməsi təklifinə alətlərin təsirinin yüksəldilməsi mənzil bazarında artan qiymətləri kompensasiya edə bilər və ödəməqabiliyyətli əhalini fəallaşdırar.

Azərbaycanda, xüsusən Bakıda əhalinin əsas qrupunun gəlirləri aşağı səviyyədə olduğundan keyfiyyətli mənzillər ala bilmirlər. Mənzil bahalı əmtəə olduğuna görə, istehlakçıların cari gəlirlərinə əsasən onu əldə etmək mümkün deyil. Xarici ölkələrin əksəriyyətində əhali tərəfindən mənzillərin əldə edilməsi kreditlərin hesabına həyata keçirilir, burada banklar və digər kredit – maliyyə strukturları başlıca rol oynayırlar.



**Şəkil 1. Sosial yönümlü mənzil sferasının inkişaf alətlərinin  
təkmilləşdirilməsi mexanizmi.**

Mənzil sahəsinin 1 kv.metrinin qiyməti müxtəlif amillərlə müəyyən edilir; onun keyfiyyəti, yeri, vəziyyəti və s. Ona görə də aşağı keyfiyyətli və ya az sahəsi olan mənzillərə bazarda tələb böyükdür. Belə ki, yeni yaşayış evlərinin tikintisində 1 otaqlı mənzilin 1 kv. metrinin qiyməti 2–3 otaqlı mənzillərə nisbətən bahadır. Mənzillərin 1 kv. metrinin reallaşdırma qiymətinin artması tikintinin maya dəyərinə nisbətən çox olur. Bu onu göstərir ki, mənzillərin 1 kv.metrinin tez artması, təkcə tikinti materiallarının və xidmətlərinin dəyərinin artması ilə bağlı deyil, həm də mənzil bazarının tənzimlənməsində səmərəsiz siyasətin aparılmasıdır.

Azhəcmli mənzillərə böyük tələb ilk bazarda təklifin strukturunun dəyişilməsinə səbəb oldu, yəni şəhər ətrafında tikilən evlərin layihələrində birotəqlı mənzillərin miqdarı artırıldı.

Yuxarıda göstərdiyimiz mənzil bazarında aşağıdakı ziddiyyətlərin olmasını aşkar etdi:

- aşağı keyfiyyətli mənzilə tələbin təklifin qabaqlamasını;
- əhali tərəfindən yüksək keyfiyyətli mənzillərə ödəmə qabiliyyətli tələbin olmamasını.

Belə ziddiyyətlərin olması mənzil bazarında əmələ gələn dəyişikliklərlə əlaqədardır – torpaq münasibətlərinin dəyişdirilməsi, xüsusi mülkiyyətin artması və s.

Əhalinin aşağı və orta təbəqəsi sinfinin yaşayış səviyyəsini nəzərə alaraq qənaətcil – sinif yaşayış evlərini şəhərin ətrafında salınmış şəhərciklərdə tipli layihələrə əsasən tikməyə başladılar. Belə yaşayış evlərinin mənzillərinin sahəsi birotəqlı mənzillərdə 36 kv.metr, ikiotaqlı mənzillərdə isə – 50 kv.metr təşkil edir [2].

Bakının sputnik – şəhərciklərdə qənaətcil – sinif yaşayış evlərinin tikintisinə gələcəkdə də tələbat artacaq. Şəhərciklərdə yeni tipli layihələrə əsasən tikilən yaşayış evlərinin və onların mənzillərinin keyfiyyəti get – gedə yüksəlir. Həmin evlərin qiymətlərinin əmələ gəlməsinə onların yeri, metroya yaxın olması, hansı materialdan tikilməsi təsir edir. Belə evlərin mərkəzdə tikilməsi tikinti şirkətləri üçün sərfəli deyil, çünki onların 1 kv.metrinin qiyməti digər fərdi yüksək evlərə nisbətən aşağıdır.

Qənaətcil–sinif evlərinin şəhərin ətrafındakı şəhərciklərdə tikilməsi cədvəl 1-də təqdim edilir. Akkord İnşaat Xırdalanda Gənclər Şəhərciyi kompleksində, İlin Dörd Fəslə və Yeni Bakı Masazırda, Nərm MMC Xırdalanda yeni yaşayış evlərini tikirlər. 1

kv.m.yaşayış sahəsinin ən aşağı qiyməti Nərm MMC-ə aiddir. Əgər həmin komplekslər Bakı şəhərində tiksəydilər, əlbətdə 1 kv.metr mənzil sahəsinin qiymətləri müvafiq olaraq yüksələrdi. 9-cu mikrorayonda isə qənaətcil – sinif yaşayış evlərini Kitablı MMC-i tikir [3].

**Cədvəl 1.**

**Bakının sputnik – şəhərciklərində tikilən mənzillərin qiymətləri**

№	Yaşayış kompleksləri	Mənzilin sahəsi,	Ən geniş mənzil,	Ən əlverişli	Ən bahalı	Kredit	1 kv.m., qiyməti,
---	----------------------	------------------	------------------	--------------	-----------	--------	-------------------

		kv.metr	kv.metr	mənzil, kv.metr	mənzil, AZN		AZN
1	Abşeron Gənclər şəhərciyi	36 – 85	85	14400	34000	İlk ödənişsiz 20 ilə qədər, 16%	400 və ya 600 (təmirlə)
2	Kitablı	59 – 159	159	32450	87450	var	550
3	Nərm	49 – 120	120	19600	48000	24 aya qədər, ilk ödəniş – 30%	400
4	Yeni Bakı	36 – 118	118	15 – 120	49560	var	420 – 520
5	Viləşçay	49 – 124	124	21070	53320	18 aydan 24 aya qədər, ilk ödəniş 30 – 50%	430 – 460

Mənbə: *Consulting and Business*, № 12, 2016.

14 ha və 52 yaşayış kompleksindən ibarət olan Yeni Bakı şəhərciyi Masazır qəsəbəsində İlin Dörd Fəslə tikinti şirkəti tikir. Xırdalanda isə Viləşçay MMC-i Yaşayış Kompleksini tikir [3].

Mənzil sferasında yaşayış evlərinin tikintisinin maya dəyərini aşağı salmaq üçün dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri olan stimullaşdırmanın həyata keçirilməsidir. Həmin istiqamət şəhərlərdə torpaq siyasətinin təkmilləşdirilməsi, mənzil – kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsi, mənzil tikintisinin normativ – hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi və s. hesabına rəllaşdırılmalıdır. Ancaq, yaşayış evlərinin tikintisinin maya dəyərini aşağı salınmasının zəruri olmasına baxmayaraq, o hazırda mənzilin əlverişli olması üçün kifayət deyil, çünki əhalinin mənzil sahəsinin keyfiyyətinə və mənzil fondunun infrastrukturuna tələbi artırır, mənzil bazarında dəyişikliklər baş verir və göstərdiklərimizin hamısı mövcud mənzil bazarını xarakterizə edir.

Təklifin stimullaşdırılması aşağıdakı formada həyata keçirilə bilər:

- köhnə yaşayış evlərinin təmirinə və təzələnməsinə yardımların ayrılması;
- yaşayış evlərinin istismarı və mənzilin ödənilməsi arasındakı fərqin (xərclərin) örtülməsi üçün yardımların verilməsi.

#### **Mənzil bazarının bələdiyyə evlərinin təsiri mexanizmi.**

Yaşayış evlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması məqsədilə mənzil bazarına bələdiyyə evlərinin təsiri mexanizmi şəkil 2-də verilir.

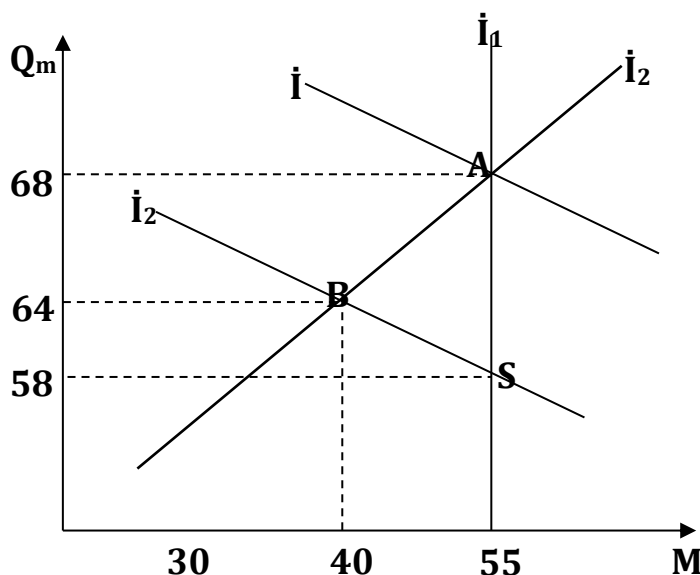
Şəkil 2-dən görüldüyü kimi qısamüddətdə qiymətlər nəzərə alınmadan 550 mənzil tikilir.  $A$  nöqtəsində, yəni tarazlıq dövründə 1 kv.metr mənzil sahəsinə 680 manata tikirsə, onda xüsusi mənzillərə tələb sola hərəkət edir. Təkliflər mənzil sahəsinin 1 kv.metrinin dəyərini tədriclə aşağı saldıqca  $S$  nöqtəsində qiymət 680 manatdan 580 manata qədər aşağı düşür.

Yaşayış evlərinin tikintisinin həcmi artdıqca və dövlət tərəfindən sosial mənzillər tikilib istifadəyə verildikcə, xüsusi yaşayış evlərinin (şirkətlərin) mənfəətliyi azalır və bununla bağlı tikilən evlərin keyfiyyəti yüksəlir. Belə halda iki formada təklif dəyişilir:

- aşağı keyfiyyətli yaşayış evlərinin 1 kv.metrinin qiyməti aşağı düşdüynə görə, şirkətlərin fəaliyyətini mənfəətli etmir, ona görə mənzil bazarında həmin evlərin müəyyən hissəsi sıradan çıxır;

- aşağı keyfiyyətli tikilən mənzillərin qiymətləri aşağı düşdüynə görə uzun müddət ərzində tikinti şirkətləri orta keyfiyyətli mənzilləri (yaşayış evlərini) bazarda saxlayırlar.

Deməli, mənzil bazarında aşağı keyfiyyətli evlərin sayının azalması nəticəsində, bazar qiyməti artır. Bazarda qiymətlərin səviyyəsi yüksək qaldıqca, mənzillərin sıradan çıxması davam edir. Normal mənfəəti bərpa etmək üçün şəkil 3-də mənzil bazarında 150 (550–400) xüsusi mənzil sıradan çıxır və onun qiyməti 580 manatdan 640 manata qədər yüksəlir. Yeni yaşayış evlərinin əvəz edilməsi hesabına, xalis artım 100 (400 – 300) mənzil təşkil edir.

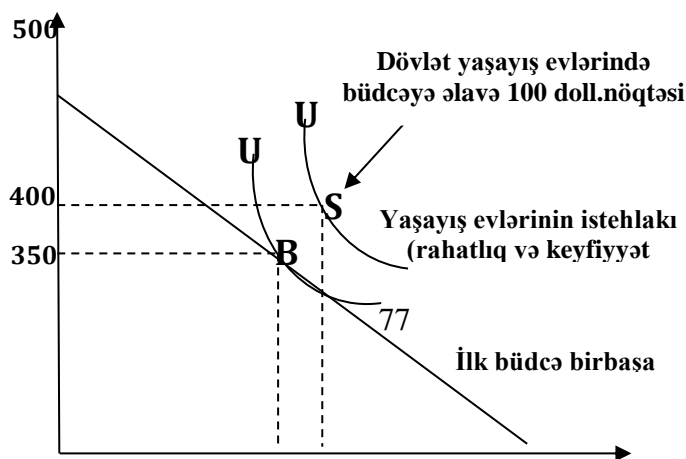


Şəkil 2. Mənzil bazarına bələdiyyə evlərinin təsiri mexanizmi.

Məlumdur ki, mənzil haqqı kirayə götürənin ev təsərrüfatı gəlirinin 30%-dən çox olmamalıdır [4]. Ona görə də dövlət tərəfindən tikilən sosial yaşayış evləri az təminatlı ailələrə təqdim edilir.

Xarici tədqiqatlarda yaşayış evlərinin (mənzillərin) ümumi istehlakına dövlət tərəfindən tikilən yaşayış evlərinin təsiri yaxşı öyrənilib, şəkil 3 [5].

Mənzillər üzrə ev təsərrüfatının üstünlüyünü nəzərə alaraq (mənfəetlə təqdim edilən əyri), ev təsərrüfatı mənzilin ödənilməsinə 150 dollar xərcləyərək B nöqtəsini seçir (evi tutaraq 600 vahidi təmin edir) və digər əmtəələrə isə – 350 dollar.



***Şəkil 3. Yaşayış evlərinin ümumi istehlakına dövlət tərəfindən tikilən sosial yaşayış evlərinin təsiri.***

Üfüqi oxda yaşayış evlərinin istehlakı verilir (evi təmin edən, rahatlıq və keyfiyyət parametrlərinin sayı ilə ölçülür), vertikal oxda isə – bütün digər əmtəələrin ayda istehlakı (dollarla).

İlk büdcə birbaşa göstərir ki:

- 1) Aylıq gəlir 500 dollar təşkil edir;
- 2) Mənzilin qiyməti ayda rahatlıq və keyfiyyətin vahidi 25 sentə bərabərdir.

Fərz edək ki, dövlət yaşayış evləri rahatlıq və keyfiyyəti 800 vahid təmin edən və kasıb ev təsərrüfatına 100 dollar verən, mənzili təsəvvür edir. Dövlət yaşayış evi (mənzilə)  $S$  nöqtəsini ev təsərrüfatının büdcəsinə əlavə edir: axırını rahatlıq və keyfiyyəti 800 vahid təmin edən mənzili “istehlak” edər. Ev təsərrüfatının fərsizlik əyrisini nəzərə alaraq, faydalılıq  $S$  maksimum nöqtəsində olur, ona görə də ev təsərrüfatı dövlət mənzilinə köçür. Dövlət yaşayış evlərinin (mənzillərin) tikinti proqramı mənzilin istehlakını (rahatlıq və keyfiyyəti 600-dən 800-ə qədər) artırır və mənzilin dəyərini (150-dən 100 dollara qədər) aşağı salır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xaricdə dövlət yaşayış evləri massivində bəzi problemlər müşahidə oluna bilər, narkomaniya və cinayətkarlığın yüksək səviyyəsi daxil olmaqla.

**Sosial – iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması mexanizmi.**

Mənzil sferasının inkişafında mənzil siyasəti ilə yanaşı sosial iqtisadi siyasətin baxılmasının çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Bazar şəraitində dövlətin əlində qüvvə və vəsaitlər cəmlənibdir: vergi – büdcə tənzimlənməsi; kənd siyasəti; arbitraj – məhkəmə üsulları. Sosial – iqtisadi siyasətin qanunauyğun düzəldilməsi xüsusi rol oynayır.

İctimai inkişafın tələbatına uyğun sosial – iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi müəyyən edilir. Məhz tələbat mexanizmin strukturunu və onun istifadə edilməsini müəyyənləşdirir.

Sosial – iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi dövlət hakimiyyəti orqanlarının və təsərrüfat subyektlərinin, əhəlinin maraqlarını təsəvvür edir və normativ – hüquqi bazaya uyğun sosial – iqtisadi strategiyanın işlənməsini tələb edir.

Sosial – iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi şəkil 4-də verilir.

Sosial – iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmini bir neçə mərhələlərə bölmək olar. Sosial – iqtisadi tendensiya və onun inkişafı ən mühüm hesab edilir.

Mövcud sosial – iqtisadi vəziyyətə təsir edən obyektiv və subyektiv amillərin formalaşmasının müəyyən edilməsi zəruridir.

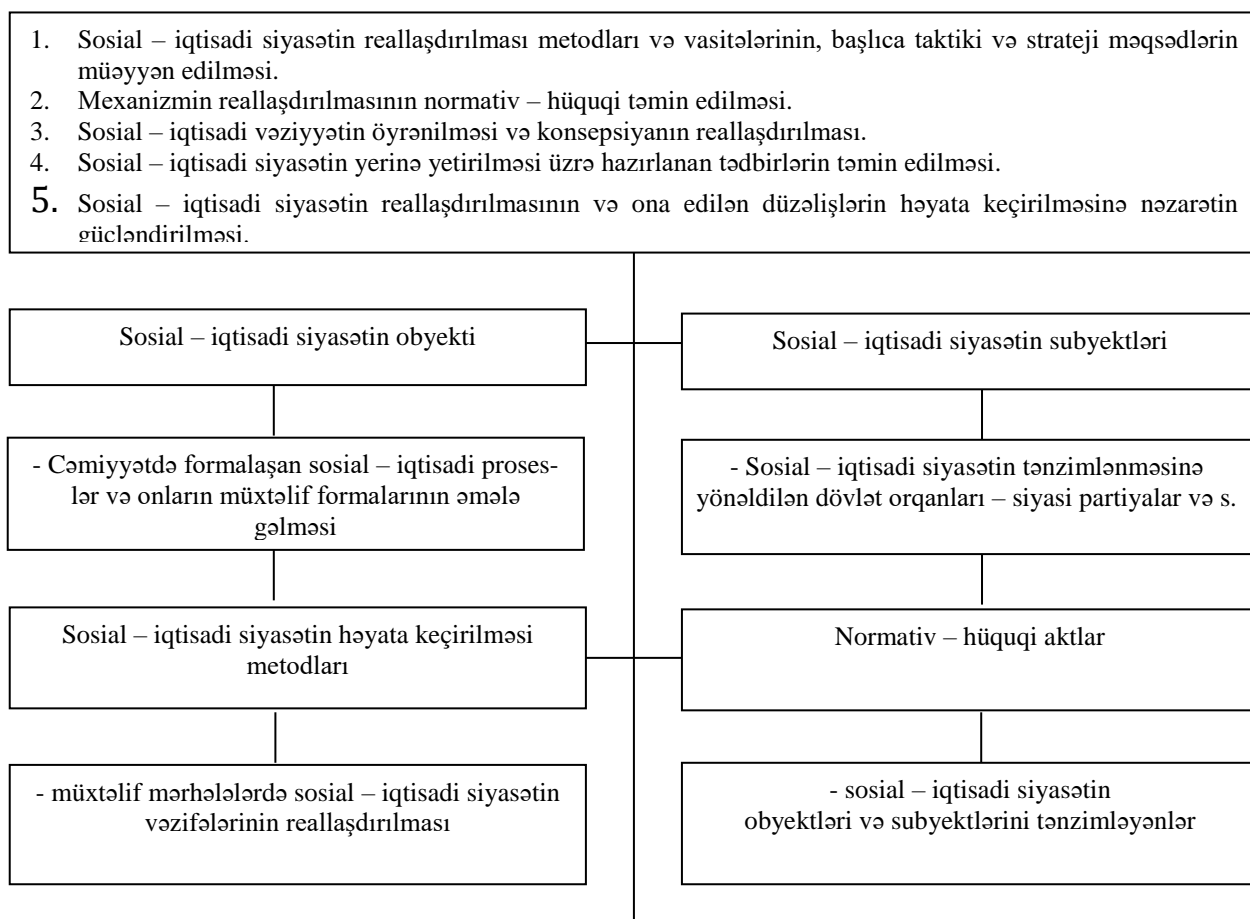
Sosial – iqtisadi siyasətin əmələ gəlməsi birinci növbədə taktiki prioritetləri və ikinci növbədə strateji prioritetlərin (uzunmüddətdə) həll edilməsini tələb edir. Bütün prioritetlər cəmiyyətdə həyat səviyyəsinin bütün sferasını vaxt və məkan ərzində əhatə edir.

Cəmiyyətin mövcud tələbatının təhlil edilməsi prioritetlərin seçilməsi və reallaşdırılması mexanizminin əsasını təşkil edir. Prioritetlər kimi regionun (şəhərin) inkişafının sosial – iqtisadi məqsədlərinə nail olunması başa düşülür.

Regionun sosial – iqtisadi inkişafının idarə edilməsi metodları, amilləri və mexanizmi onun konsepsiyasının əsasını təşkil etməlidir. Sonra isə işlənən konsepsiyaya uyğun qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə nail olunması tədbirlər planı işlənilməlidir.

Regionun əhalisinin rifah halı, səhiyyənin, təhsilin və mədəniyyətin səviyyəsi və s. sosial – iqtisadi siyasətin başlıca məqsədi olmalıdır. Qalanlar isə həmin məqsədlərin reallaşdırılması vasitələrini təşkil edir.

**Sosial – iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizminin mərhələləri və strukturu.**



**Şəkil 4. Regionun (şəhərin) sosial – iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması mexanizmi.**

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Кутузов К.Л. Производство жилья условиях социально – ориентированной рыночной экономики. М.: ЦНИИЭП Жилища, 1998.

2. Ширалиев В.М., Новрузова А.М. Развитие рынка жилья в Азербайджане. Баку, “Нурлан”, 2005 г.
3. “Yaşayış komplekslərinin müqayisəli xarakteristikası”//Consulting and Business, № 12, 2016.
4. Стефанова А.В. Жилья. Как грамотно распорядится – 2-е изд. перераб. и доп. – СПб.:БВХ – Петербург, 2006.
5. Якимович В.И. Стратегия модернизации инвестиционно-финансового механизма рынка жилья трансформационной экономики – Ростов Н/Д. Изд-во Рост. Ун-та, 2005, с.98.

*Əliyev R.Y. doktorant  
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### AZƏRBAYCANDA SOSIALYÖNÜMLÜ MƏNZİL SFERASININ İNKİŞAFI

Mənzil tikintisi sferasında onun əlverişliliyini təmin edən dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti, dövlət mənzillərinin hesabına daşınmaz əmlak bazarında təklifin stimullaşdırılması olmalıdır. Mənzillərin əlverişliliyinin yüksəldilməsi probleminin həlli ümumiyyətlə, mənzil tikintisi tempinin artırılmasını yox, yeni istifadəyə verilən mənzillərin strukturunun dəyişdirilməsini tələb edir, hansı belə adlanan dövlət (bələdiyyə) və ya sosial mənzilin payını artırmaq lazımdır. Bununla bağlı həm milli, həm də regional səviyyələrdə mənzil tikintisinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, onun sosial yönümlülüyünü, birinci növbədə, mənzillərin əlverişliliyinin yüksəldilməsinin bəzi fəaliyyətdə olan məqsədli proqramların düzəldilməsini nəzərdə tutur.

*Алиев Р.Ю. докторант  
Азербайджанский Архитектурно-  
Строительный Университет*

## Р Е З Ю М Е

### РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО – ОРИЕНТИРОВАННОЙ ЖИЛИЩНОЙ СФЕРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Основным направлением совершенствования государственной политики в сфере жилищного строительства, обеспечивающим его доступность, должно быть стимулированное предложение на рынке недвижимости за счет государственного жилья. Решение проблемы повышения доступности жилья требует не сколько наращивания темпов строительства жилья вообще, сколько изменения структуры вновь вводимого жилья, в котором необходимо увеличить долю так называемого государственного (муниципального) или социального жилья. В связи с этим совершенствование управления жилищным строительством как на национальном, так и региональном уровнях, с учетом его социальной - ориентации предлагает, в первую очередь, корректировку ряда действующих целевых программ повышения доступности жилья.

*Aliyev R.Y. doctorate*



*Azerbaijan Architecture and Construction University*

## SUMMARY

### THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY FOCUSED HOUSING SECTOR IN AZERBAIJAN

The main direction of state policy which provides convenient sphere for housing sector, should be the stimulation of tenders from state housing budget in real estate market.

Generally, improvement of convenience of houses, requires the change in the structure of newly given houses for usage, as increasement of portion of municipal or social houses, not the increasement of tempo of building houses.

For this, in national and regional levels, the improvement of housing management, it's social orientation, first of all, the strengthening of convenience of houses considering the correction of some working purposeful programmes.

*Allahmanlı T.M. teacher  
Baku Business University*

**UOT: 330.341:316.4; 330.35:316.4**

### SUSTAINABLE DEVELOPMENT ISSUES IN POLAND AND AZERBAIJAN, THEIR STRATEGIC ASPECTS

**Açar sözlər:** dayanıqlı inkişaf, Azərbaycan və Avropa (Polşa), iqtisadi, sosial, ətraf mühit.

**Ключевые слова:** устойчивое развитие, Азербайджан и Европа (Польша), экономический, социальный, окружающая среда.

**Key words:** sustainable development, Azerbaijan and Europe (Poland), economic, social, environment.

At present day, one of the factors that concerned people in making decisions, in terms of how well we balance social, economic and environmental needs is sustainable development. For guarantee a better future for next generations, we should research each part of sustainable development.

Sustainable development is the most pressing challenges in the modern world. OECD countries implemented reform for the problem of scientific elaboration of sustainable development. Sustainable development strategy embraces social, economic and environmental spheres. The European Union and the European Theoretical considerations proposed the ideas about sustainable development. For instance, World Bank gave definition to sustainable development in 1987, like this: "Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs." (1)

OECD countries have executed and enhanced projects to sustainable development program. Sustainable development encompasses 3 trends: 1. Economic, 2. Social, 3. Environmental.

These trends are divided into different areas:

In the economic area: services, fair distribution, quality of life, agricultural and industrial growth, use of labour;

In the social sphere: fairness, participation, cultural protection;

In the environmental sphere: natural resources, clean air and water.

The success of sustainable development indicators is its separated sections which are grouped according to levels: national (EU member states), regional (NUTS1, NUTS2) and local (LAU1).

There are many objectives of Sustainable Development Strategy. These are investigated as practical in Member of EU. Namely, it is also includes the research of sustainable development in Poland. Poland's scientific and theoretical studies of the society prefer to study different trends of sustainable development and its accomplishment. (Professor Jerzy Sleszynski, Professor Ryszard Piasecki, Andezej Kassenberg, Karina Kostrzewa, Sebastian Gil and others).

The principle aim is to stimulate social and economic life in Poland. EU projects, stimulating social and economic life is a main goal standing in the center of attention. These areas are based on the sustainable development in Poland, such as, ensuring economic growth, applying for efficiency of the using of energy, environmental protection, cultural heritage and intangible cultural monuments, protection and transmission for the future.

EU considered 2 trends of sustainable trends:

1. Lisbon strategy (opening new job places and development of advanced technologies);
2. Getting absorbed from EU funds for lead with successfully sustainable development and providing competitiveness in Poland.

Created by the EU sustainable development program is very important issue for Azerbaijan, which is located at the crossroads of Europe and the East. It is crucial to study comparatively the trends of sustainable development (economic, social, environmental) to Poland and Azerbaijan. The role of non-renewable and renewable resources in sustainable development is very important to determine for Azerbaijan.

There are diverse trends of sustainable development strategy. However, there weren't so a lot of empirical and practical investigations to sustainable development.

Stimulating social and economic welfare was set as a goal in "Millennium Development Goals". The goals of sustainable development for Azerbaijan are "Eradicate extreme poverty and hunger, achieve universal primary education, promote gender equality, improve maternal health, ensure environmental sustainability, develop a global partnership for development included to goals". (2)

The fundamental aim of research is to determine characteristic features of sustainable development (different and similar) for Poland and Azerbaijan, which requires a great deal of efforts. Government should raise awareness and support of the concept of sustainable development and develop advanced technologies and innovation for it in wider society for future generations.

Theoretical article suggests ambiguous relationship between Poland and Azerbaijan sustainable development. In economics, there are various hypotheses of sustainable development. One of them is called Simon Kuznets curve. The environmental Kuznets curve is hypothesized about environmental quality and economic development. Kuznets curve said us that various environmental degradation indicators go to get worse until average income reaches a certain point over the course of development. In addition, environmental indicators (water and air pollution) display the inverted U-shaped curve. It has been occurred many of the environmental pollutants. According to, Kuznets curve, ecological footprint didn't fall with increasing income.

The vast majority of developed countries, ratio of energy per real GDP has fallen, whereas total energy is rising. Particularly, emission of greenhouse gases is higher in

industrialised countries. At the same time, the state of ecosystem as freshwater provision and regulation, fishery and soil fertility are going on decline in developed countries. Kuznets curve has been created environmental health problems.

Philip Lawn is the one of them who investigated sustainable development. In the book entitled “Ecological Economics Climate Change”, he explained that the climate change dilemma is much larger problem and will be successfully resolved if directed within the context of sustainable development goal. Furthermore, author also stressed in the book of “Resolving the Climate Change Crisis” why the climate change crisis is a basic problem. Moreover, he showed it as a main reason of humankind’s predilection. In this predilection, he emphasized continuity of GDP growth. Nevertheless, in the solving of problem some goals enumerate: to improve human well-being, to safe atmosphere and achievement of desirable climate change.

There are other scholars who investigated sustainable development in Poland. Jerzy Sleszynski and Sebastian Gil have written the book of “An Index of Sustainable Economic Welfare for Poland”. These authors have calculated the index of sustainable economic welfare for Poland. They mentioned categories of the index of sustainable economic welfare (long-term environmental damage, ozone layer depletion, losses caused by commuting and road accidents). They were investigated in these trends.

Other authors, Karina Kostrzewa and Ryszard Piasecki have investigated about “Approaches to Sustainable Development in Poland”. They wrote about sustainable development and its influence in Poland. In this regard, there are a great deal of programs and researches in Azerbaijan. “UNDP’s has reform about Azerbaijan sustainable development. UNDP initiated a human development program, innovative employment scale, diversification of the non-oil economy, improvement of sustainable energy, land degradation and deforestation, protection marine biodiversity of the Caspian Sea”. (2)

Azerbaijan government has project “State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development in the Republic of Azerbaijan for 2008-2015” and indicators of Millennium Development Goals for Azerbaijan which covered social development, economic growth and protection of environment.

Sustainable development is a factor of impact, which combined its 3 dimensions and it is a continuance of Millennium Development Goals. It gives special experience and resources to unemployment and helps to improve human life welfare, creates partnership with private sector, supports Azerbaijan for upgrade environmental management and decreases the climate change effects.

According to above, sustainable development is one of the actual issues in the world. World countries are investigating sustainable development. Sustainable development has 17 aims in which the most countries are needed for implementation and development.

Despite the facts, that these targets intended for the future of the countries, there are some delays in the implementation of the project in the life.

Data for sustainable development came from the UN Commission on Sustainable Development, statistical websites and others. Sustainable development and its long and short terms are from World Bank. GDP, population, unemployment come from World Bank and Eurostat’s page. Sustainable development indicators for Poland are from Poland Statistical Committee. Millennium Development Goals have taken from World Bank, Azerbaijan Statistical Committee. Sustainable development and its indicators are from UN Development Program page. Poland and Azerbaijan scientists have written about sustainable development.

#### References:

1. www.worldbank.org
2. www.undp.org
3. Bell S., Morse S., Sustainability indicators. Measuring the immeasurable, Earthscan, London, 2000.
4. Lawn Ph., Sustainable development indicators in ecological economics. Edward-Elgar, Cheltenham, 2007.
5. Lawn, P.A. (2003). "A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes". Ecological Economics.
6. Blewit John (2015). Understanding Sustainable Development (Second ed.). Routledge.
7. Will Allen. 2007. Learning for Sustainability: Sustainable Development.

*Allahmanlı T.M. müəllim  
Bakı Biznes Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### **POLŞADA VƏ AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAF MƏSƏLƏLƏRİ, ONLARIN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ**

"Davamlı inkişaf" termini ətraf mühit və inkişafa dair Beynəlxalq Komissiya (Bruntland komissiyası) tərəfindən 1987-ci ildən işlədilməyə başlanmışdır. BMT-nin Rio de Janeyro-92 konfransında qəbul edilmişdir. Davamlı İnkişaf XXI əsr üçün dünya ölkələrinin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri əhatə edən Davamlı İnkişaf konsepsiyasını hazırlamaq üçün ümumi fəaliyyət proqramıdır.

*Аллахманлы Т.М. препод.  
Бакинский Университет Бизнеса*

## Р Е З Ю М Е

### **ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ПОЛЬШЕ И В АЗЕРБАЙДЖАНЕ, ИХ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

«Устойчивое развитие» означает, Международной комиссии по окружающей среде и развитию (Брунтланд комиссия) эксплуатируется с 1987 года Конференция ООН в Рио-де-Жанейро-92 была принята. Устойчивое развитие стран мира для двадцать первого века, экономических, социальных и экологических аспектов концепции устойчивого развития, которая охватывает общие действия по подготовке к программе.

*Allahmanlı T.M. teacher  
Baku Business University*

## S U M M A R Y

### SUSTAINABLE DEVELOPMENT ISSUES IN POLAND AND AZERBAIJAN, THEIR STRATEGIC ASPECTS

"Sustainable development" means the International Commission on Environment and Development within Bruntland Commission has been operated since 1987 by UN conference in Rio de Janeiro-92. Sustainable Development of the countries of the world for the twenty-first century, economic, social and environmental aspects of sustainable development concept, which covers common action to prepare for the program.

*Cahangirov N.X. müəllim  
Bakı Dövlət Sosial-İqtisad Kolleci*

UOT – 338.512;658.155;334.021:35

### AZƏRBAYCANDA QIYMƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

**Açar sözlər:** qiymətlərin ictimai tənzimlənməsi; qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi; qiymət islahatı; qiymət siyasəti; qiymət mexanizmi.

**Ключевые слова:** общественное регулирование цен; государственное регулирование цен; ценовая реформа; ценовая политика; ценовой механизм.

**Key words:** public regulation of the prices; state regulation of the prices; price reform; price policy; price mechanism

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında qiymətlərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin elmi-praktiki baxımdan tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əhalinin sosial müdafiəsi qiymətin başlıca təsir sahəsi olduğu üçün respublikamızda qiymət siyasətinin həyata keçirilməsinə son dərəcə həssaslıqla yanaşılmalıdır. Belə ki, qiymət sisteminin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət və ya mənfi təsiri onun düzgün təşkilindən, səviyyəsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasından asılıdır.

Qiymətlərin dəyişmə dinamikası aparıcı məhsulların qiymətindən asılı olaraq, əhalinin yoxsulluğuna, həyat səviyyəsinə və istehlak malları ilə təmin olunma səviyyəsinə təsir etməklə müasir problemlər, nəzəri-metodoloji aspektlər kəsb edir. Daha çox tənzimləmə funksiyasını özünə birləşdirir.

Qiymət amili bazar münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı və əhalinin rifahının yüksəldilməsi istiqamətlərinə təsir edir. Sosial müdafiə istiqamətlərində qiymət amili hər bir insanın həyat tərzini, onun inkişafını, maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsi yollarını müəyyənləşdirir. Qiymət istehlak amili olmaqla əhalinin istehlak davranışına təsir göstərir.

Hazırda iqtisadi inteqrasiya və qloballaşma şəraitində qiymət mexanizmi daima hökumətin nəzarətində olmalıdır. Onu yalnız bazar konyukturasının öhdəsinə buraxmaq düzgün deyildir. Həm ictimai, həm də dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi inflyasiya prosesinin zərərşəkilləndirilməsi, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsündə sosial ədalət prinsipinin təmin edilməsindən ibarətdir.

#### ***1. Qiymətlərin ictimai tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.***

Əməyin ictimai bölgüsünün inkişafı əmtəə və xidmətlərin ictimai istehsalını yaradır, daha doğrusu, bu digər əmtəə istehsalçılarının ictimai tələbatının ödənilməsi üçün həyata keçirilir. Bu problemin həlli əmtəə-pul münasibətləri mexanizmidir. Xüsusilə, elmi texniki tərəqqi şəraitində istehsal fəaliyyətinin mürəkkəb mexanizmi ayrı-ayrı şəxslərin və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarına toxunur. Əmtəə və xidmətlərin reallaşdırılması, istehlakı istehsalın ictimai tənzimlənməsinin həyata keçirilməsini meydana çıxarır. Elə istehsal növləri tapılır ki, əgər cəmiyyət tərəfindən ictimai nəzarət olmazsa, ümumilikdə bəşəriyyətə böyük ziyan dəyə bilər. Buna misal olaraq, kimyəvi silah istehsalını, ekoloji zərərli məhsul növlərinin istehsalını və istehlakını göstərə bilərik. Burada geni dəyişdirilmiş məhsulların istehsalını da qeyd etmək lazımdır. Təbii resurslardan istifadə zamanı cəmiyyətdə ümumi normaların, qaydaların tətbiqinə ehtiyac yaranır. Əmtəə və xidmətlərin istehsalı, reallaşdırılması və istehlakının tənzimlənməsi ayrıca şəxs səviyyəsində olduğu kimi, həm də firmalar, müəssisələr, regionlar, ölkələr və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı səviyyəsində zəruridir.

Bazar heç də həmişə mürəkkəb sosial-iqtisadi ziddiyyətləri həll etmir, əksinə onların yaranmasına rəvac verir. Bu ziddiyyətlərin daha sadə və səmərəli həlli yollarını tapmaq üçün bazar digər iqtisadi rıçaqlara, iqtisadi proseslərin ictimai tənzimlənməsi metodlarına imkan verir. Corc Sorosun qeyd etdiyi kimi, bazar mexanizminin gözəlliyi, onun səhvlərdən qaçmasında deyil, tənzimləyicinin səhvləri istisna olmaqla qalan səhvləri düzəltməsindədir. Tənzimləmədə kompleks sistemlərdən istifadə olunmalıdır. Xərclərin ödənilməsi, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü əsasında qiymətəmələgəlmə mexanizmi cəmiyyətin bütün təbəqələrinin maraqlarına toxunur. Qiymətdə bütün siyasi, iqtisadi və sosial maraqlar kəşifir. Ona görə də qiymət münasibətləri, dinamikası, tətbiqi nəticələrinin qiymətləndirilməsində iştirak edən ictimai təşkilatlar yaradılmalıdır [1.s-70].

Ümumiyyətlə, qiymətlərin ictimai tənzimlənməsi böyük əhali qrupunun və bütün cəmiyyətin maraqlarını ifadə edən qanunvericilik aktlarının qəbulu, işlənməsi və tətbiqində müxtəlif əhali təbəqələrini birləşdirən ictimai təşkilatların iştirakını nəzərdə tutur.

Əvvəllər, Azərbaycan da daxil olmaqla keçmiş sovet məkanında bazarın və qiymətlərin ictimai tənzimlənməsində vahid siyasi partiya, həmkarlar təşkilatı, digər təşkilatlar geniş iştirak edirdilər. Etiraf etmək lazımdır ki, hazırda respublikamızda bazarın və qiymətlərin tənzimlənməsində ictimai təşkilatların rolu çox aşağıdır. Azərbaycanda bu prosesdə demək olar ki, ancaq Azad İstehlakçılar Birliyinin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmək olar, digər təşkilatların rolu nəzərə çarpmır. Belə ki, bu təşkilat mütəmadi olaraq reydlər apararaq, müxtəlif keyfiyyətsiz ərzaq mallarını aşkar edərək, onları əhaliyə nümayiş etdirir. Azad İstehlakçılar Birliyi hətta vətəndaşlara hüquqi yardım göstərməyə də hazır olduqlarını bildirirlər. Təəssüf ki, ayrı-ayrı vətəndaşlar bu məsələdə öz hüquqlarından lazımınca istifadə etmir, dəymiş ziyana görə məhkəmələrə müraciət etmirlər. Lakin bizdən fərqli olaraq bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə bazarın və qiymətlərin ictimai tənzimlənməsinə mühüm önəm verilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya Federasiyasında bazarın və qiymətlərin ictimai tənzimlənməsində Prezident yanında ictimai palata, İstehlakçılar cəmiyyəti, Pensiya fondu, Vəteranlar şurası, Uşaq fondu, Təbiəti mühafizə cəmiyyəti və digər təşkilatlar böyük rol oynayır.

## **2. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.**

Bazar iqtisadiyyatında qiymətlərin tənzimlənməsi bir sıra problemlərin yəni inflyasiyanın, sosial gərginliyin, dünya və daxili bazar qiymətləri arasındakı fərqi, inhisarçılığın və s.-nin tənzimlənməsində geniş istifadə edilən bir mexanizmdir. Qiymətlərin dövlət tərəfindən təyin edilməsi, təsdiq edilməsi, dondurulması, sabit saxlanması və s. iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş müasir dövlətlərdə bu gün də geniş tətbiq edilir. Dövlət, ümumi iqtisadiyyatda qiymətlərin kəskin qalxmasına yol verməmək məqsədilə, onların tərkib elementlərinə birbaşa və yaxud dolaylı yolla təsir göstərir. Bazar iqtisadiyyatında aşağıdakı qiymət növləri geniş tətbiq edilir:

- müəssisənin buraxılış qiyməti;

- topdansatış qiyməti;
- pərakəndəsətış qiyməti;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının satılma qiyməti;
- müqavilə (kontrakt) qiymətləri [2.s-80].

Qiymətlərin tənzimlənməsi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi, dövlətin qanunvericilik, inzibati və büdcə-maliyyə tədbirlərinin köməyi ilə qiymətlərə təsir etmək cəhdi kimi başa düşülür. Dövlətin qiymətəmələgəlmə prosesinə müdaxiləsində məqsəd hər şeydən əvvəl sosial müdafiə, gəlirləri ədalətli, resursları isə səmərəli bölüşdürməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda 2003-cü ildə “Tənzimlənən qiymətlər haqqında” qanun qəbul edilmişdir. Bu qanun qiymətlərin tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin və bu sahədə yaranan münasibətlərin hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir. Həmin qanunda tənzimlənən qiymətlərin tətbiqi dairəsi, qiymətlərin tənzimlənməsinin əsas prinsipləri, qiymətlərin tənzimlənməsi sahəsində dövlətin vəzifələri, qiymətlərin tənzimlənməsi üsulları və s. göstərilmişdir. Bununla yanaşı, qanunda müəyyən boşluqlar var ki, onlar aradan qaldırılmalıdır.

Respublikamızda qiymətlərin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən Tarif Şurası qiymətlərin iqtisadi cəhətdən əsaslılığını, səmərəliliyini, bazarın tələbləri və əhalinin alıcılıq qabiliyyəti baxımından optimallığını müəyyənləşdirmək üçün daima araşdırmalar aparmalıdır.

Hazırda ölkəmizdə aşağıdakı məhsul və xidmətlərin qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənir [3]:

- dövlət qeydiyyatına alınmış dərman vasitələrinin qiymətləri;
- təbii qazın emal, nəql, topdansatış və pərakəndə satış tarifləri;
- Bakı şəhərində marşrutlar üzrə sərnişindəşımaya xidmətinin tarifləri;
- şəhərdaxili, şəhəratrafi və qəsəbələrarası marşrutlarda sərnişindəşımaya xidmətlərinin tarifləri;
- universal poçt rabitəsi xidmətlərinin tarifləri;
- rabitə xidmətlərinin tarifləri;
- elektrik enerjisinin tarifləri;
- neft məhsullarının şirkətdaxili, təchizat, topdansatış və pərakəndə satış tarifləri;
- sudan istifadə və tullantı sularının axıdılması üzrə tariflər;
- bərk məişət tullantılarının yığılması, daşınması və zərərsizləşdirilməsi xidmətlərinin tarifləri;
- hava nəqliyyatı ilə ölkədaxili sərnişindəşımaya xidmətlərinin tarifləri;
- “Azəristiliktəchizat” ASC tərəfindən göstərilən xidmətlərin tarifləri;
- küçə reklamının yayımı üzrə tariflər;
- daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidmətinin ərazi idarələri tərəfindən göstərilən xidmətlərin tarifləri;
- Baş Dövlət Yol Polisi idarəsinin tarifləri;
- dərman vasitələrinin və maddələrinin dövlət qeydiyyatına alınması xidmətlərinin tarifləri.

Qeyd edim ki, dərman vasitələrinin qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsinə 2015-ci ilin sentyabrından başlanılmışdır. Artıq Tarif Şurası tərəfindən qiymətləri təsdiqlənmiş dərman vasitələrinin sayı 5651-ə çatıb və ilin (2016-cı ilin) sonuna kimi bu proses yekunlaşmalıdır. Şuranın məlumatına görə təsdiqlənmiş dərman vasitələrinin əksəriyyətinin qiymətləri əvvəlki qiymətlərlə müqayisədə xeyli düşüb. Həmçinin ölkəmizdə dərman preparatları istehsalının genişləndirilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Hava nəqliyyatı ilə ölkəxarici sərnişindəşımaya xidmətlərinin tarifləri qonşu ölkələrlə (Gürcüstan, Rusiya Federasiyası) müqayisədə Azərbaycanda yüksək olaraq qalır. Bunun əsas səbəblərindən biri də həmin sahədə kifayət qədər rəqabət mühitinin yaradılmamasıdır. Hesab

edirəm ki, ölkəxarici sərnişindəşımaya üzrə mövcud qiymətlər turist cəlbediciliyi baxımından da əlverişli deyil. Ona görə də tənzimlənən qiymətlər siyahısına salınmalıdır. Ölkəmizə turist axınının artmasında bu amilin böyük rolu ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında qiymət islahatının aparılması onun qiymət siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. Dövlətin qiymət və qiymətəmələgəlmə prosesinə tənzimləyici təsiri, yəni qiymət siyasəti bütün tərəflərin maraqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Təsərrüfat mexanizmi qiymət, vergi, mənfəət, faiz, rent, əmək haqqı və s. kimi iqtisadi alətlər vasitəsilə hərəkətə gətirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatının sosialyönümlü iqtisadiyyat olduğunu nəzərə alaraq təsərrüfat mexanizmi və onun tərkibinə daxil olan qiymət mexanizmi də bu istiqamətdə formalaşdırılmalıdır. Qiymət mexanizmi ölkə iqtisadiyyatının fasiləsiz təkrar istehsalını və sabit inkişafını təmin etməlidir.

Respublikamızda bir sıra zəruri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi məsələsində iqtisadçılar arasında vahid fikir birliyi yoxdur. Bəziləri bu məsələnin bazar iqtisadiyyatının bazar prinsiplərinə zidd olduğunu iddia edir. Amma mən qətiyyənlə belə düşünürəm və onlara dünya təcrübəsinə diqqət yetirməyi məsləhət görürəm.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət qiymətin tənzimləyici funksiyasından zaman-zaman istifadə etmiş və edir. XX əsrin 30-cu illərində ABŞ-da kənd təsərrüfatı məhsullarının satış qiymətinin aşağı həddi prezident fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Təsbit olunmuş qiymətdən aşağı səviyyədə mala qiymət qoyula bilməzdi. 60-70-ci illərdə ABŞ-da “Vicdansız ticarət təcrübəsi haqqında” qanun qəbul olunmuşdur. Bu qanunla iri topdan və pərakəndə satış müəssisələrinə malları maya dəyərindən aşağı qiymətə satmaq qadağan edilirdi. Məqsəd xırda topdan və pərakəndə satış müəssisələrinin mənafeyini müdafiə etmək idi. 1958-ci ildə ABŞ-da “Qiymətlərin dələduzcasına yüksəldilməsinin qarşısının alınması üzrə rəhbər göstərişlər” adlı federal qanun qəbul olunmuşdur. Ümumiyyətlə, güclü sosial siyasət aparan ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının və ərzaq mallarının qiymətinin yuxarı və ya aşağı həddini dövlət müəyyən edir. Qiymətin aşağı həddi malların maya dəyərindən aşağı qiymətə satılmasına qadağa qoymaqla məhdudlaşdırılır. Məsələn, ABŞ-da çox hallarda ərzaq mallarına, xüsusilə buğda və qarğıdalıya dövlət tərəfindən yüksək qiymət müəyyən edilir. Bu da fermerlərin çox zərərə düşməsinin və müflisləşməsinin qarşısını alır. İnkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Yaponiya, Almaniya, İsveçrə və s.) istehsalçı qiymətlərinin 20 faizə qədər dövlət tərəfindən tənzimlənir [4].

Hazırda Fransada qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin sərt rejimi mövcuddur. Xidmət sferası, ticarət, sənaye işçiləri və fermerlərin gəlirlərinin paritetliyini saxlamaq üçün qiymət tənzimlənməsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət təsirinin başlıca alətidir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri dövlət tərəfindən birbaşa tənzimlənir.

Yaponiyada da əsas istehlak məhsullarının qiymətləri, o cümlədən düyü, buğda, ət və süd məhsullarının qiymətləri dövlət tərəfindən birbaşa tənzimlənir. Əlbəttə, bu siyahını bir qədər də uzatmaq olar, amma hesab edirəm ki, buna ehtiyac yoxdur.

Beləliklə, cəmiyyətdə qiymətlərin ictimai və dövlət tənzimlənməsi mürəkkəb, çoxvariantlı, eyni zamanda ziddiyyətli bir proses olmaq etibarlı ilə bu və ya digər ölkədə mövcud iqtisadi sistemin xarakterindən irəli gələn müxtəlif obyektiv və subyektiv amillərin, habelə bütünlükdə ictimai iqtisadi mühitin təsiri altında formalaşır. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən böyük problem sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində bazar mexanizmi ilə dövlətin iştirakının ən əlverişli nisbətini müəyyənləşdirilməsi məsələsidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da əhalinin sosial müdafiəsini qiymət vasitəsilə daha yaxşı qurmaq üçün Tarif Şurası sərbəst qiymətlərlə tənzimlənən qiymətlər arasındakı optimal nisbəti tapmalı və tənzimlənən qiymətlərin siyahısına iqtisadi, sosial vəziyyətdən asılı olaraq yenidən baxmalıdır. Həmçinin, hansı məhsulların (xidmətlərin) qiymətlərini qaldıracaqsa, həmin qiymətlərin artırılması barədə məlumatları əvvəlcədən ictimai müzakirəyə təqdim etməlidir.



### Ədəbiyyat siyahısı

1. Цены и ценообразование: учебник для вузов. 5-е изд./Под.ред. В.Е.Есипова. СПб: Питер, 2008.480ст.
2. М.А.Əhmədov., А.С.Һüseyn. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”. Bakı-2011, Metodik vəsait. 120s.
3. [www.tariff.council.gov.az/?/az/tariff/all/](http://www.tariff.council.gov.az/?/az/tariff/all/).
4. [http://arxiv.az/az/azerbaijan\\_news.az/2104079/](http://arxiv.az/az/azerbaijan_news.az/2104079/) Makroiqtisadi tənzimləmə mexanizmləri: problemlər, təkliflər.

*Cahangirov N.X. müəllim  
Bakı Dövlət Sosial-İqtisad Kolleci*

### X Ü L A S Ə

#### **AZƏRBAYCANDA QIYMƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Məqalədə Azərbaycan qiyətlərin ictimai və dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil edilir. Hazırda ölkəmizdə qiyətləri dövlət tərəfindən tənzimlənen məhsul və xidmətlərin siyahısı verilir. Tarif Şurası tərəfindən respublikamızda tənzimlənen qiyətlərin siyahısına yenidən baxılması və sərbəst qiyətlərlə tənzimlənen qiyətlər arasındakı optimal nisbətin tapılması vurğulanır. Eyni zamanda Azərbaycanda bir sıra zəruri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiyətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi təklif olunur. Həmçinin bu təklif dünya təcrübəsinə istinad etməklə əsaslandırılır.

*Джахангиров Н.Х. преподаватель  
Бакинский Государственный  
Социально-Экономический Колледж*

### Р Е З Ю М Е

#### **ЗАДАЧИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ЦЕН В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

В статье анализируются вопросы совершенствования общественного и государственного урегулирования цен в Азербайджане. Дается список продукции и услуг, цена которых регулируется государством в данный момент. Подчеркивается необходимость пересмотра Тарифным советом списка регулируемых цен в нашей республике и нахождения оптимального соотношения между свободными и регулируемые ценами. В то же время предлагается регулирование государством производственных цен ряда сельскохозяйственных продуктов в Азербайджане. А также это предложение обосновывается, ссылаясь на мировую практику.

*Jahangirov N.K. Teacher*

**S U M M A R Y**

**ABOUT IMPROVEMENT OF PRICE REGULATION IN AZERBAIJAN**

In the article there are analyzed the problems of improvement of public and state regulation of the prices in Azerbaijan. There is given the list of the products and services the prices of which are regulated by state at present. It is emphasized necessity of reconsideration of the list of the regulated prices in our republic by Tariff Council and finding of optimal ratio between free and regulated prices. At the same time it is proposed regulation of manufacturing prices of a number of agricultural products in Azerbaijan by the state. Also this proposal is substantiated referring to the world practice.

*Ələsgərova A.A. i.f.d., dos.  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

**UOT - 005.96:33**

**YENİ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏR ŞƏRAİTİNDƏ İNSAN RESURSLARININ  
İDARƏ EDİLMƏSİNİN YERİ VƏ ROLU**

**Açar sözlər:** insan resursları, heyətin idarə edilməsi, insan kapitalı.

**Ключевые слова:** человеческие ресурсы, управление персоналом, человеческий капитал.

**Key words:** human resources, personnel management, human capital.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində hər bir dövlətin, xalqın gələcək taleyi onun malik olduğu elmi- mədəni və intellektual potensialdan bilavasitə asılıdır. Təcrübə göstərir ki, iqtisadi inkişaf strategiyasını elmi əsaslar üzərində qurmaqla insan amilinin inkişafını, təhsilin təkmilləşdirilməsini dövlət quruculuğu prosesinin mühüm təminatı sayan, hər zaman progressiv ənənələrə istinad edən dövlətlər milli tərəqqiyə nail olur, dünya arenasında özünəlayiq yer tuturlar. Müstəqil Azərbaycan dövləti də qloballaşan dünyanın bərabərhüquqlu subyekti kimi, öz inkişafını öncə insan amilinin inkişafında və təkmilləşdirilməsində, elm və təhsildə görür və sahələrin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. İqtisadçı alim M. Atakişiyevin fikrinə görə, dünya təcrübəsində insana kapital qoyuluşu ən çox gəlir gətirən investisiya hesab olunur. İnsan kapitalı cəmiyyətə məxsus olan keyfiyyətlərin insana təsirinin məhsulu kimi təsvir edilir. Belə təsirlərin səviyyəsi onu xarakterizə edən dəyərlər toplusu ilə müəyyənləşdirilir. Cəmiyyətin sivillik meyarı nə qədər yüksək olsa, onun insanlara təsiri daha məhsuldar, insan kapitalı daha dəyərli olar. Hər hansı kapital kimi insan kapitalı da öz inkişafı üçün həm dövlət tərəfindən, həm də onu iş götürən sahibkar tərəfindən daim investisiya qoyuluşu tələb edir (1,197).

Ümumilikdə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda insana və onun kapitalının inkişafına və davamlılığına Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin fikri ilə yanaşmaq lazımdır: “Elmə qoyulan sərmayə xalqın intellektual sabahına xidmət edir.”(3,536)

İnsan resurslarının menecmenti təşkilatçılıq mühitinin bütün aspektlərini əhatə edir və özünə inteqrasiya edilməsi baxımından yanaşılmasını tələb edir. Çünki klassik iqtisadi nəzə-

riyyənin bəzi nümayəndələrinin düşündüyü kimi, dünyada qlobal rəqabətin yüksəlməsinin, milli rəqabət qabiliyyətinin ən mühüm amillərini torpaq, kapital və təbii resurslar deyil, yüksək ixtisaslı və motivləşdirilmiş insan resursları təşkil edir. Ölkənin, müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin iqtisadi və başqa imkanları həmin resursların keyfiyyətindən və xarakterindən asılıdır.

İdarəetmə nəzəriyyəsi iddia edir ki, insan resurslarının menecmenti idarəetmə təcrübəsinin biznes strategiyası ilə əlaqələndirməsini zəruri edir. Buna görə də o, innovasiya xarakteri daşıyır və son məqsəd kimi ölkənin, müəssisənin, təşkilatın iqtisadi nəticələrinin yüksəldilməsi və əhalinin tələbatının ödənilməsi vəzifəsini qarşıya qoyur. Buna görə də hər hansı bir idarəetmə məsələsi həll edilərkən insan aspekti, yəni adamların imkan və kadrlara təsiri nəzərə alınmalıdır.

İnsan ehtiyatlarının menecmenti təşkilatın fəaliyyətində ən vacib funksiyalardan biridir. Bu funksiyanın düzgün yerinə yetirilməsindən təşkilatın müvəffəqiyyəti birmənalı şəkildə asılıdır. Əgər əvvəllər daha çox diqqət yalnız texniki tərəqqinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə, təşkilati strukturların modifikasiyasına verildisə, hazırda təşkilatda prioritet diqqət insan amilinə, ondan səmərəli istifadə olunmasına, ümumiyyətlə təşkilatda insan amilinin rolunun pozitiv şəkildə artmasına yönəlmişdir.

İnsan resurslarının menecmenti iqtisadi və təşkilati nəzəriyyələrdən çıxan iki qarşılıqlı yanaşmaya əsaslanır. Birinci yanaşma özünü iqtisadi artımın tədqiqatlarının və mənfəətin insan amilinə (əmək haqqı, təhsil, fəhlə və qulluqçuların tərbiyəsi) kapital qoyuluşundan asılılığında əks etdirir. Bu və ya digər müəssisə, firma və kompaniyanın öz əməkdaşlarının öyrənilməsində vəsait qoymağa cəhd göstərməsi onunla şərtlənir ki, xalis iqtisadi nəticə, başqa sözlə desək, daha yüksək əmək məhsuldarlığı olanların oxumasına sərf edilən xərcləri üstələyir, müəssisənin hesabına öyrədilən, hazırlanan adamlar isə ondan kənar iş axtarmalı olurlar. Bu yanaşma qaydasında həyata keçirilən idarəetmə strategiyası həmin adamların işlədikləri müəssisə və təşkilatlarda nüfuzlu vəzifə tutmasına zəmin yaradır və onların intellektual inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə köməklik göstərir. İkinci yanaşma üsulu isə daxili əmək bazarına təsir edən amillərlə bağlıdır. Bu yanaşma formasında idarəetmədə - müəssisələrdə kadrların seçilməsi, öyrədilməsi və yerləşdirilməsi funksiyaları onların özləri tərəfindən həyata keçirilir.

Beləliklə, yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində insan resurslarının menecmentinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- müəssisə, təşkilat, firma, kompaniya və sairəyə yüksək səviyyədə rəhbərliyin idarəetmə ilə bağlı həll etdiyi bütün məsələlər həmin müəssisə və təşkilatlarla onların işçiləri arasındakı münasibətləri əhatə edir;

- insan resurslarının müəssisə, təşkilat, idarə və kompaniyaların strategiya və təşkilat quruluşunun işlənməsinə cəlb edilməsi;

- müəssisə, təşkilat, idarə və kompaniyalarda idarəetmə vəzifələri onların vahid fəaliyyət proqramı əsasında sistemli kompleks halında həll edilməsi və s.

Beləliklə, insan resurslarının menecmenti sahəsində qarşıda duran ən vacib və strateji vəzifə bu resurslardan bütünlükdə cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün mənfəəti baxımından daha düzgün və səmərəli istifadə etməkdən, ölkənin və ya təşkilatın iqtisadi potensialını daha da inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Çünki, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, kadr potensialının inkişafı və insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi dövlətin fəal sosial siyasətinin

başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir. Burada məqsəd əhalinin peşə-ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi, əməyin motivləşdirilməsinin gücləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın kadr (peşə) potensialının quruluşu və keyfiyyətinə dövlətin təsirinin artırılması, peşə kadrlarının beynəlxalq standartlarda sertifikasiya edilməsi, insan resurslarının ümumi və regional kompleks proqramlarının işlənməsi və həyata keçirilməsi, peşə yönümünün səmərəli sisteminin yaradılması, məşğul və qeyri-məşğul əhalinin hazırlanması və yenidən hazırlanması tempinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həmin resurslardan daha dolğun və səmərəli istifadə olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu insanın bir vətəndaş və peşəkar kimi inkişaf etdirilməsinin davamlı şəkildə idarə edilməsi və özünü idarə etməsini nəzərdə tutur və insanlarla münasibətdə ictimai şüurda tamamilə yeni konsepsiyanın, insan resurslarının idarə edilməsi konsepsiyasının formalaşdığını göstərir.

İnsan resurslarının menecmentinin nəticəsi, bir tərəfdən, bütün peşə sahiblərinin - sənətkardan və sahibkardan tutmuş mizdolu işçilərə və dövlət qulluqçularına – məmurlara - hamının bazarın tələblərinə uyğun gələn yaxşı hazırlanmış kadr kontingentinin yaradılmasından, digər tərəfdən isə həmin kadrlar üçün məhsuldar məşğulluq yerlərinin açılmasından ibarət olmalıdır.

Postsovet ölkələrinin çoxunda olduğu kimi, Azərbaycanda da yenidənqurma problemlərinin əksəriyyəti bu və digər dərəcədə sosial proseslərin dövlət tərəfindən və ictimai qaydada nizamlanmanın səmərəliliyini yüksəldən qeyri-inzibati mexanizmlərin axtarılması ilə bağlı olmuşdur. İndi artıq aydın olur ki, islahatların inkişafı prosesində meydana çıxan çətinliklər - insanların həyat şəraiti, insan münasibətləri, xüsusilə də insanların özlərinin bir vətəndaş və peşə sahibləri kimi inkişafındakı radikal dəyişikliklər fonunda və nəticəsində mövcuddur. Tədricən insanların həyat və fəaliyyətinin təşkilinin keyfiyyətə yeni prinsipləri formalaşır, sosial iyerarxiyalı əxlaq normaları və dəyərləri dəyişir, təkcə dövlət və ölkə deyil, həm də şəxsiyyətlərin, vətəndaşların inkişafının sosial dayanıqlığı və təhlükəsizliyi məsələləri ön plana keçir. Belə şəraitdə ölkədə baş verən bütün dəyişikliklərə, o cümlədən insan münasibətlərinin dəyişməsi qanunauyğunluqları və perspektivlərinə insan ölçüləri nöqtəyi-nəzərdən baxmaq tələb olunur. Çünki indi yeni sosial vəziyyətin xüsusiyyətlərini düzgün müəyyən edib yalnız insan ölçüsü ilə qiymətləndirmək mümkündür. İndi getdikcə daha çox aydınlaşır ki, insan resurslarının inkişafı və onlardan səmərəli istifadə olunmadan nə cəmiyyətin inkişafı üçün əsaslı şərait yaratmaq, nə də insanların özlərinin həyat və fəaliyyəti, onların arasındakı münasibətlərin dəyişdirilib təkmilləşdirilməsi sahəsində irəliləyişlərə nail olmaq mümkündür. Bu isə o deməkdir ki, respublikamızda aparılan islahatların başlıca amilini ölkənin vətəndaş, intellektual və peşə təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq, ölkəmizin malik olduğu insan resurslarının - ümumi potensialı və dəyişməsi vəziyyətinin öyrənilib qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu işdə ölkənin dövlət və qeyri-dövlət bölmələrində məşğul olanların, iqtisadi fəal rəsmi iqtisadiyyatda məşğul olanların, o cümlədən sənayedə işləyənlərin sayı, peşə miqrantlarının və işsizlərin sayı, orta və ümumi təhsil məktəblərini qurtaranların işə düzəlməsi vəziyyəti, ixtisası üzrə işləmək istəyənlərin və peşə təhsilini artırmaq arzusunda olanların sayı və sairə bağlı məlumatları edib öyrənmək və qiymətləndirmək kimi məsələlər əsas yer tutur.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində respublikamızın malik olduğu demografik potensialın tədricən azalmağa doğru meyl etməsinə baxmayaraq, onun mövcud insan resurslarının həcmi hələlik xeyli çoxdur və bu resurslardan səmərəli istifadə etməklə ölkə iqtisadiyyatını

əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirmək və əhalimizin həyat səviyyəsini xeyli yüksəltmək mümkündür. Ancaq təəssüflər olsun ki, bir çox obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bu zəngin insan resurslarından olduqca zəif və qeyri-səmərəli istifadə edilir. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, hazırda respublikamızın malik olduğu əmək ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsi işləmir, işə gecikmə, xəstəlik və sair səbəblərdən istifadəsiz qalır, iş vaxtında yaratdıqları məhsul və xidmətlərin xeyli bir qismi isə reallaşmır. Ali, orta ixtisas və peşə təhsili məktəblərini bitirənlərin böyük bir qismi (50-80%-i) iş yerləri ilə təmin edilmir və bu səbəbdən də onların bir qismi ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalır. Halbuki yalnız bu insan resurslarından səmərəli istifadə etməklə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaq olar. Hazırda həmin problemin müxtəlif aspektləri arasında psixoloji aspekt xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan xüsusi tədqiqatların nəticələrindən aydın olur ki, postsovet məkanına daxil olan ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da keçid dövrü şəraitində həm yaşlı əhalidə, həm də gənclərdə əməyə və əmək fəaliyyətinə olan psixoloji münasibət kəskin surətdə dəyişmişdir. Ayırı-ayrı insanlar yaranmış vəziyyətdə qeyri-müəyyənliklə üzləşmiş, peşə təhsili və peşə əməyinin nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüş; müasir yaşayışın qeyri-sabit olması sabaha inamın azalması nəticəsində insanlarda gərginlik vəziyyətini artırmışdır. Buna görə də, insan resurslarının idarə edilməsi vəzifəsi insan amilinin nəzərə alınması vəzifəsindən fərqli olaraq dünya ilə, öz yaxın ətrafı ilə, müəyyən sosial mühitlə daim qarşılıqlı təsirdə olan vahid bir varlıq olan subyektin inkişaf imkanlarını və qanunauyğunluqlarını aşkara çıxartmaqdan ibarətdir. Bunun üçün, ilk növbədə konkret yaşayış vəziyyətində insanların davranışının təşkili və idarə edilməsinin psixoloji mexanizminin öyrənilməsinin konseptual əsaslarının işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi tələb olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi və sosial dəyişikliklərin baş verdiyi şəraitdə insanın özünün sosiallaşmasının və professionallaşmasının yüksəldilməsinə yönəldilən insan resurslarının idarə edilməsi menecmenti onların ən yaxşı sosial müdafiəsinə gətirib çıxarır.

İşləməyə hazır olmağın formalaşması, vətəndaşlıq və peşəkarlıq mövqeyinin yaranması ona gətirib çıxarır ki, insan iqtisadi məkanda daha müstəqil və sosial dayanıqlı olur. O da məlumdur ki, iqtisadi sistemin bazar münasibətləri cəhətdən inkişaf etməsi səviyyəsini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri iqtisadiyyatın qeyri-dövlət bölməsindəki məşğulluq dərəcəsindən ibarətdir. Hazırda respublika iqtisadiyyatında məşğul olanların dövlət bölməsindən qeyri-dövlət bölməsinə axını sürətlə davam etməkdədir.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində respublikamızın iş qüvvəsinin peşə tərkibində də müsbət dəyişikliklər baş verməkdədir. Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri yolu ilə irəliləməsi məşğul əhalinin peşə-ixtisas tərkibində də prinsiplial dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Cəsarətlə demək olar ki, ölkə əhalisinin peşə tərkibində baş verən dəyişikliklər əvvəllər mövcud olmuş ənənəvi peşələrdən və son illərdə meydana çıxan «bazar peşələri» adlanan peşələrdən (brokerlər, dəllallar, menecerlər, auditor və s. sahələrdəki mütəxəssislər) ibarət olan iki kadr təbəqəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində əmək potensialının özünün «ənənəvi» və «bazar» kadrlarına bölünməsi şərti anlayışlar olsa da, birincilər ölkəmizin iqtisadiyyatının müasir xüsusiyyətləri və tələbləri baxımından yenidən hazırlanıb təkmilləşdirilməklə yeni şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır; ikincilər isə, yaranma prosesindədir. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz müstəqillik qazandığı və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçdiyi ilk dövrlər-

dən başlayaraq burada əhalinin iqtisadiyyat sahələri və fəaliyyət növləri arasında bölünməsi qeyri-istehsal dairə xeyrinə dəyişməkdə davam edir.

Hazırda gənclərin orta təhsil alması sahəsində də gərginlik qalmaqda davam edir. Orta təhsil alan gənclərin xüsusi çəkisi azalır. Əmək bazarına düşən gənclərin böyük bir qismi iş düzəlmək sahəsində çətinliklərlə üzləşir. Ümumtəhsil və peşə məktəblərini qurtaran gənclərin çoxu öz gələcək həyatlarını müəyyənləşdirməkdən və peşə nüfuzlarının qeyri-müəyyən əziyyət çəkirlər. Çünki məlum olduğu kimi, hazırda orta ixtisas və peşə təhsili məktəblərini qurtaranların müvafiq işlə təmin olunmasına dövlət təminat vermir və bu səbəbdən də onların iş düzəlməsində hələlik böyük çətinliklər vardır.

Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq insan resurslarının idarə edilməsi və onlardan səmərəli istifadə olunmasına dair dövlət səviyyəsində müəyyən tədbirlər sistemini və proqramların işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir. İnsan resurslarının idarə edilməsi proqramının səmərəlilik meyarı aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli iqtisadiyyatın kadr potensialının müvəffəqiyyətlə formalaşmasının qiymətləndirilməsi;

- heyətin və ayrı-ayrı işçilərin keyfiyyətinin (peşə səriştəliyinin) qiymətləndirilməsi.

İnsan resurslarının idarə edilməsi sahəsində hazırlanan hər bir proqram və layihələr isə ilk növbədə aşağıdakı işlərin görülməsini nəzərdə tutur:

- bütünlükdə ölkə, onun regionları, iqtisadiyyat sahələri, məşğulluq formaları və fəaliyyət növləri üzrə sosial əmək dairəsindəki vəziyyətin təhlil edilməsi;

- Azərbaycanın peşə və təhsil bazarının quruluşunun, o cümlədən ölkəmizdə onlardan istifadə etmək üçün xarici təcrübənin öyrənilib ümumiləşdirilməsinin elmi surətdə araşdırılması (2,481)

İnsan resurslarının menecmenti sahəsində yeni fəal dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində məqsəd, hər şeydən əvvəl, firma və müəssisə daxilində kadrların hazırlanması və öyrədilməsi vasitəsilə iş qüvvəsinin milli və beynəlxalq əmək bazarlarında rəqabət qabiliyyətliyini yüksəltməkdən, peşə standartlarının işlənməsi və işçilərin sertifikatlaşdırılması mexanizmini yaratmaq vasitəsilə ixtisaslı işçilərin profili işverənlərin iş qüvvəsinin istehlakçısı kimi dövlət müdafiəsi sistemini həyata keçirməkdən və işçilərin peşə nüfuzunun yüksəldilməsinə təsir göstərməkdən ibarətdir.

Ölkəmizin əmək və təhsil xidməti bazarındakı vəziyyəti dərinlən və hərtərəfli təhlil edilib öyrənilməsi və ümumiləşdirilib qiymətləndirilməsi əsasında Azərbaycan iqtisadiyyatının kadr potensialının saxlanması və inkişafı, insan resurslarının keyfiyyəti sahəsində bir sıra ciddi problemlərin olduğu aşkara çıxarılmışdır. Bunlar əsas etibarilə aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkəmizin müəssisə və təşkilatlarında məşğul olan işçilərin keyfiyyət səviyyəsi inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinə olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır və bu göstərici azalmaqda davam edir;

- əksər müəssisə və təşkilatlarda kadr siyasəti və onun təşkili bazar iqtisadiyyatının tələblərinə tam uyğun gəlmir, bununla yanaşı, ixtisaslı iş qüvvəsinin istehlakçıları kimi (sahibkarların) marağını təmin etmir;

- ölkənin iş qüvvəsinin peşə-ixtisas quruluşu sərt dəyişikliyə az meyillidir və peşə miqrantları ilə birlikdə maddəli işçilər müdafiəsiz qalmışdır;

- işverənlərin (sahibkarların) və işçilərin əsas kütləsi peşə ixtisaslarının yüksəldilməsində və əməyin məhsuldarlığının artırılmasında maraqlı deyillər.

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. M. Atakişiyev. Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf strategiyası: keçid iqtisadiyyatından modernləşməyə. Bakı, 2010.
2. Ş. Muradov. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, "Elm", 2004.
3. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91 illiyinə həsr olunmuş "Sivil bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2014.

*Ələsgərova A. A. i.f.d., dos.  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

**X Ü L A S Ə**

**YENİ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏR ŞƏRAİTİNDƏ İNSAN RESURSLARININ  
İDARƏ EDİLMƏSİNİN YERİ VƏ ROLU**

Məqalənin əsas məqsədi insan kapitalının reallaşması istiqamətini araşdırmaqdır. İqtisadiyyatın kadr potensialının formalaşması və ondan səmərəli istifadə edilməsinə dövlət mexanizminin kompleks xarakter daşıyıcı idarəetmənin bütün səviyyələrini əhatə edir

*Алескерова А. А. д.ф.э.н., доц.  
Азербайджанский Государственный  
Экономический Университет*

**Р Е З Ю М Е**

**НОВЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В МЕСТО И РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ  
ЛЮДСКИМИ РЕСУРСАМИ**

Основная цель этой статьи состоит в том, чтобы исследовать направление реализации человеческого капитала. Формирование экономики и эффективное использование человеческих ресурсов, влияния государственного механизма, охватывающего все уровни сложного характера управления. В этом смысле, управление человеческими ресурсами и других ведомств и организаций, были действительно профессионалами только «деятельность», но и в жизни людей в сфере экономической деятельности и управления социальными процессами, повороты, она должна быть актуальной во всех этих статьях.

*Alasgarova A. A. ph.d., in econ., assis. prof.  
Azerbaijan State University of Economics*

S U M M A R Y

**NEW ECONOMIC RELATIONS IN PLACE AND THE ROLE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT**

The main purpose of this article is to investigate the direction of the realization of human capital. Formation of the economy and efficient use of human resources, the effect of state mechanism, covering all levels of the complex nature management's. In this sense, the management of human resources and other departments and organizations were truly professionals only "activity", but also in the lives of people in the area of economic activity and the management of social processes that turns, it has to be urgent in all these articles.

*Quliyeva A.E. doktorant  
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*

**UOT - 332.122; 336.714; 341.23**

**REGIONLARDA SOSIAL - İQTİSADI İNKİŞAFIN MULTİPLİKASIYA EFFEKTİ  
VƏ MİLLİ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ**

**Açar sözlər:** multiplikasiya effekti, regional inkişaf, investisiya, iqtisadi təhlükəsizlik, prioritet.

**Ключевые слова:** мультипликационный эффект, региональное развитие, инвестиция, экономическая безопасность, приоритет.

**Key words:** multiplier effect, regional development, investment, economic security, priority.

Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi iqtisadi inkişafın mühüm amili olmaqla, bu və ya digər ölkədə istehsal fəaliyyətinin ərazi təşkilinin prinsip, vasitə və istiqamətlərini həlledici dərəcədə şərtləndirir. Ölkə daxilində iqtisadi fəallığın xarakteristikaları və məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin strateji istiqamətləri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Həmin əlaqənin dinamikliyi, qabaqcıl təcrübədən görüldüyü kimi əhəmiyyətli dərəcədə, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi prioritetlərinin əsaslandırılması prosesində iqtisadi fəallığın mövcud səviyyəsinin və inkişaf perspektivlərinin nəzərə alınması ilə təmin edilə bilər. Bu məqsədlə, iqtisadi inkişafın məkan xarakteristikalarının təşəkkülü və həmin prosesin tənzimlənməsi imkanları ölkə daxili regionların sosial-iqtisadi inkişafının prioritetlərində öz əksini tapmalıdır.

Müasir regional iqtisadiyyatın investisiyaya tələbatının ödənilməsi səviyyəsi, həlledici dərəcədə bu və ya digər ərazinin sosial-iqtisadi inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarını şərtləndirən mühüm göstəricidir. Odur ki, regionda investisiya fəallığını artıran, ortaq potensiallı regionlarda fəaliyyət inteqrasiyasını təşviq edən istənilən məqsədyönlü fəaliyyətdən multiplikasiya effekti gözləmək mümkündür. Eyni zamanda qeyd edək ki, xüsusilə regional səviyyədə investisiya fəallığı, özlüyündə investisiya resurslarının artımına və onlardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olmaya bilər. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın multiplikasiya effekti yaratmaq üçün real sektorda investisiya fəaliyyəti zəruri inkişaf tempinə və əhatə dairəsinə malik olmalıdır.



Ölkədaxili regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın multiplikasiya effekti yaratması və milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi proseslərinə vahid kursda baxılması zərurətini şərtləndirən məqamlara nəzər salmaq. İlk növbədə, onu qeyd etmək ki, multiplikasiya effekti investisiya prosesləri ilə, həmin proseslər isə investisiya axınlarının xarakteristikaları ilə əlaqədardır. Milli iqtisadi təhlükəsizliyə gəldikdə isə, onun maliyyə, o cümlədən investisiya axınlarından təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü qeyd etməliyik. Əlbəttə, milli iqtisadi təhlükəsizliyin əsas komponentlərinin (ərzaq təhlükəsizliyi, enerji təhlükəsizliyi) təminatında bu və ya digər regionun oynadığı rol, onun investisiya cəlbediciliyi və həmin cəlbediciliyin real nəticələri xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır.

İndi isə multiplikator və multiplikasiya effekti anlayışlarına aydınlıq gətirməyə çalışaq. “Multiplikator - idarə edilən sistemin çıxış parametrlərinə ciddi müsbət əks əlaqə sayəsində artan təsiri ölçüsü olub, vahiddən böyük olan əmsaldə ifadə edilir” (1, s. 353). Haqqında danışılan əlaqə  $1/(1-k)$  kimi ifadə olunur ki, ümumi mənada milli gəlirdə qeyri-istehsal istehlakına məsrəflərin xüsusi çəkisini ifadə edir. Adətən, makroiqtisadi modellərdə istifadə olunan anlayış kimi multiplikator milli gəlir (M) və investisiyaların (İ) məbləğləri arasında qarşılıqlı asılılığı əks etdirir:

$$M = 1/(1-k) \cdot \dot{I}$$

Burada, multiplikator milli gəlir və onun son istehlaka gedən hissəsi arasındakı əks əlaqə effektini xarakterizə edir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi ideyasını yeni müstəvidə, daha doğrusu XX əsrin 30-cu illərində dünya təsərrüfat sistemini sarsıdan böhrandan sonra gündəliyə gətirən görkəmli iqtisadçı C.Keynsə görə multiplikasiya effekti milli gəlir və investisiya arasındakı artım əmələ gətirən əks əlaqə ilə şərtlənir. Multiplikasiya effektini yaradan amillərin investisiyaların həcminə və strukturuna təsirin xarakteri baxımından fərqləndirilməklə, iqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyə və mərhələlərində onların yeri və rolunun qiymətləndirilməsi kompleks araşdırma tələb edir. Burada tədqiqatımızın predmetinə uyğun olaraq, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın yaratdığı multiplikasiya effektini səciyyələndirməyə çalışacağıq. Multiplikator barədə deyilənlərə əlavə olaraq qeyd etmək ki, iqtisadi artımı şərtləndirən və investisiyaların həcmi və strukturuna təsir edən amillər kimi fiskal siyasətləri, o cümlədən vergilər, gömrük rüsumları xüsusi qeyd olunmalıdır. Həmin alətlər vasitəsi ilə regional iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin çevik sisteminin qurulması, qabaqcıl təcrübədən görüldüyü kimi regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın yaratdığı multiplikasiya effektini gücləndirmək baxımından real imkanlara malikdir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasında multiplikasiya effektinin reallaşdırılması zərurəti, iqtisadi artımın davamlılığı və onun maliyyə təminatının ahəngdarlığında bazar özünü-tənzimlənməsi imkanlarının iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi vasitələri ilə təshihə və dəstəklənməsi məsələləri Keynsdən sonra bir çox görkəmli qərb iqtisadçılarının diqqətini cəlb etmişdir. Yeni keynsçilər kimi tanınmış həmin alimlərin, o cümlədən R.Harrod, E. Hansen, C.Robinson və başqalarının əsərlərində multiplikator milli gəlirin yüksəldilməsi ilə onu şərtləndirən artım arasında münasibətin səciyyələndiricisi kimi təqdim olunur. Yeni keynsçilərin tədqiqatlarının nəticələrinə görə, iqtisadiyyatın inkişafının artım tempi yüksəldikcə investisiyaların artımı sürətlənir. Başqa sözlə, istehlakçıların yığıma meyli artdıqca, yəni onlar istehlakı azaltdıqca multiplikator azalır və əksinə. Yəni istehlakçılar artan gəlirlərindən istehlaka ayırdıqları vəsaiti artırarsa (təbii ki, bu halda yığıma yönəldilən vəsait azalır) multiplikator artır.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının elmi-nəzəri əsaslandırılmasında yeni keynsçilər mühüm rol oynamışlar. Bu baxımdan Pol A.Samuelsunun tədqiqatları xüsusilə qeyd olun-

malıdır. Pol A.Samuelsonun qarışıq iqtisadiyyata aid etdiyi müddəalar xalis bazarın özünü doğrultmadığı XXI əsrdə öz aktuallığını saxlamaqdadır. Belə bir fikirlə razılaşmamaq çətinidir ki, qarışıq “iqtisadiyyata malik ölkə fiskal və kredit-pul siyasətinin lazımı vəhdətini təmin etməklə, yüksək məşğulluq şəraitində özünün xalis milli məhsulunun strukturunu, kapital əmələgəlmənin artması və cari istehlakın azalması istiqamətində dəyişdirməyə nail ola bilər” (2, s.334). Doğrudan da, məhz dövlətin fiskal və kredit-pul siyasətinin üzvi vəhdəti məşğulluğun məqbul səviyyəsini, sərbəst maliyyə resurslarının investisiyaya transformasiyası üçün əlverişli mühiti təmin edən sistem dayanıqlı inkişafa xidmət edə bilər.

Investisiyaların və onların müsbət nəticələrinin, başqa sözlə əsas kapitalla vəsait qoyuluşlarının səmərəliliyinin artırılması, milli və regional iqtisadiyyat səviyyəsində multiplikasiya effektini gücləndirir. Əksər tədqiqatçılar da belə bir mövqedədir ki, investisiyaları, multiplikasiya effektinin gücləndirilməsi baxımından artırılmasının ən perspektivli istiqaməti əsas kapitalla qoyuluşların məcmu səmərəliliyini yüksəltməkdir. Məlum olduğu kimi dövlətin pul-kredit siyasətinin prioritetləri, o cümlədən faiz dərəcələrində dəyişikliklər investisiyalara birbaşa təsir edir. Odur ki, faiz dərəcələrini (bankların və sair kredit təşkilatlarının) aşağı salmaqla investisiyaları və multiplikasiya effektini gücləndirmək olar. “Faiz dərəcəsi əsasında rəqabət qabiliyyətli maliyyə bazarlarını formalaşdırmadan qənaətin yığıma, yığının investisiyaya çevrilməsi və cəmiyyətin malik olduğu məhdud pul və maddi resurslardan səmərəli istifadə edilməsi mümkün deyil” (3,s.378).

Nəhayət, məlum olduğu kimi dövlət investisiyalarının və məhsulların dövlət tədarükünün genişləndirilməsi hesabına investisiya tələbatını daha yüksək səviyyədə ödəməklə multiplikasiya effektini artırmaq mümkündür. Məsələn ondadır ki, regionun dayanıqlı inkişafı üçün ilkin investisiya impulsu, adətən kifayət etmir. Bu məqsədlə, region özünü dəstəkləyən artım rejiminə, başqa sözlə mərkəzləşdirilmiş qaydada əldə olunan vəsaitdən asılılığın azaldılmasını nəzərdə tutan rejimə keçirilməlidir.

Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın multiplikasiya effekti və məşğulluq arasında sıx əlaqə vardır. Belə ki, bir tərəfdən investisiyaların artırılması regionda məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olursa, digər tərəfdən məşğulluğun strukturunun yaxşılaşdırılması investisiyalardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verir. Aparılan tədqiqatların nəticələrindən görüldüyü kimi, investisiya və məşğulluq siyasətinin bir-birini tamamlaması regional inkişaf potensialının fəallaşdırılmasının həlledici şərtidir. Başqa sözlə, maliyyə vəsaitlərindən və əmək resurslarından birgə istifadənin səmərəliliyi regionun sosial və iqtisadi inkişafının dinamikliyi və tarazlığı, habelə fəaliyyət inteqrasiyası üçün əlverişli mühit formalaşdırır. Bu və digər səbəblərdən regionların sosial-iqtisadi inkişafının multiplikasiya effekti, həlledici dərəcədə ixtisaslı əməyin səmərəliyindən, sonuncu isə öz növbəsində regional investisiya potensialının yüksək ixtisaslı kadr hazırlığına yönəldilməsi mexanizminin mükəmməliyindən asılıdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ölkənin iqtisadi potensialından istifadə səmərəliliyinin təmin edilməsində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ölkənin iqtisadi potensialına regionların müvafiq potensiallarının məcmusu kimi baxılması halında (hərçənd bu zaman sinergetik effekti nəzərə almaq çətinləşir), ondan istifadə səmərəliliyi fəaliyyətin çoxvektorluğu nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. “Müasir inkişaf mərhələsində respublikamızda regional siyasətin qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərə çatmaq üçün qarşıda duran əsas vəzifə bütün respublika daxili iqtisadi rayonların əmək ehtiyatlarından, istehsalın maddi ünsürlərindən, müxtəlif təbii ehtiyatlarından, iqlim şəraitindən, maliyyə imkanlarından, xarici investisiya və elmi-texniki potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında daha səmərəli yerləşməsinə nail

olmaqdır” (4,s.19). Onu da qeyd edək ki, ölkənin iqtisadi rayonlarının maddi-texniki potensialından və əmək ehtiyatlarından, habelə maliyyə imkanlarından səmərəli istifadə sayəsində istehsalın ərazi təşkilini optimallaşdırmaq və nəticə etibarlı ilə multiplikasiya effektini gücləndirmək üçün real imkanlar vardır.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının miqyası regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın tempi ilə bilavasitə əlaqədardır. Həmin tempi həlledici dərəcədə şərtləndirən investisiya amili regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın və milli iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı səviyyələrini əlaqələndirən indikator kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu halda, multiplikasiya effektinin diqqətdən kənar qalması sahələrarası və fəaliyyətlərarası inteqrasiya, habelə miqyas effektinin nəzərdən qaçması faktı kimi qəbul edilməlidir. Bir sözlə, artıq qeyd edildiyi kimi, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın multiplikasiya effekti və milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi məsələləri vahid müstəvidə nəzərdən keçirilməlidir.

Müvafiq mənbələrdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi anlayışına fərqli münasibətlər mövcuddur. Bununla belə, tədqiqatımızın predmetinə daxil olduğu dərəcədə iqtisadi təhlükəsizliyi anlayışına münasibət bildirməyə çalışaq. Qloballaşma meyillərinin güclənməsi, dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin intensivləşməsi ziddiyyətli mühitdə baş verir. Bəşəriyyətin qloballaşmadan gözləntiləri, təəssüf ki, bir çox aspektlərdə özünü doğrultmur. Bu və digər səbəblərdən milli iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri daim gündəlikdə olmaqla, minilliyin çağırışları müstəvisində yeni yanaşmalar tələb edir. Həmin yanaşmalar milli iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı baxımından iqtisadi subyektlərin mənafeələrinin nəzərə alınmasında, meyarların əsaslandırılmasında və hədd göstəricilərinin səciyyələndirilməsində innovativ olmalıdır.

Bununla belə, dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına münasibətdə fərqli məqamları detallaşdırmadan, terminoloji müzakirələrin nəticələrinə əsaslanaraq hesab edirik ki, aşağıdakı yanaşma məqsədəuyğundur. “Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə, ilk növbədə iqtisadiyyatın və onun qurumlarının elə vəziyyəti başa düşülür ki, bu milli mənafeləri müdafiə etməyə, yeridilən siyasətin sosial yönümlüyünə, iqtisadiyyatın, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyədə olmasına imkan yaratsın” (5,s.208). Başqa sözlə, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı təkcə mənafeələrin, meyarların və hədd göstəricilərinin səciyyələndirilməsini və məqbul səviyyənin əldə edilməsində deyil, həmçinin ölkənin milli iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi mexanizminin səmərəli fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Regionun investisiya potensialından istifadənin inteqral imkanlarını reallaşdıran proqram - məqsədli yanaşma ərazi-istehsal komplekslərinin inkişafının tempini yüksəltməklə multiplikasiya effekti yarada bilir. Regional inkişaf proqramlarının investisiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinin mühüm istiqamətidir. “İnvestisiya proseslərinin iqtisadi təhlükəsizlik müstəvisində araşdırılması zamanı investisiyalaşmanın əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıların fərqləndirilməsi məqsədəuyğundur: istehsalın genişləndirilməsinə, istehsal infrastrukturunun inkişafına, modernləşməyə, material ehtiyatlarının artırılmasına, sosial infrastrukturun inkişafına, elmə, kadr hazırlığına investisiyalar” (3,s. 49).

Tarazlı və dinamik inkişaf Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən regional siyasətin prioritetlərindən biridir. Qeyri-neft bölməsinin üstün inkişafını təmin etmiş respublikanın artan iqtisadi qüdrəti, ərazi inkişafında mərkəzəqaçma proseslərinin neqativ iqtisadi nəticələrini aradan qaldırmağa imkan vermiş, haqqında danışılan multiplikasiya effektini gücləndirmişdir.

Sosial-iqtisadi inkişafda tarazlıq xətti regional inkişafda mövcud olan fərqlərin azaldılması ilə resurs və istehsal potensialından daha səmərəli istifadə etməklə multiplikasiya effektinin gücləndirilməsinə xidmət edir. Lakin bu proses öz-özünə baş vermir. Bu məqsədlə,

modern infrastrukturun yaradılmasını, resursqoruyucu texnologiyaların fəal tətbiqini, maddi, maliyyə, əmək resurslarının bölgüsündə allokasiya effektinin reallaşmasını və i.a. nəzərdə tutan davamlı kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. “Regionların inkişafında mövcud olan kəskin fərqlər azalır. Lakin unutmamaq olmur ki, bu fərqlər uzun illər ərzində yaranmışdır və onların imkan daxilində aradan qaldırılması üçün çox vaxt tələb olunur” (6,s.46).

Multiplikasiya effektinin gücləndirilməsində innovasiya amili, son onilliklərdə ön sıraya çıxmışdır. Belə ki, məhz kreativ yanaşmalar sayəsində texnoloji, iqtisadi, idarəetmə üzrə qabaqcıl xarici təcrübədə uğurlu hesab edilən yeniliklərin yayılması hesabına resursların, xüsusilə bərpa olunmayan resursların qənaətli istifadəsi, regional inkişafın məcmu iqtisadi və ekoloji səmərəliliyinin yüksəldilməsi, yaşıl iqtisadiyyatın əsaslarının qoyulması və i.a. mümkün olur. İnnovasiyaların investisiyalaşmasının bu və ya digər regionda sosial-iqtisadi inkişafın multiplikasiya effektinin gücləndirməsi, innovasiya fəaliyyətinin aralıq və son nəticələrindən asılıdır. Məsələn ondadır ki, innovasiya fəaliyyətinin investisiyalaşdırılması prosesi yüksək risk ehtimalı şəraitində baş verir. Bu və digər səbəblərdən innovasiya fəaliyyətinin investisiyalaşdırılmasının aralıq yekunları monitorinq predmetinə çevrilməlidir. Investisiya cəlb ediliyində regional fərqlər, innovasiyaların yayılması və istifadəsi prosesində hərtərəfli nəzərə alınmalı, həmin fərqləri şərtləndirən amillərin bu və ya digər regionda investisiya fəallığına təsiri qiymətləndirilməlidir.

Regionlarda dövlət və özəl bölmə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, özəl bölmə və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında müştərək fəaliyyətin dəstəklənməsi, bu və ya digər ərazidə investisiya fəallığını yüksəltməklə, multiplikasiya effektinin gücləndirilməsi üçün əlverişli mühit yaradır. Bu halda yerli xammaldan istifadə, müasir bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və məşğulluğun strukturunun yaxşılaşdırılması məsələlərinin həlli üçün birgə maliyyələşdirilən layihələrin həyata keçirilməsi təkan rolu oynaya bilər. Regionun istehsal müəssisələrinin məhsullarına dövlət sifarişlərinin verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində son dövüdə atılan sistemli addımlar, istehsala dövlət sifarişlərinin rəqabət mühitinə neqativ təsirini, demək olar ki, minimuma endirmişdir.

Dövlət sifarişlərinin rəqabət mühitinə neqativ təsirinin minimumlaşdırılması regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, emalı və son istehlakçıya çatdırılmasının bütün mərhələlərini əhatə edən fəaliyyətlərin səmərəliliyi baxımından xüsusilə aktualdır. “Azərbaycanın aqrar potensialı və regionların demək olar ki, hamısında əmək qabiliyyətli əhalinin böyük xüsusi çəkisi, regional inkişaf səviyəsindəki fərqlər, kənd təsərrüfatının intensiv inkişafında nəzərə alınmalı amillərdir” (7,s.189).

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında icra edilən dövlət proqramları, xüsusilə aqrar sahəyə münasibətdə multiplikasiya effektini ciddi surətdə gücləndirir. Belə ki, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi, daha doğrusu istehsalçının xərclərinin subsidiyalaşdırılması hesabına sahənin məhsullarının qiymətində kəskin artımların qarşısı alınır və nəticə etibarilə həmin məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbin artması müşahidə olunur. Belə vəziyyət aqroemal müəssisələrində investisiya fəallığını yüksəltməklə yanaşı, aqrar-sənaye inteqrasiyasına da rəvac vermiş olur.

Bir məqamı xüsusi qeyd etməyi lazım bilirik. Məlum olduğu kimi, dünya ticarəti şərtlərinə təsir etməyən “yaşıl zənbil” tədbirlərinə, istehlakçıların deyil, vergi ödəyicilərinin hesabına həyata keçirilən və daxili istehsalçı qiymətlərinin dəstəklənməsi effekti verməyən tədbirlər aiddir. Bunlara misal olaraq ümumi xidmətlər, ölkə daxili ərzaq proqramları, təbii fəlakətlər - baş verdikdə kənd təsərrüfatına kömək, əkin sahələrinin sığortalanmasının subsidiyalaşdırılması, təbiəti mühafizə tədbirləri, kənd regionlarının inkişaf proqramları və i.a. göstərilə bilər” (8, s.334). Odur ki, regionlarda aqrar sahənin inkişafı və nəticə etibarilə aqrar-sənaye

inteqrasiyasının “yaşıl zənbil” tədbirləri ilə dəstəklənməsi rəqabət mühitini pisləşdirmədən multiplikasiya effektini gücləndirmiş olur.

Regionlarda sahibkarlığın inkişafı işgüzar fəallıq səviyyəsini yüksəltməklə multiplikasiya effektini gücləndirmək imkanlarına malikdir. Bu məqsədlə kompleks xarakterli tədbirlər həyata keçirilməli, bu və ya digər region üçün lokomotiv rolunu oynaya biləcək sahələr (fəaliyyət istiqamətləri) müəyyənləşdirilməli, onlar multiplikasiya effektini dəstəkləmə qabiliyyəti əlamətinə görə rəqləşdirilməlidir. Daha sonra əsaslı vəsait qoyuluşlarının prioritet sahələrdə tərəküzləşdirilməsi üçün regionun sosial-iqtisadi inkişafının investisiyalaşdırılması proseslərinin çoxmeyarlı optimallığı təmin edilməlidir.

Əlbəttə, investisiya proseslərinin modelləşdirilməsi ciddi metodiki və informasiya təminatı tələb edir. Regional səviyyədə investisiya proseslərinin modelləşdirilməsi, ilk növbədə rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən amillərin təsirini qiymətləndirməyi, istehsal sahələrinin rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi imkanlarını, investisiya fəaliyyətinin xarakteristikalarını və i.a. müəyyən etməyi nəzərdə tutur. Göründüyü kimi, sadalanan göstəricilərin müəyyən edilməsi üçün tələb olunan ilkin informasiya bazası, son illər sürətlə beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırılan rəsmi statistikanın hesabına formalaşma bilməz. Odur ki, qeyri-rəsmi statistikanın və şəxsi müayinənin materiallarından istifadə etmək lazım gələcəkdir. Regional səviyyədə investisiya cəlb ediciliyinin artırılması imkanlarının aşkar edilməsi, innovasiyaların yayılması arealının dəqiqləşdirilməsi, fəaliyyət istiqamətləri üzrə potensial və faktiki səmərəlilik göstəricilərinin müəyyən edilməsi prosesində də analogi çətinliklər heç də nadir hal deyildir.

Sahibkarların bu və ya digər regionda işgüzar fəallığını dəstəkləmək baxımından sahələrarası inteqrasiya prosesləri təşviq edilməli, klasterlərin formalaşdırılması istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilməlidir. O cümlədən, ortaq resurs potensialı regionlarda birgə investisiya layihələri reallaşdırılmalıdır. Həmin layihələr çərçivəsində yaradılan istehsal sahələrinin ixrac imkanlarının reallaşdırılması, regional iqtisadiyyatın inkişafında əldə edilən multiplikasiya effektinin maddi nəticəsi kimi diqqətə layiqdir.

İndi isə regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın və onun yaratdığı multiplikasiya effektinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi baxımından fəaliyyətin bir sıra prioritet istiqamətlərini göstərək:

- resurslardan istifadənin antiböhran idarə edilməsi sisteminin qurulması, resurs və o cümlədən enerji qoruyucu texnologiyaların tətbiqi dairəsinin genişləndirilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin mütərəqqi mexanizminin formalaşdırılması;
- proqram-məqsədli fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinin bütün imkan və vasitələri kompleksində çoxvariantlı inkişaf ssenarilərinin üstünlüyünün təmin edilməsi;
- regionun investisiya potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının innovativ əsasda inkişaf etdirilməsi;
- regionun innovasiyalı inkişafının dəstəklənməsi üçün informasiya-məsləhət xidməti şəbəkəsinin modernləşdirilməsi və genişləndirilməsi;
- regionda istehsal edilən məhsulların ənənəvi və yeni bazarlara yeridilişinin mütərəqqi forma və üsullarının tətbiqi;
- istehsal və maliyyə vasitəçiliyində, ixraca dövlət dəstəyi imkanlarından istifadəyə imkan verən beynəlxalq kooperasiyanın genişləndirilməsi və i.a. aid edilməlidir.

### **Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Математика и кибернетика в экономике. Словарь-справочник. Изд. 2-е, Москва, «Экономика», 1975, 700 с.
2. Самуэльсон П. Экономика // Собр. Соч. в 2 т. Москва, НПО «Алгон» ВНИСИ, 1992, 415с.
3. Balayeva E.Ə. İqtisadi təhlükəsizlik və inkişafın maliyyə problemləri. Bakı, “Elm”, 2011, 396 s.
4. Nuriyev Ə. X. Regional idarəetmənin əsasları. Bakı, “Elm”, 2007, 428s.
5. Səmədzadə Z.Ə. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2009, 607s.
6. Azərbaycanın regionlarında iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı. Bakı, “Elm”, 2009, 296 s.
7. Musayev M.Q. Aqrar sahədə inkişafın iqtisadi problemləri. Bakı, Nurlan, 2007, 272 s.
8. Серова Е.В. Аграрная экономика. Москва, ГУ ВШЭ, 1999, 480, с.

*Guliyeva A.E. doktorant  
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*

## X Ü L A S Ə

### **REGIONLARDA SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN MULTIPLİKASIYA EFFEKTİ VƏ MİLLİ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ**

Məqalədə regional inkişafın yaratdığı multiplikasiya effekti şərh olunmuşdur. Həmin effekti şərtləndirən amillər xarakterizə olunmuşdur. Regionun investisiya cəlbəçiliyi və investisiya potensialından istifadə vəziyyəti ilə multiplikasiya effekti arasında qarşılıqlı asılılığa münasibət bildirilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının multiplikasiya effektinin milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

*Гулиева А.Э. докторант  
Азербайджанский Государственный  
Аграрный Университет*

## Р Е З Ю М Е

### **МУЛЬТИПЛИКАЦИОННЫЙ ЭФФЕКТ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В РЕГИОНАХ И УКРЕПЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

В статье дается объяснение мультипликационного эффекта, созданного региональным развитием. Характеризуются факторы, обуславливающие этот эффект. Выражается мнение о взаимозависимости между инвестиционной привлекательностью региона и состоянием использования инвестиционного потенциала. Определена роль и положение мультипликационного эффекта в укреплении национальной экономической безопасности социально-экономического развития регионов.

*Guliyeva A.E. cand. for a degree  
Azerbaijan State Agrarian University*

**S U M M A R Y**

**THE MULTIPLIER EFFECT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE  
REGIONS AND STRENGTHENING OF THE NATIONAL ECONOMIC SECURITY**

The article is illustrated the animation effect created by regional development. Characterized factors with the causing of this effect. Express opinions about the relationship between the investment attractiveness of the region and the state of use of investment potential. The role and position of the multiplier effect in strengthening the national economic security and social and economic development of regions are defined.

**BAKI BİZNES UNIVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA  
DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN  
HAZIRLANMASI QAYDALARI**

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.

2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif imza etməli, iş yeri, ünvanı və telefon nömrələrini göstərməlidir.

3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.

4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.

5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.

6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.

7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УДК) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin soyadı, işlədiyi müəssisənin adı, ortadan altda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.

8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.

9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.

10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi verilməlidir.

11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.

12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir.

13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.

14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 8-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.

15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.

16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.

17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.

18. “Audit” jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünümaliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübədə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.



**Korrektor:** İSGƏNDƏROVA A.V.  
**Kompüter tərtibatçısı:** ƏMRULLAYEVA H.C.  
**Texniki redaktor:** BAĞİROV Ə.N.

**Yığılmağa verilib:** 11.11.2016  
**Çapa imzalanıb:** 12.12.2016  
**Kağız formatı:** 60x84  
**Tirajı:** 1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.